

Baltų religijos ir mitologijos tyrinėjimo prasmė

Lietvių (baltų) senosios kultūros tyrinėtojams bei kiekvienai senajai tradicijai atviram asmeniui neišvengiamai kyla klausimai, kiek įmanomos praeities dvasinio gyvenimo rekonstrukcijos, kokia jų prasmė, kuo ši patirtis svarbi šiandienos žmogui.

Taip pat nuolat rūpi, kokia buvo ši tradicija – kaip ji klostėsi, gyvavo ir kokias pavidalais išnyra šiandien.

Kviečiame apie tai pasikalbėti.

Šį kartą įžvalgomis ir asmenine patirtimi dalijasi Dainius RAZAUSKAS, „Liaudies kultūros“ žurnalo skyriaus redaktorius, studijų „Ryto rato ritimai“, „Véjūkas“ bei dešimčių mokslinių straipsnių autorius, Vilniaus universitete dėstantis Baltų religijos ir mitologijos kursą.

Ar galėtume pradėti kalbą nuo Tavo pasirinkimo – kaip ir kada pasukai prie lietvių religijos ir mitologijos, apskritai senosios tradicijos?

Disciplinomis, kurios susijusios su baltų religija ir mitologija (ar apskritai su dvasine tradicija, kurią beveik apima religija ir mitologija, nors dar galima pridurti kalbą, tautosaką), aš susidomėjau gana vėlai, apie 30-ies metų, ir visiškai savarankiškai. Todėl šioje srityje jaučiuosi kiek marginalus.

Labai paradoksalu, bet į Lietuvą mane parvedė susidomėjimas Rytais. Iš pradžių lyg nežinia kuo, po to tas nežinia kas émė konkretizuotis įvairiais tekstais, pagaliau priėjau iki upanišadų, „Rigvedos“, ir ten išskilo kažkokia kibirkštis – pasirodė, kad tolimiausią kraštų giesmę, jų siužetą, užrašyti tarsi visai svetima, nesuvokiamą kalba, tiek atskirais motyvais, tiek atskirais žodžiais suskamba panašiai kaip kažkada vaikystėje viena ausimi girdėta lie туvių tautosaka, dainos...

Tai sukélė neapsakomai keistą įspūdį. Pasidarė tiesiog būtina pasiaiškinti, kur gi čia tie šunys pakasti.

Žmogus neretai į Rytus ima dairytis tada, kai jam iškyla klausimas, kaip gyventi ir kas iš tiesų darosi šitam pasauly. Iš Rytų mus pasiekiančios dvasinės tradicijos paprastai ateina su savo atsakymais į esminius būties klausimus, taisyklėmis ir pamokymais, su savo egzistenciniu branduoliu.

O kas yra lietvių tradicija? Kažkokios dainos, pasakos, kažkokie neaiškūs svetimomis kalbomis parašyti istoriniai šaltiniai... Ir staiga pasirodo, kad štie du poliai – Rytai ir Lietuva – turi bendrą pagrindą, pagrindą netikėtai jungčiai... Tuomet į savo tautos, savo protėvių tradiciją pradedi žvelgti taip, kad ji ima žadinti tavyje, sakyti tau tuos pačius būtiškus dalykus. Taip, Rytuose jie apibrėžti, suformuluoti, iš-

sakyti tiesiai, bet, pasirodo, visai įmanoma juos ištarti ir mūsų tradicijos žodžiais, jos duomenų pagrindu.

Taigi pasirodo, kad, ieškant savo gyvenimo ir pažinimo kelio, galima ne tik labai toli nukeliauti, bet ir sugrižti namo, tarsi atispindėjus nuo kažkokio tolimo veidrodžio, ir surasti visa tai, ko ieškojai, čia, namie... Tarsi vienoj rytietiškoj poringėj, kurios herojus iškeliaavo į pasaulį ieškoti stebuklingo deimanto, kol galų gale patyrė, kad šis yra jo paties kakte – jo sąmonė.

Antroji priežastis, kodėl save mūsų srity laikau šiek tiek marginaliu, – ta, kad aš niekada sistemingai nestudijau baltų religijos ir mitologijos kaip tokios, nuo – iki. Kad būtų kažkokia bazė duomenų, kažkokia sistema, kažkokia ląsa išdėstyta. Mano domesys buvo susijęs su konkrečiais klausimais: tarkim, ką nors perskaitau iš Indijos ar senujų iranėnų, ir tas klausimas man pasidaro aktualus, pradedu atitinkamos medžiagos ieškoti Lietuvoje, toliau – kituose baltų kraštuose (pirmiausia, žinoma, Latvijoje). Tuo konkretiu klausimu gal net parašau kokį straipsnį... Tačiau toks darbas nesukuria sistemos. Sistema, žinoma, labai būtų paranki dėstyti – gali viską tvarkingai sudėlioti, supakuoti ir perduoti kitiems, bet tyrinėjimo darbas vis dėlto kur kas jdomesnis.

Kaip apibūdintum savo tyrinėjimus, ko ieškai ir ką atrandi?

Man artimesnis dalykas būtų ne konkretiai baltų religija ir mitologija kaip tokia, o, tarkim, baltų mitinis pasaulėvaizdis ar net apskritai mitinis pasaulėvaizdis, aktualus ir egzistencine, būtiškaja prasme. Pagaliau tik mitiniame pasaulėvaizdyje įgyja prasmę ir turimi baltų religijos bei mitologijos duomenys.

O tokiu atveju palyginimas tampa vienu iš pagrindinių metodų, nes būtent lygindami tarpusavyje įvairius

duomenis, įvairias (artimai giminiškas ir galbūt visai ne-giminiškas) tradicijas galime užčiuopti kažkokias bendras pasaulėvaizdžio struktūras.

Iš galvos neišeina tokis įvaizdis: jei tie nuskendę Gintaro (beje, čia ir papildoma užuomina...) rūmai imtų kilti iš vandens, tai pirmiausia pasimatytu kažkokie pabiri, jokio ryšio tarpusavy lyg neturintys taškai, ir tik pakankamai jau iškilus, pradėtum numanyti, kad tai bokštų viršūnės ir stogų kraigai, ir tik kai viskas galiausiai suaugtų į vieną visumą, išvystum rūmus. (Kaip kad Valdovų rūmai Vilniuje, atstatyti pagal atskirų fragmentų liekanas, piešinius ir brėžinius.) Taip aš įsivaizduoju baltų religijos ir mitologijos rekonstrukciją – ji turi iškilti sieloje iš užmaršties, iš užsamonės, iš pačių širdies gelmių. Ne tik mitologija, bet ir religija, jei tik šitaip iškilę rūmai pasirodytų tinkami Karaliui vėl apsigyventi...

Taigi be mitinio pasaulėvaizdžio kaip tokio iš viso vargu ar galima suvokti, kas yra ta religija ir mitologija. Tada išeina tik kažkoks kratinys. Tik persiémus mitiniu pasaulėvaizdžiu, asmeniškai, iš visos širdies, tik radus raktą, kaip žmonės kitados suvokė pasaulį ir savo būtį tame, galima perprasti ir turimus mitologijos duomenis, ir galbūt kartu rasti atsakymus į savo egzistencinius klausimus. Reikia išmokti pasikliauti savo širdimi (psichologiškai – savo „užsąmone“; religiškai – Anapusybe, norint, tiesiog Dievu), o tai ir yra tikro tikėjimo, tikro asmeniško religingumo šerdis. Iš čia giliausia baltų mitinio pasaulėvaizdžio, baltų dvasinės tradicijos tyrinėjimo ir domėjimosi ja prasmė.

Šiaip juk būtų galima apsieiti ir be jos, juk tų „dvasinių tradicijų“ dabar – kur tik pirštu dursi: gali eiti į bažnyčią, į jogą, į ezoterinį knyginėlį... Iš esmės visi moko, kaip gyventi, kaip būti. Lyg ir nebebūtų reikalо pridurti kažkokius baltus, kuriuos dar reikia rekonstruoti...

Apskritai dabar linkstama emigruoti, tiek fiziškai, tiek dvasiškai. Gyventi kūnu čia, bet pagal kitas tradicijas, ieškoti ir rasti atsakymus į savo būties klausimus kitose tradicijose – tai iš esmės ir yra dvasinė emigracija. Emigrantas, išvykęs kitur dirbtį, prarandamas kūnu, o vidinio emigrantu prarandama siela, nors kūnas tebegyventų čia. Tai viena iš opiausių mūsų problemų, per visą istoriją, bent jau nuo krikščionybės priemimo, o kartu ir vienas iš kertinių motyvų savo užmirštai dvasinei tradicijai pažinti, susigrąžinti.

Mitologija – tai religijos kūnas, jos griaudiniai, mėsa ir kraujas. Religija – tai šito kūno gyvybė, gyvenimas, tiek išorinis, tiek vidinis. Religijos be mitologijos negali būti, kaip ir mitologijos be religijos. Ir, žinoma, jų abiejų negali būti be atitinkamo dvasinio pasaulėvaizdžio, be mitinio pasaulėvaizdžio.

Ką tikro žinome apie lietuvių (baltų) dvasinę tradiciją, kiek galime pasikliauti jos rekonstrukcijomis?

Iš esmės nėra pasaulyje nė menkiausios tautelės be dvasinės tradicijos, be mitologijos ir religijos, tai seniai atskleista antropologų. Net „primitivius“ tautelės – tokios kaip australų aborigenai, aptiktos europiečių palyginti vėlai, taigi negalėjusios patirti pernelyg didelės jų

įtakos prieš pradedant jas tirti, – pasirodo, turėjusios be galo turtingą, be galo gausią dvasinę tradiciją, tiek mitologiją, tiek religinį ritualinį gyvenimą. Žinoma, susidūrusios su galingesnėmis kultūromis (o „galingumas“ čia yra atskiras klausimas, santykis tarp *tiesos* ir *galios* yra problema, visai nebūtinai didesnė tiesa taip iš karto suteikia ir didesnę galią), taigi susidūrusios su Vakarais, su Vakarų civilizacija tos australų tautelės ir gentys per santynkinai trumpą laiką labai degradavo, ir jau dabar bepavyksta užrašyti tik nudilusias ano religinio gyvenimo nuotrupas. Tai gana geras pavyzdys: jie susidūrė su Vakarų civilizacija vėlai, kai Vakaruoje jau imta domėtis „primitiviomis“ kultūromis, ir pirmieji tyrinėtojai dar užfiksavo itin turtingą religinį gyvenimą, bet štai nepraejus né šimtui metų tyrinėtojai nieko tokio nebeaptinka, nebent apgailėtinės liekanas, ir dabar jau būtų galima tarti, kad gal nieko tie australų aborigenai išvis neturėjo, buvo tiesiog laukiniai. Jei ne išlikę pirmųjų vakariečių tyrinėtojų duomenys.

Panašiai, kalbant apie tolimesnę praeitį, galima būtų tarti ir apie lietuvių, plačiau – baltų religiją ir mitologiją: nieko tokio ypatingo jie neturėję, o buvę tiesiog tokie puslaukiniai.

Žinoma, išgyvenus kone penkis šimtus metų nuožmiae priešikos kultūros terpėje, degradavimas sunkiai išveniamas. Todėl suprantama, kad toliausiai nuo jos židinių buvę kaimiečiai, ypač užkampyje, patyrę mažiausią jos įtaką, ypač jei dar neraštingi, yra paskutiniai senosios baltų dvasinės kultūros, kad ir kaip degradavusios, likučių nešėjai. Todėl štai jau per pusantro šimtmečio važinėjama užrašinėti tautosaką, nors pastaruoju laiku ir ji jau vis mažiau bepatikima: ima, žiūrėk, koks pateikėjas ir prispažista pasaką išgirdęs per radiją... Taigi Lietuvos situacija kažkuo panaši į Australijos aborigenų.

Bet yra ir esminių skirtumų: esama šiokių tokų istorinių mitologijos šaltinių pradedant dargi Tacitu, o nuo tryliktojo amžiaus gausėsi. Vėliau spėta užrašyti ir tautosakos. Ji iš esmės pradėta rinkti tik devynioliktame amžiuje, bet dar buvo gausi mitologijos. Taigi šiokių tokų duomenų esama.

Šiaip ar taip, šiuolaikinio tyrinėtojo išankstinė nuostata, mano įsitikinimu, turi būti tokia: geriau tikėtis daugiau, negu pavyksta atskleisti, negu iš anksto nesitikėti ir todėl nepastebėti net to, kas yra. Kitaip sakant, aš asmeniškai linkęs iš anksto geriau truputį romantizuoti, o pozityvistišką kritiką įjungti jau turint reikalą su konkretiška medžiaga, su konkretais faktais. Kitaip sakant, reikia turėti ir tvirtas kojas, ir pajėgius sparnus – ir tvirtai stovėti ant žemės, remiantis į patikimus faktus, ko mus moko pozityvizmas, ir sugebėti, atsispurus į tuos tvirtus faktus, vaizduote bent kažkiek kilstelėti nuo žemės. Nes mes tyrinėjame dvasinę mūsų protėvių tradiciją, religiją ir mitologiją, kurioje be vaizduotės išvis nėra ką veikti. Ką kalbėti apie tai, kad be vaizduotės nėra ką veikti ir pačiuose tiksliausiuose šiuolaikiniuose moksluose. Todėl, atgaunant pusiausvyrą po XIX a. pabaigos–XX a. pradžios pozityvistinių perlenkimų, romantizmas,

kurio net pats pavadinimas vis dar kartais ištariamas kone kaip mirtinas nuosprendis, iš esmės vienu ar kitu pavidalu dabar neišvengiamai sugrįžta. Nors ir nepametant žemės iš po kojų, sparnus mums tiesiog būtina atsiauginti.

Vis dėlto ne vien tyrinėtojų nuostatos lémé dvasinės tradicijos užmarštį, ar galima įvardyti, kas nutinka, kokus vidinius „lūžius“ ji patiria?

Pradžioj užsiminiau apie vidinę ir išorinę emigraciją. Lietuvijų mitologijoje irgi yra dvi atitinkamos sąvokos. Čia kalbama apie dvi mirtis, viena – tai kūniška mirtis, tiesiog *mirtis*, o kita – tai dvasinė mirtis, vadinta *pražuva*. Tradicija rodo žmones tai aiškiai skyrus. Sakoma, jog numirti – pusė bédos, tik duok, Dieve, nepražūti.

Indoeuropiečių kontekste tai ne naujiena. Antai indoiranėnų *mṛtis* buvo mirtis, o su gerumą, teigiamumą žyminti dalelyte *su-*, taigi *sumṛtis* – būtent teigama, geroji mirtis (manoma, kad atitinkamai sudarytas esas ir rusų žodis *смерть*, jau bereiškiantis mirtį apskritai). Taigi vėl turime dvi mirtis: blogesnę, salygiškai blogą mirtį ir gerą mirtį.

„Gera mirtis“ – tai iš esmės tik kūno mirtis, nes visose senosiose dvasinėse tradicijose buvo svarbu išsaugoti sieļą. O „blogoji mirtis“ – tai būtent sielos mirtis. Negana numirti kūnu, bet dar ir siela gali pražūti. Nieko nuostabaus: rojaus ir pragaro įvaizdžiai iš esmės kalba apie tas pat dvi galimybes, „du kelius“, „dvi mirtis“.

Fizinė mirtis iš esmės reiškia gyvybinių funkcijų ir kūno praradimą, o sielos, arba dvasinė mirtis, kalbant apie gyvą žmogų, – tai tapatybės praradimas. Tapatybės praradimo žinoma žiaurių pavyzdžių: užtenka apsilankytį beprotnamejye arba išvysti sergantį alsheimerio liga, kad akiavaizdžiai įsitikintum, kaip fiziškai gyvas žmogus gali „numirti“ savo siela.

Apie dvasinę mirtį galima kalbėti ir degradacijos atveju: žmogus, užuot kopės, vystėsis, lavinėsis, augės, pradeda smukti ir po kurio laiko, žiūrėk, gyvena sau sveikas (kūnu – kartais pavydėtinai sveikas!), o asmenybės jau beveik ir nebéra... Neduok, Dieve!

Dar vienas sielos praradimo pavyzdys būtų tai, ką vadiname vergija. Kalbant apie asmenį, žmogų, tai toks reiškinys, kai žmogus tebegyvena savo kūne, bet nebegyvena savo galva – nebéra savo gyvenimo šeimininkas, o tik vykdo kitų valią. Šia prasme pavergimas, arba dvasinė mirtis, – tai tarsi nukirsta galva (beje, būdingas mitinis simbolis). Žmogui tarsi nupjaunama galva, ir kažkokia kita galva prisijungia sau jo kraujagysles, jo kūno gyvybinius latakus, minta jo gyvybiniais syvais.

Panašiai galima kalbėti ne tik apie asmenį, bet ir apie ištisą tautą. O kalbant apie Lietuvą, itin iškalbinga tai, kad per pastaruosius pusantro tūkstantmečio, pradedant mažiausiai šeštu septintu pirmojo tūkstantmečio šimtmečiu, kai slavai iš pietvakarių pradėjo plisti į šiaurės rytus, baltai slavėjo daugiausia kultūriškai, nyko ne fiziškai, bet dvasiškai.

Čia galima priminti, jog visa šita milžiniška teritorija nuo Vyslos vakaruose ligi Dnepro aukštupio rytuose, nuo Baltijos šiaurėje iki Bugo ir Desnos pietuose kitados buvo apgy-

Dainius RAZAUSKAS. *D. Rastenienės* nuotrauka

venta baltų (kai kurie tyrinėtojai į vakarus ją pratęsia net ligi Berlyno, o į rytus – ligi Volgos, išsakydami hipotezes ir apie šių dviejų vietovardžių baltišką kilmę). Pagal vieną iš teorijų, ir patys slavai kaip tokie išsirutuliojo iš pietvakarių baltų tarmių, kažkur šiuolaikinių Lenkijos bei pietvakarių Baltarusijos srityse. Taigi visa šita teritorija buvo apgyventa tautų, kalbėjusių kalbomis, artimomis išnykusiai prūsų kalbai ir tebegyvoms šiuolaikinėms lietuvių ir latvių kalboms.

O karinių susidūrimų su slavais kaip etnosu (nekalbant apie atskirų kunigaikščių tarpusavio kivirčus) iš esmės buvo nedaug, ir kai jau Lietuva sukūrė galingą valstybę, jos valstybinis gyvenimas vyko slavų kalba...

Lietuviai, Rytų baltai nutauto ne todėl, kad kažkas juos nukariavo, bet todėl, kad neatsilaikė prieš atėjusią kultūrą. Pagrindinė masė Baltarusijos gyventojų antropologijškai nepakito nuo ledynmečio, taigi iš niekur neatėjo. Tai įrodoma fizinės antropologijos duomenimis. Ir mažiausiai ligi pirmojo tūkstantmečio pabaigos dauguma dar kalbėjo rytų baltų tarmėmis. Vadinas, tautos kūnas tebéra, o galvą istorija nunešė. Pasikeitė kalba, kultūra – ir tautos nebéra, nors niekas jos neišžudė.

„Liaudies kultūroje“ ne taip seniai publikuotas straipsnis apie tai, kad XIX a. pab.–XX a. pr. lietuvių šeimos

nebuvo mažesnės nei aplinkinių slavų tautų, gal net kiek gausėsnės – turėjo daugiau vaikų negu aplinkinėse slavų tautose. Tai rodo, kad ne gimstamumas yra pagrindinė problema. Dalykas tas, kad tie prigimdyti vaikai užaugę virsta kitą kultūrą nešėjais. Tą mes be paliovos matome iki šiol.

Fizinė emigracija, žinoma, prisideda prie dvasinės – išvykusiam žmogui vis mažiau lieka motyvų ir galimybų laisvai kalbėti, mąstyti lietuviškai, domėtis Lietuva, vis lengviau darosi pereiti į kitą kultūrą, tapti lenku, rusu ar baltarusiu, airiu, anglu, amerikonu ar dar kažkuo.

Noriu pabrėžti: tai – ne fizinė problema. Kitados lietuvių buvo viena karingiausią ir karine galia galingiausią Europos tautų. Ir kalbėti, kad kažkas mus nukariavo, nuskriaudė, užengė – nerimta.

Žinoma, du šimtus metų kariauta su kryžiuočiais. Tik įsivaizduokime: du šimtus metų karas su geriausia to meto visos Europos kariuomene! Pralaimėjė Palestinoje arabams, kryžiuočiai visa savo galybe, visu savo jniršiu atsi- gręžė čia. Ir du šimtus metų mes sugebėjome ne tik atsi- laikyti, bet dar ir gerokai į kaulus jiems duoti. Vienu metu karine jėga, taip pat karo technologijomis Rytų Europoje mums nebuvo lygių.

Lietuviai, baltais žūsta ir nyksta ne fiziškai, ne kūnu – mes išmirštame savo dvasia. Kitaip sakant, Lietuva be paliovos praranda savo kolektyvinę asmenybę, savo tapatybę, savo galvą – savo dvasinę kultūrą.

Negalima neigtį, atskirais istorijos laikotarpiais būta ir fizinio lietuvių naikinimo: šaudė, vežė į Sibirą... Vis dėlto tai lašas jūroje, palyginti su nutautėjimu. O nūdien pagrindinė tautos mažėjimo problema vėl itin akivaizdi – nutaustama ne dėl fizinio išmirrimo.

Bandymo fiziškai išnaikinti tautą pavyzdys – tai, žinoma, genocidas, kurį patyrė žydai. Žydų pavyzdys šiuo atžvilgiu būtų visiška priešingybė lietuviams, tiesiog priesingas polius. Žydai du tūkstančius metų gyveno be savo žemės po kojomis, jie gyveno remdamiesi į tai, ką nešėsi viduje, širdyse. Žydai iš esmės gyvi ne kūnu, o siela, savo dvasine kultūra. Tik palyginkime: lietuvių (tiksliau, baltais) gyveno milžiniškuose žemės plotuose ir du tūkstančius metų juose tolydžio praradinėjo save, tarsi neturėdami į ką atsispirti viduje. O žydai, praradę žemę, du tūkstančius metų nešėsi save širdyse.

Ir kaip dabar, XX a., žydai rekonstruoja savo fizinį kūną – atgauna savo žemę, už ją žūtbūt kovoja, taip lietuviams reikia rekonstruoti savo sielą – savo dvasinę kultūrą, atsiauginti ją iš pačių sielos gelmių ir žūtbūt, mirtinai ginti. Savo branduoli, į kurį būtų galima remtis viduje, netgi, neduok Dieve, prarandant vienokias ar kitokias atremtis išoriniame, materialiame pasaulyje.

Iki šiol kalbėta apie „savęs praradimą“, o kada gi prisideda grįžimas savęsp?

Tokio sielos paūmėjimo, atsigavimo, pakilimo pavyzdžiai Lietuvoje gerai žinomi. Nekalbant apie labai senus laikus, kai dar buvo priešinamas krikštui... Pirmasis isto-

riškai akivaizdus ir iki šiol tebejaučiamas sielos paūmėjimo, gyvybingumo proveržis buvo turbūt aušrininkai – Lietuvijų nacionalinio identiteto, paremta kalba, atgavimas. Buvo uždraustas netgi lotyniškas raštas, lietuviams jau tapęs įprastas. Knygnešiai, rizikuodami laisve ir gyvybe, gabeno per Nemuną knygas – ne ginklus! Arba, kitaip sakant, „sielos ginklus“, kuriais mes tada ir nugalėjome. Ko vertas vienas Basanavičius; na, kiek ankstėliau Valančiaus blaivybės judėjimas (o degtinė, *spiritas* tiesiog yra dvasios, lotyniškai *spiritus*, dvasinio gyvenimo stokos materiali kompensacija); paminėčiau čia ir Vydūną, ir Čiurlionį, nes tai vis tos pačios lietuvių dvasios žiedai... Visa tai akivaizdžiai rodo, kaip praradusi savo valstybingumą, taigi kūną, Lietuva galų gale jį atgavo kaip tik dėl to, kad išgelbėjo savo sielą.

Antras toks „sielos paūmėjimas“ įvyko jau tarybiniais metais, ypač jų pabaigoje. Nes sovietmečiu lietuviai išliko lietuvių būtent dėl savo kultūrinės tapatybės. Ir ne tik išliko lietuvių – visa Sovietų sąjunga su kažkokiu pavydu, kone su kažkokiu nevisavertiškumu žiūréjo į vadinamajį Pabaltijį, ypač į Lietuvą, nors buvo ją užkariavusi, fiziškai prarijusi. Ir kaip tik dėl vidinio kultūrinio identiteto!

Kalbėti apie kultūrinį pranašumą prieš rusus yra be galo keblu. Nes rusai išties turi milžinišką senąją bažnytinę literatūrą, pasaulinio lygio naujuų laikų literatūrą, mokslo... Bent kiek pradėjus gilintis į rusų kultūrą, literatūrą, galima joje paskesti – tai ištisas pasaulis, ištisa civilizacija. Lietuviams toli iki to.

Ir tuo pat metu – ne vien raštais ir mokslo laimėjimais gyva kultūra, ypač dvasinė, sielos kultūra. Ne viskas sveiriama raštų tonomis. Iš esmės tam tikras dvasinis pranašumas sovietmečiu buvo akivaizdus, ir ne kažkokio tuščio pasipūtimo prasme (beje, toks jis niekada ir nebūna), bet priešingai – kažkokio santūrumo, vidinio sutelktumo, vidinio pagrįstumo.

Sajūdis ir galėjo įvykti tikai dėl šito savotiško kultūrinio pranašumo, kultūrinio pajėgumo – sugebėjimo nesitarus širdimi sutarti, susikalbėti šimtui tūkstančių, dviems, trims šimtams tūkstančių žmonių. Sajūdis – vienas iš įspūdingiausiu lietuvių dvasios žiedų. Tada mes akivaizdžiai pamatėme, kad nieko pasaulyje nėra galingesnio už šitą dvasią. Ginklai ir ekonomika palyginti – tik ramentai. Kai kas, žinoma, užginčytų, kad buvo susidariusi tokia geopolitinė ekonominė situacija... Tačiau Dvasia pati ir „sapnuoja“ visas tas geopolitines ekonominės situacijas, ir kai Dvasia sukyla, visos jos apsiverčia aukštyn kojomis ir išsirikiuoja pagal Dvasios tvarką...

Tai buvo pritrenkiantis patyrimas – ir kartu tai buvo senosios dvasinės tradicijos patyrimas, jos gyvumo ir veiksmingumo. Nesakysiu, ar toji dvasinė tradicija tebéra „ta pati“ ar „ne ta pati“, kokia buvo prieš penkis šimtus metų, tai tuščios kalbos, nes visa, kas gyva, kas išlieka savimi, – rutuliojas, kinta. Svarbiausia, kad ji staiga atsiskleidė visa savo jėga ir visu savo grožiu, akivaizdžiai parodė save gyvą – nežemišku spindesiui praeivio, minios akyse.

Tam laikui jvardyt Atgimimo metafora ar mitologema nepaprastai tinka... Vis dėlto dabar vėl esam pakeliui – emigracijos tema aktuali visomis prasmėmis...

Tai amžini, visuotiniai dalykai. Žydų pavyzdys rodo, kaip galima išgyventi, praradus žemiškąją tėvynę, du tūksstančius metų gyvenant savo vidinėje, sielos tėvynėje. Ir priešingai: mūsų istorija rodo, kaip skaudžiai galima nykti savo žemėje, užmirštant savo dvasią, „emigruojant“ iš savo sielos tėvynės.

Šitas šiuolaikinis mūsų „bumčikas“, apnikęs Lietuvą, šitas mėsos gaivalas, mūsų spurdant, kretanti mėsa, pertekusi gėrybių, apsikaišiusi, apsidrabsčiusi prabangos ženklais, rusiškas „bumčikas“, išlydint į Vakarus jau tik angliskai švebeldžiuojančius vaikus... Štai mūsų kūniškoji energetika, kūniškoji galia ir visiškai apgailėtinės dvasinės nepajėgumas. „Krepšinio religija“ – ir anksčiau, matyt, taip buvo, tik vietoj kamuolio įsprauskit į rankas kalavijus, ir gausit tas nevaldomas „lietuvių ordas“, siaubusias aplinkinius kraštus ir pirma pasitaikiusia proga atsisakydavusias savo lietuviškumo, ypač jei dar tuštybė pakurstoma...

Iš dalies tai gali būti susiję su pačia mūsų senaja dvasine tradicija, kuri, kaip ir kitos senosios tradicijos, buvo žodinė, perduodama iš lūpu į lūpas, todėl gana nelengvai įsisavinama, nedaug kam prieinama, o ją atmetus ideologiškai – ir išvis „nereikalinga“, kaip neretai ir dabar...

Ir kaip tik dėl to dabar ji vėl mums žūtbūt reikalinga, tiesiog būtina, norint išlikti.

Grįžtam prie baltų religijos ir mitologijos tyrimų prasmės svarstymo.

Taip. Visa tai lemia ir baltų senosios religijos bei mitologijos, kaip senosios dvasinės tradicijos branduolio, tyrinėjimų prasmę. Kaip būtina dirbtai žemę ir auginti maistą, norint išlikti kūniškai, taip būtina pažinti, įdirbtai savo dvasinę kultūrą, norint išlikti savo siela, išlikti dvasiškai. Nes prarasti save ir tapti kitu savo kūne, kad ir sočiausiamė, gyvybingiausiamė, reiškia numirti sieloje. Tieki asmens, tiek tautos tapatybės atžvilgiu tai turėtų būti akivaizdu.

Dvasinės tautos kultūros reikšmė nuo seno buvo gerai suprantama. Galima prisiminti, kad jau Cezaris, užkariavęs galus, žemyno keltus, pirmiausia émési pašalinti druidus, užgniaužti jų įtaką tautai. Druidai – tai senasis keltų dvasinės luomas, keltų žyniai. Šiaip tradicines visuomenes sudaro trys pagrindiniai luomai – ūkininkų, karių ir dvasininkų. Dvasininkų plačiausia prasme – jiems priklaušo žmonės, užsimantys įvairiausia protine veikla, ir pažintine, ir religine, ir poetine (o senosiose visuomenėse visa tai buvo neatskiriamai persipynę). Taigi druidai buvo keltų dvasininkai. Ir Cezaris puikiai suprato, kad galutinai nepalauš Galijos tol, kol neišnaikins druidų arba nepakirs jų įtakos galų visuomenei. Kai druidų įtaka buvo pakirsta ir senosios tradicijos vietoje įvesta roménų mokykla, Galija tapo Romos provincija. Tarp galų didžiūnų atsiranda nauji roménaiški prestižai, darosi garbės ženklų kalbėti lotyniškai, kilmingųjų vaikai ima veržtis į Romą, ten matydami išsilavinimo ir karjeros galimybes, tik ten bematyda-

mi atsakymus į savo gyvenimo klausimus, nes čia savu nebéra. Nukirsk galvą, ir galingas milžinas grius bejėgis, jo net pančioti neberekia, tik prijunk jo atviras kraujagysles prie savo galvos – ir viskas, jis tavo galių šaltinis, darbinis gyvulys.

Maskvos kunigaikštystė, vėliau Rusijos imperija irgi rémési toli gražu ne tik ginklu, nes ginklu Lietuva ilgą laiką jai dar gerokai duodavo į kaulus. Galima tarti, kad istorinis lūžio momentas – tai stačiatikių patriarcho perkėlimas į Maskvą. Perkėlus patriarchą į Maskvą, Rusijos imperija ima centruoti savo dvasią, paprastai kalbant, niekam aplinkui nebenullenka galvos... Lietuva tai gerai suprato, kovojo už patriarchatą Kijeve, įkūrė unitų bažnyčią...

Romos imperija irgi laikėsi ne tik ginklu, ir net užkarauta fiziškai, kūniškai, ji transformavosi į religinę, tiksliau būtų tarti, maginę Romos imperiją – Romos bažnyčią.

Čia reikėtų skirti religijos vertikalią ir horizontalią ašis. Vertikalioji ašis – tai žmogaus santykis su Dievybe, ji ir sudaro religiją griežtaja prasme. O horizontalioji ašis atspindi tam tikros religinės ideologijos santykį su kitomis religijomis, kitomis tradicijomis, aplinkinėmis tautomis. Iš esmės tai néra religija – néra santykis su Dievybe. Iš esmės tai santykis su žmonių sielomis, taigi – magija.

Romos religinė ekspansija į baltų kraštus šia prasme buvo maginis paverčimas, maginis „galvos nukirtimas“. Priimdamas krikščionybę, Lietuva jei ne prarado, tai nulenkė savo galvą, ir jeigu dvasiškai nemirė, tai palūžo tikrai. Istorinės geopolitinės aplinkybės – ne argumentas, o veikiau pasiteisinimas.

Krikščionybės vaidmuo lietuvių dvasios istorijoje netrai yra suvokiamas pernelyg tiesmukai ar primityviai...

Būtent religinių krikščionybės ir pagonybės santykis yra kitas klausimas. Čia nekalbu apie religinį krikščionybės ar senojo baltų tikėjimo pranašumą. Šiuo atveju kalbu apie horizontalią religijos ašį, apie religinę magiją, religijos varžu vykdomą ideologinę kovą už sielas.

Kai krikščionybę priėmė airiai, Romos imperijoje ji dar nebuvo valstybinė religija. Taigi, kai roménai puolė Airiją, tai pagoniška imperija puolė krikščionišką kraštą, ir dėl to krikščionybė čia galėjo tapti laisvės vėliava. Airių druidai savo valia piimdavo krikščionybę, ir todėl didele dalimi kartu išsaugojo senąją tradiciją – nebuvo ideologinio reikalo ją taip niekinti ir neigti. Roménai nesugebėjo užkariauti Airijos, kaip kad vėliau Romos bažnyčiai atstovaujantys kryžiuočiai nesugebėjo užkariauti Lietuvos. Ir daugeliu kitų atžvilgių airių istorija yra labai panaši į lietuvių – ypač vėlyvoji. Bet šita pirminė situacija – santykis su krikščionybė – yra visiškai priešinga, veidrodinė. Lietuviai, būdami „pagony“, gynësi nuo tos pačios Romos imperijos, kuri puolė ją su krikščionybės vėliava; airiai, būdami krikščionys, gynësi nuo Romos imperijos, puolusios ją pagoniškosios Romos viešpatavimo vardu. Noriu tai pabrėžti dėl to, kad nesusidarytų įspūdis, neva pati krikščionybė, pati religija esanti blogio šaltinis ar panašiai. Pati

religija – žmogaus santykis su Dievybe – visai kitas, atskiras klausimas. Tačiau krikščionybės vardu išprievertautos sielos, priverstos išduoti ir užmiršti savo dvasinę tradiciją, – tai tikras „juodosios magijos“ pavyzdys. Ar gal kas rimtai tiki, kad šitaip sielą galima priartinti prie Dievo?

Kaip ideologinės prievertos įrankjų galima paminėti ir kalbą. Ar lotynų arba lenkų kalba objektyviai kuo nors geresnės už lietuvių, ar atvirkščiai, – visai atskiras klausimas. Esmė ta, kad kartu su savo dvasine tradicija lietuvių ilgą laiką buvo prievertaujami užmiršti ir savo kalbą. Tarp kitko, net XIX a. dar paliudyti tokie stereotipai, jog katalikai – tai lenkai, stačiatikiai – tai rusai, protestantai – tai vokiečiai. O kas tada lieka lietuviams? Žinoma, lietuviai – tai „pagony“, nes jie kalba savo „pagonių“ kalba. Kai kuriose lietuvių sakmėse tai irgi atispindi: sakoma, jog Dievas kalba lenkiškai, o lietuviškai moka tik šv. Petras, antras, žemesnis po Dievo, todėl lietuvis į Dievą gali kreiptis tik per šv. Petrą. Taigi religinė (tiksliau, maginė) priespauda pereina ir kalbai. Tai, matyt, ir buvo vienas iš masinio nutautinimo veiksnių. Dar šiemet, 2007 metais po Kristaus gimimo, susidūriaus su atveju, kai buvusiose lietuviškose etninėse žemėse Baltarusijoje katalikas kunigas, žinoma, lenkas, baltarusiškai kalbėti sutiko, bet paklaustas, gal dar mokas lietuviškai, atsakė, kad „uns balsas į dangų neina“. Iš taip ilgai užtrukusios neapykantos lietuviybei galima pasidaryti ne bent tą teigiamą išvadą, kad, matyt, mūsų dvasinė tradicija ar kažkokios likutinės jos formos vis dėlto buvo įkyriai gajos, ir viena iš „pavojingiausių“ – tai, žinoma, kalba. Todėl visai suprantama ir kalbą gaivinusiu aušrininkui tam tikra „kultūrinė pagonybė“.

Tragiškiausia turbūt tai, kad lietuviškai kalbantieji, atėmus iš jų senają dvasinę tradiciją, ilgus šimtmečius išvis buvo atstumti nuo organizuotos religijos, kitaip sakant, nebuvo prileidžiami prie Dievo. O tai juodosios magijos pati esmė.

Protestantai pirmieji pradėjo versti krikščioniškus tekstu, ir pirmieji krikščioniški tekstai lietuvių kalba atsirado būtent vokiečių valdytoje Mažojoje Lietuvoje. Ten minėtos tapatybės tarp kalbos ir religijos užtat ir būta mažiausia. Jei protestantizmas XVI a. kai kurių didikų pastangomis būtų įsigalėjęs ir Didžiojoje Lietuvoje ar bent Žemaitijoje, mes galbūt turėtume lietuvišką protestantizmą, nes jis buvo atviras kalboms. Romos bažnyčia tuo metu tokia dar nebuvo. Šiaip ar taip, net ir kalba, ne tik religija, gali tapti ideologinės prievertos įrankiu. Ir todėl, kita vertus, lietuvių kalba, lietuviybė iki šiol tebėra susijusi su mūsų senaja dvasine tradicija, o senoji dvasinė tradicija – su kalba.

Savo moksliniuose tyrinėjimuose būtent kalboje labai dažnai ieškai ir atrandi gyvos dvasinės tradicijos ženkly...

Taip. Baigiant belieka priminti, kad laisvas, sieloje sveikas žmogus yra Jėsus, status, stačias. Nulenkti galvą kaip tik reiškia atsisakyti laisvės, prarasti laisvę. Nusilenkti reiškia pasiduoti. Bet kartu sulinkęs, palinkęs žmogus yra

*palieges, išreiškia negalavimą, negalią. Tai tiesiogiai atsispindi ir kai kuriose kitose kalbose, antai rusų, kur žodis *губнуть* „(pra)žūti“ yra tiesiog vienos šaknies su *гнуть*(ся) „lenkti (linkti)“.*

Šita prasme siela yra kaip tas Gyvybės medis, kuris auga iš savo šaknų tiesiai į dangų, nesilankstydamas į salis. O palieges, palenkotas medis primena Mičiurino eksperimentų auką – tarsi obeliai būtų įskiepyta vyšnia. Kad ir kokios galimos, gyvybingos tuomet būtų šaknys, drūtas liemuo – medis augina ne savo vaisius, ne obuolius, o jam primestas svetimas vyšnias. Taiklus pavergimo, sielos praradimo jvaizdis! Nes įsikūnijusio, užaugusio medžio siela telkiasi kaip tik jo vaisiuje, slypi jo vaisiaus sėkloje. Galima čia būtų prisiminti ir gegutę, primetančią savo vaisius perėti kitiems paukščiams vietoj savujų, – irgi taiklus „juodojo mago“ jvaizdis.

Šiaip ar taip, pažinti, susigrąžinti, atsiauginti ar, kaip kad moksliškai sakoma, „rekonstruoti“ savo senają dvasinę tradiciją – tai tarsi išmokti vėl auginti obuolius ant savo šakų, ne vyšnias ir ne kriaunes. Ne dėl to, kad vyšnios ar kriaunes blogiau („vaisių“ rinka ir paklausa apskritai nepastovus dalykas), o dėl to, kad obuolys išreiškia ir neša į ateitį obelų sielą.

Tikiuosi, kad baltų religijos ir mitologijos tyrinėjimo prasmė jau pakankamai aiški. Nekalbant apie paprasčiausią smalsumą.

Dėkui už dosnų atvirumą.

Užrašė Saulė MATULEVIČIENĖ

Why Study the Traditional Baltic Religion and Mythology?

Dr. Saulė Matulevičienė, a regular contributor to the journal *Liaudies Kultūra* asks her colleague, Dr. Dainius Razauskas, a researcher of the traditional Baltic world view, and Baltic religion and mythology, an apparently elementary question, which appears not to be simple to answer. The question is why study traditional Baltic religion and mythology in recent times, when many are looking to the West, even ready to forget their native language. Dr. Razauskas makes his point using the traditional concept of the two deaths, the first being bodily and the second that of the soul. The bodily death in the case of the whole nation would amount to the physical loss of its population, but the death of the soul would mean the loss of inner identity, the identity of belonging to that nation. According to Razauskas, the only possible antidote against this is spiritual culture, the spiritual tradition of the nation that is capable to motivate a person to be a conscious member of that nation, to provide his soul with a spiritual support, and to respond to the deepest spiritual needs of the person in its own way. As the core of the ancient Baltic spiritual tradition is the Baltic religion and mythology that are studied and reconstructed from historical sources, folklore, ethnology, archaeology, and language, among many others, the vital point of studying it, simple curiosity aside, becomes evident.

Ritos laimė

Rita BALKUTĖ, LLKC vyriausioji archyvarė (bet šiaip – vis tiek Gerokai Raganytė), apie liaudies medicinos žiniuoniškas slapybes kloja per Liudviką GIEDRAITĮ.

Viešai šnekėdama kartą esi ištarus: *linkiu surasti to paveldo (liaudies medicinos) paslaptį. Užkalbėjimų žodžiai, žolelės, ménuliai, saulės laidos, maldelės, vandenys, vėjai, burtai – vabalu pasijunti, nieko neišmanančiu, prieš tą žiniuonišką bobučią, raganių, kerėtojų, užkalbėtojų tūkstantmečiais puoselėto, kaupto paveldo pasaulį. Kokia dalimi ta paslaptis nusakoma, paaiškinama, kokia – visai nežinia nė kuo... Užrašinėdama tos srities medžiagą, pildydama ja LLKC kupara, juk ir pati, be abejo, turtėji, išmintingėji. Todėl ir ryžtuosi... Be to, manau, kad žiniuoniškoji liaudies išminties sritis mūsų dabartinėje visuomenėje, pirmajančioje savižudybėmis, žmonių prasta dvasine būkle, galėtų būti daug reikšmingesnė, ne nustumta į pašalį. Gal tas nustūmimas, sakau, – dėl nepažinimo. Tad norėčiau šiuo pokalbiu ižiebtį ir bent kokią šviesos žvakutę... Ką aš čia nei iš šio, nei iš to taip daug staiga gerai ar blogai prikalbėjau?*

Visi nori paslapčių išdavimo. Paduok jam viską ant lėkštutės...

Ne ne, teoriškai ir aš neblogai žinau, kaip išgydoma užkalbėjimu. Ižvalgioji Daiva Vaitkevičienė, ne prastesnė maskvietė Marija Zavalova viską paaiškino. Svarbiausia esą nutraukti ryšius tarp ligonio ir ligos. Net žinau, kaip, kokias būdais tai padaroma: *liga „atpjuna-ma“ žodžiais, atskiriama nuo žmogaus, „išvaroma“ („ant vandens“, „ant akmenio“...), grąžinama tam, kas ją su-kélė (gyvatei...), sustabdoma, apribojama, gyvatės nuo-dams neleidžiama kenkt... Viską tyrinėtojos jžvelgė. Bet lieka didžioji paslaptis – kaip tai įvyksta, kokiui praktiniui poveikiu... Gal aš prasčiokiškai klausiu?..*

O nori neprasto atsakymo... Nebus. Čia visada lieka paslaptis. Visada yra tik konkretūs pavyzdžiai. Molėtų rajone ir šiandien gyvena močiutė, kuri gyvates užkalba „ant vėjo“. Ta močiutė atsisuka į tą pusę, kur, kaip jai pranešta, yra gyvatės įgeltas žmogus ar gyvūnas, peržegnoja orą ir paleidžia užkalbėjimą. Igeltasis, nors ir toli raiste būdamas, jau tikrai nemumirs, galės ateiti ar bus atvežtas pas užkalbėtojų galutiniam išgydymui. Nors tradičiškai nuo gyvatės užkalbėdavo „ant duonos“...

Štai sakai: „ant duonos“, „užkalbėdavo“... Žodis, be abejo, labai svarbu tam, kas turi klausą, nervus, sielą,

bet kuo pasikeičia duona, vanduo ar net druska, jei kokia užkalbėtoja į juos ką ten „prišnabžda“...

Žodžio, teigiamo ar neigiamo, poveikis bent jau vandeniu – akivaizdžiai mokslininkų įrodytas. To paties vandens, supilto į tris stiklainius, struktūra gana greit pasikeičia priklausomai nuo to, kokie žodžiai prieš vieną ar kitą stiklainį kalbėti. „Gyvasis“ ar „negyvasis“ vanduo – tai ne pasakininkų fantazijos vaisius. Teisinga apeiga pašventintas ar teisingai užkalbėtas vanduo metų metus negenda, pasikeičia jo struktūra, kuri ir nulemia jo teigiamas ar neigiamas savybes.

O gal visi tie „ant duonos“, „ant druskos“ ir pan. – tai tik vardan įtaigos tai matančiam, girdinčiam ligo niui?

Vanduo užkalbamas ne prie ligonio, bet dažniausiai kitame kambaryste ar bent „uz pečiaus“, ar net už namo tam tikroje kertėje atsiklaupus, ligonui nemant. Užkalbėjimo žodžiai lietuviškoje tradicijoje gar siai netariami.

Esi minėjus, kad užkalbėjimui imamo vandens ne galima perpylinėti, pilti reikia „po ciesiąi“...

Tam tikslui geriausias vanduo – tą dieną pirmą kartą pasemtas, saulei tekant. Iš kibiro reikia pilti tiesiai į indą, kuriame bus užkalbamas. Neperpylinėjant...

Visur paslaptys ir paslaptys, kurias, matau, gali aiškintis ir aiškintis, ir galo joms nebus... Bet klausyk, ar néra net ir tie paslaptinėj užkalbėjimų žodžiai tik prie monė užkalbėtojai susitelkti, sukurti nepaprastumo įspūdį, o veikia, gydo jau kitos jėgos, kiti dalykai – žolės, tepalai, įtaiga... Taigi: išgijimui, užkalbėjimo „teigiamam poveikiui“ – kokios būtinės „sudedamosios dalys“ ir kurių gal svarbiausia?

Būtinas tam tikras užkalbėjimo ritmas, struktūra. Užkalbėjimo technika taip pat struktūralizuota: laiku iškvėpt, laiku atsikvėpt... Svarbu viskas, smulkmenų néra, bet užkalbėjimai paveikūs pirmiausia dėl Dievo galios, dėl dangiškųjų jėgų pagalbos. Užkalbėtojas tik tarpininkas tarp dangiškųjų jėgų ir ligos. Kaip „žoliniukai“ svarbiausia pažinti augalų gydomasių savybes, sugebėti jas „priderinti“ prie ligos, taip užkalbėtojui – dieviškoji pagalba, mokėjimas gerai melstis. Kalbu vadovaudamas patirtimi ir žodžiais tu, kuriuos pati

klausinėjau: maldos, santykis su Dievu – jiems pagrindinis dalykas. Ypač atkreipia dėmesį į asmenines užkalbėtojų savybes: turi būti dori, ne godūs, pripažinti, kad jų galios – Dievo dovana ir kad Dievas davė, tai ir jis duodas...

Jei viskas taip švaru ir gražu – tuo baisiau: kodėl gi visais laikais, Europoje – nuo krikščionybės su visom jos inkvizicinėm struktūrom įsigalėjimo per mūsų, be abejo, šviesios tarybinės laimės ir kovų su prietaraais laikus – liaudies medicinos tradicija guita ir niekinta, guita ir niekinta...

Nepasikeitė padėtis ir šiandien. Dabar murkdo farmacininkai, nuolatinė reklama per televiziją: tik eik į vaistinę tablečių... Prasta liaudies medicinos situacija ir šiandien. Nueinanti tai sritis. Oficialioji medicina, vaistai natūraliai „ima viršų“. Juk gydymas augalais niekad „neduos“ tokio greito efekto, kaip, tarkim, chirurgija, vaistiniai preparatai. Tačiau istoriškai žmogui būdinga užmiršti, kad paskui prisimintų. Atgimimo laikais taip ir atsitiko: suklestėjo žolininkų, būrėjų, magų ir visokių kitokių kultas. Daug ten netikro buvo ir net juokingo, bet tai sukrėtė visų atmintį, žmonės įsisąmonino, kad yra ir kitų medicinos sričių, ne tik oficialioji. Šiandien atsiliepia ir skurdas: vaistai nepigūs, daug kam sunkiai įperkami. Tad kai kurios liaudies medicinos sritys gyvuoja visiškai gerai. Pirmiausia – gydymas tikėjimu, atlaidų tradicija. Tam nereikia jokių papildomų priemonių, tarpininkų: žmogų gydo tikėjimas. O žoliniai vaistai grimzta į praeitį, mažėja natūralių žolės augimviečių: viskas numelioruota, išarta, užsodinta monokultūrom. Bobutėms vis sunkiau žolių prisirinti. Bet žinovių dar daug. Per pastarajį dešimtmetį liaudies medicinos srities žinių užrašiau net per 8 tūkst. vienetų! Deja, tradicijos perėmėjų ne visada atsiranda. Liūdniausias Verkienės, gyvenusios Šventojoje, pavyzdys. Gandas apie ją skrido net dviejų šimtų kilometrų spinduliu. Tarybiniais laikais gydytojai ją apšaukė prietarininke, persekiojo partiniai sekretoriai. Jos keturios dukterys motiną ūdė, kad baigtų „šituos dalykus“. O ji, pasak anūkės, jausdavo, kada pas ją atvažiuos žmogus kreiptis kokios pagalbos. Tada nueidavo į sodą, atsisėsdavo kur po vyšniom, anūkės paprasdavo nubėgti prie kelio ir atvesti atvažiavusius žmones pas ją į sodą. Ilgai ieškojau, kur ji gyveno, kas galėtų ką tikro papasakoti apie ją, kol suradau tą anūkę. Pasirodo, tikroji pavardė ne Verkienė, o Freiman (kurše buvus). Raganusi, kad bent viena iš dukterų perimtų jos gebėjimus, – nė viena nesutikus. Tad ji savo žinias, patirtį surašė į sąsiuvinius (net penki, sakoma, buvo), kuriuos „pažangios“ ar įbaugintos dukros po mamos laidotuvią (čia pat, Šventojoj) paskubėjo sudeginti. O anūkė teatsiminė iš jos porą užkalbėjimų... Sunkiau-

sias yra būtent užkalbėjimų likimas. Jų niekas nesakydavo garsiai, tai susiję su paslaptimi, magija, tad juos sužinodavo tiktais tikrieji perėmėjai arba jie žūdavo. Be to, juos labiausiai ir slopino, niekino kunigai, valdžia... Mūsų dienomis Lietuvoje padėtį labai keičia spaudiniai, literatūra, daugybė visokių leidinių apie magiją ir vaistažoles. Jie gana greit išperkami. Tuo naujodasi ir šarlatanai. Siūbtelėjo, sakyta, knyginės magijos banga. Žmonės skaito, bando tais žodžiais kam padėti, kam pakenkti, o niekas išties nežino, kokios ten galios slypi...

Pokalbyje su J. Šoriu (Š. A., 2006/4) minėjai gerą užkalbėtoją iš Donbaso, kuri stebėjos, kiek daug Lietuvoje negeranoriškai pakenktų žmonių... Bet mane labiau stebina, bloškia į neviltį kiti tos bobutės tavo išsakyti žodžiai esą „jei nori padėti blogų žmonių pakenktiesiems, turi keliais dienas melstis, o kenkėjams užtenka poros žodžių“. Taigi pasaulis taip ir žlugs vieną kartą piktyjų jėgų nukankintas...

Taip. Žlugs! (Linksmai juokiasi Rita – L. G.). Bet mes šitaip šnekėdami į filosofijas labai įklimpim.

To ir noriu. Paklausyk: ir Tu, ir Tavo išmintingosios gerosios bobutės nuolat šnekat apie Dievo valią, Dievo ir kitų gerų jėgų pagalbą, o tos gerosios, dieviškosios jėgos, pasirodo, net daug kartų silpnėsnės už tamsišias... Paaiškink Tu man, tiesmukam neišmanėliui...

Pats žmogus ir „prisidirba“. Kai jo tikėjimas nusilpės, natūralu, tamsiosios jėgos puola. Įvairiausiais būdais ir pavidalais. Dievo jėga šviesi ir didelė, bet jei žmogus praradės pastangą šlovinti, garbinti tas jėgas, tikėti, vadovautis jomis, natūralu, jų vietą užima tamsiosios.

Ar taip tiesmukai suvedi kovą su tamsiomis jėgomis į paprasčiausio mūsų tikėjimo būtinybę?

Užkalbėtojų požiūriu, – taip. Bobutės net nešneka su tavimi, jei tu netiki. Žmogus turi tikėti, kad išgyti padeda pirmiausia aukštesnės šviesios galios, o ne žmogus, užkalbėtojas, kuris, tiesą sakant, niekad nepadeida, jis tik tarpininkas, o padeda, vėl sakau, tik aukštesnės šviesios jėgos...

...kurios, vėl primenu, tokios silpnos palyginti su tamsiomis...

Atsakymas labai paprastas: išlipti iš duobės visada sunkiau nei ištumti. Nereikia kalbėti abstrakčiai. Pirmiausia kiekvienas esame atsakingas už save. Niekas pasaulio neišgelbės abstrakčiai. Kiekvienas išsigelbės ar prapuls, pagal savo šviesumą ar sugedimą, – pats.

Mano gimtinėje gyveno geras kaimynas, bet vis „popramu“. Kartą paklausiau, kodėl jis taip. „A, sako, – Liu-dai, – sukta susukta“... Pristatydama savo elektroninę knygą „Liaudies magija: užkalbėjimai, maldeles, pasakojimai XX a. pab. – XXI a. pr. Lietuvoje“, prasitarei esą

ligos gal ir dėl to, kad nepažįstam viso pasaulio, gal dėl nepažintų būtybių įtakos. Tuo mīslėliai darosi: kaip galima numaldyti, tramdyti, jveikti, sakyti, destruktyvią įtaką tų, kurių nepažisti.

Tam ir yra užkalbėtojai, kurie bent iš dalies atpažista. Jiems pasaulis truputį kitoks nei daugeliui. Gali tiketi, gali ne, bet „ta praktika“ veikia. Tu vis nori įžvelgti struktūrą: kaip ten, ką... Nesužinosi. Galima paaiškint nebent tiek, kad žmonės, užsiimantys „baltaja magija“, ligų gydymu užkalbėjimais, būtinai yra geri, komunikabilūs, pamaldūs, nuoširdūs... Tai būtina.

O jei užkalbėtoja supainijo tradicinio užkalbėjimo žodžius ar pamiršus pakeitė vieną kitu – ar poveikis bus kitas, ar tai pakeis reikalą?

Negali užkalbėtoja pamiršti žodžių. Žodžiai yra visi, kokie turi būti, arba jų visai nėra. Negalima improvizuoti. Skaitai kokio iš minėtuju komercinių leidinelių užkalbėjimus ir jauste jauti jų netikrumą, netradiciškumą. Kartais negali pasakyti, kas ten kur pakeista, sukeista, bet kad taip yra – jauste jauti. Neturi vidinės jėgos tie užkalbėjimai. Suراšomi ten ir juodosios magijos žodžiai. Ir visiškai neaišku, kaip jie veikia. Gal net būtent tai yra priežastis, kad, pasak minėtos užkalbėtojos iš Donbaso, taip daug Lietuvoje negerų jégų pakenktų žmonių: eilės pas ją nesibaigdavo...

Esi šnekėjus, kad sunku padėti ne tik juodaja magija pakenktiesiems, bet ir tiems, kuriuos gydė ir nepajėgė išgydyti gydytojai. Kodėl?

Nes būna pažeistas, šiuolaikiniai terminais šnekant, žmogaus biolaukas. Tada kartais visai neveikia arba neaišku kaip veikia užkalbėjimai.

Ar galima užkalbėjimas padėti tiems, kurie... vis tiek netiki jais?

Užkalbėjimai veikia visus, padeda visiems.

Tautosakoj pasakojama, kad užkalbėtojai, gerieji ir piktieji, prieš mirtį labiau nei šiaip žmonelai kankinami? Piktieji, sakykim, nusipelno, o už ką – tie gerieji?

Kančių priežastys visiems tos pačios: tradicija reikalo, kad ir vienų, ir kitų žinios, gebėjimai būtų perduoti. Kankinti pirmiausia tie, kurie to nepadarė...

Ekspedicija Veisiejuose. Pateikėja Elena Olšauskaitė-Čerienė, g. 1935 m., gyvenanti Kapčiamiestyje, rodo, kaip gydomas miežis. Linos Klimavičiūtės nuotrauka, 2004.

O ką galėtum pasakyti apie būtent užkalbėtojų asmenį gyvenimą, likimus, sveikatą... Ar gali jie, pagaliau, patys sau padėti užkalbėjimu, kai suserga.

Pažįstu bobutę Šalčininkų rajone – gali ir sau užkalbėt, bet tai – retas atvejis. Užkalbėtojų sveikata prastesnė nei, sakyti, vidutiniška. Nes jie išsieikvoja, atiduoda kitiems. Manyčiau, kad jie ir tos laimės mažiau turi, ir gal gyvenimiškų problemų daugiau nei kiti, nes nelaikomi „normaliais“, apie juos daug nebūtų dalykų prasimanoma, prikalbama. Visa tai žmogų veikia nepalankiai.

Kartą sakei: jei pažįsti paprastų žmonių gyvenimo gilumą, atsiveria viešumoje nerodomi gilūs dvasios dalykai. Aš sakyčiau: nėra paprastų ir nėra paprastumo, kai kalbama apie žmogų...

Na taip. Jeigu moki atrasti tą nepaprastumą. O šiaip, jei ateini ir nežinai, ko nori, tai jis atrodo paprastas: skuta bulves, melžia karvę, liuobia paršiukus... Didysis menas ir yra surasti kiekvieno nepaprastumą.

Ar gali užkalbėtoja pasitelkt kitataučių užkalbėjimus?

Gali. Netgi visada manyta, kad kitataučių paveikseni, stipresni.

Ir ne tik užkalbėjimai, bet ir patys kitataučiai užkalbėtojai...

Taip, visada tikėta, kad kuo arčiau pasienio, tuo burtininkai, užkalbėtojai stipresni. Vidurio Lietuvoje

žmonės įsitikinę, kad Baltarusijoje, Latvijoje daug galingesni užkalbėtojai... Bet keista: artėjant prie paribių, tas tikėjimas mazta.

Koks artimiausių kaimynų požiūris į užkalbėtoją?

Kuo toliau gyvena užkalbėtojas, sakykim, už kelių kaimų, tuo požiūris prastesnis: tai jis ten gyvuliams kenčia, tai jis blogų akių... Bet kuo kaimynystė artimesnė, tuo neigiamo požiūrio mažiau.

Esi man minėjus, kad pažisti tik tris keturias tikras užkalbėtojas! Keistai skamba!..

Turėjau omeny „plataus profilio“, žinoves, tokias kaip minėtoji Verkienė (Freiman), o ne „specializuotas“, gydančias nuo vienos kitos ligos.

Ar tai liudija tradicijos nuskurdimą?

Ne. Visais laikais dauguma užkalbėtojų, kaip ir šiuolaikinių gydytojų, buvo specializuoti. O tokius, kurie įveikdavo daugelį ligų, ypač – „nuimdavo“ blogus užkeikimus, prakeikimus, blogo palinkėjimus, visada buvo nedaug, vienetai.

Man vis mīslīnga, kodėl senatvėje užkalbėtojai „perdavus“, atskleidus savo žinias kam kitam, jos galios esą dingsta. Esu to klausęs ir „Kriaunų raganos“, bet kaip Tu tai supranti?

Turi likt paslaptis. Ištarei, išviešinai – ir nebėr Žodžio galios, energijos, stiprybės. Be to, nuolat buvo teigiama, reikalaujama, kad „sistemoj“ išliktu nusistovėjusi tvarka: ne bet kada, ne bet kaip perimama, o griežtai reglamentuotai, nustatytomis sąlygomis. Šiojo srity visiškai negalima elgtis neatsakingai, vadovautis emocijomis, užgaidomis. Užkalbėtojas nuolat turi būti „išlaikytas“, blaivus žmogus, nenaudoti savo galios bet kaip ir bet kada. Drausmė išlieka ir galių perdavimo srityje.

Sakai „turi likti paslaptis“. Namuose senokai man po ranka tokio labai savito, iš labai giliai semančio išmintį prancūzo, Artūro Rembo, knygutė „Sezonas Pragare. Nušvitmai.“. Štai iš jos sakiny: „Ir Valdovė Kerėtoja, įžiebianti žarijas molinéje puodynėje, niekados nepasakys mums to, ką ji žino ir ko nežinom mes“. Taigi jei taip, dėl kokių priežasčių ta Kerėtoja – vis tiek nepasakys? (Klausydamasi šitokio klausimo, labai jau gudriai juokiasi ta Rita – L. G.)

Kiekvienas mes turim savo paslapčių ir niekas visko „neištratalina“. Kiekvienas kažko nepasako... O tavo Rembo įvardyta Kerėtoja nepasako gal dėl to, kad tai yra sakralios žinios, o gal ir todėl, kad aplinkiniai „nepriauga“ iki to žinojimo, išvis nenori jo. Tokiu atveju, aišku, nė nereikia sakyti nei pamokymų, nei paslapčių. Reikia pačiam asmeniškai nuolat siekti jų, tai jas ir gausi, ir teiks tau vaisių... Man tos žinios – labai įdomu, tad „savaime“ ir kaupiasi. Dažnai atsitinka, kad ateini pas kokį kaimo šviesuolį, šnekies apie viską, bet kai

užvedi kalbą apie užkalbėjimus, ima atkakliai teigti nekalbésiąs apie tai... Bet viskas baigësi tuo, kad sukūriau filmą apie užkalbėtojus! (Štai ir vėl Rita labai smagiai juokiasi – L. G.). Tai va...

Bet aš ir vėl dar noriu pūstelėti į tą pačią Kerėtojos paslapčių dūdelę. Sakau, ar néra tos priežasties šiek tiek ir dėl tos Kerėtojos nepasitikėjimo savimi, gal net iš dalies – bejegišumo šešelių, o gal net iš siekio paséti paslapčių, kurios né néra. O gal net truputį ir apgaulės esa ma. Bjauriai šneku, bet tebus man atleista.

Esu minėjus, kad užkalbėtoja, kerėtoja ar kaip bevdinsi, turi būti pačių geriausią savybių žmogus. Jeigu pas ją ateis toks pat doras ir geranoriškas, jam nebus né įdomu, ko ta Kerėtoja nepasakė. Didžiaja dalimi priklauso nuo to, ar kitas žmogus vertas tavo paslapties. Tai pagrindinė priežastis. Jeigu būsi išties vertas tų paslapčių, tai jų net neklausisi, pats turėsi supratimą, kur tau verta kišti nosj, kur ne. Nes gali pačiupinėti, išsitariti blogą akimirką, paskui nežinosi, ką daryti. Prie didžiųjų paslapčių reikia priaugti palaipsniui... Be to, ta Kerėtoja, palyginti su kitų sričių žmonėmis, visada daug labiau pažeidžiama, neapsaugota, iš dalies – išties neužtikrinta, nes niekad nežino, su kokia jėga susidurs. Atnešamas, tarkim, gyvatės įgeltas žmogus – juk niekad nežinai tos gyvatės stiprybės. Net sakyta: jeigu ji vaikinga, reiks tiek užkalbėtojų jėgos, kiek ten jos vaikų. Arba, sakykim, rožė: dvylika rūšių yra: vienas pajęgi įveikti, užkalbėti, kitų – ne... Tas Kitas pasaulis, Kuris Yra, niekad néra iki galo pažinus... Ta Kerėtoja, jeigu siekia gerų tikslų, visada jaučia atsakomybę prieš patį Dievą, nes būtent gi į jų kreipiasi pagalbos. Geras užkalbėtojas niekad nepasakys, kad viską žino ir gali. Kaip tik atvirkščiai: „Vaikeli, – sako, – jei mano galios užteks, aš tau padésiu, jei ne, tai – ne“. Tuštybės čia néra né mirksnio.

Ar tik šeimos nariams (vyriausiajam arba jauniausiajam vaikui) užkalbėtojai galėjo perduoti tas savo paslaptingas galias?

Tradiciškai – taip. Bet Molėtų rajone, Jutonių kaimė, viena užkalbėtoja pasakojo, kad iš visų kaimo mergaičių ją išsirinko kaimynę. Pasikvietė, mokė, aiškinė, kokia ji turėtų būti, kaip turėtų elgtis. Sakoma, užkalbėtoja, rinkdamasi, kam perduoti savo patirtį, žinias, ištarus užkalbėjimo žodžius liepdavo pakartoti: iš pirmo karto neįsiminusioji netikdavo. Antrą kartą užkalbėtoja nekartodavo.

O kaipgi Jus, Raganyte, šis likimas, ši darbo sritis pasirinko?

Tai prasidėjo nuo mano universitetų pas senelę. Ji buvo labai gera pasakotoja, pasakų žinovė ir labai pamaldė. Kiekvieną vakarą „un pečiaus“ išklausydavau jos pasakų ir – melsdavomės, melsdavomės. Ir dieną vis

kartu, ir vis jvairiausiai dvasiniai pamokymai skrido iš jos. Visa tai iki šiol labai padeda bendrauti su žmonėmis. Juk vien renkant liaudies medicinos duomenis bendrauta jau su septyniais šimtais pateikėjų: kiekvieną reikia perprasti, jžvelgti, kas jam reikšmingiausia. Ten, pas senelę, susiformavo ir pagrindinis supratimas: jei Dievas leidžia žmogui, tai ir – yra. Be Dievo gerosios jėgos – nieko.

Kaupdamasis šiam pokalbiui, iš anksto ji pavadinau nežinia né kodél, bet būtinai – „Ritos laimé“. Ir man jau néra kur trauktis. Bet ar visa tai, apie ką šnekame, néra Ritos laimé?

Yra! Labai džiaugiuosi, kad atradau tokį gyvenimo būdą: ekspedicijos, liaudies medicina, jos žinovai, pa-prasti kaimo žmonės, patikintys man slaptingus, nežinomus dalykus, labai praplečiančius supratimą apie gyvenimą, tad ir aš galiu patarnaut pagalbos reikalangiems žmonėms...

Jei taip, ar Tau neatrodo, kad Lietuvos liaudies kultūros centras, kur jau sukauptas, kaip sakei, nemenkas liaudies medicinos išminties aruodas, galėtų būti ir ta vieta, kur atvirai, nesislapydami, „darbo laiku“, žiniuonai, užkalbėtojai, kiek jie moka, pajégia, praktiškai teiktų žmonėms medicininę pagalbą? Juk viskas puikiai atitinka: „liaudies kultūros centras“, „liaudies medicina“. Niekas gi žmonių varu nevarytų... Gal dingtų ir tas požiūris į liaudies mediciną kaip į prietarą? Keistai atrodytu, jei, tarkim, liaudies dainos būtų tik užrašinėjamos, o dainuoti jų ne tik niekas neskatintų, bet dar ir draustų. Kaip manai?

Užkalbančių bobučių „išémimas“ iš jų natūralios aplinkos, iš jų namų, man atrodo visiškai nepriimtinas. Tradiciškai – ligonis ateidavo pas užkalbėtoją. Labai retais atvejais užkalbėtojų veždavo prie lagonio, ypač retais. Užkalbėtojų situacija tokiu atveju visiškai pasikeistų, palyginti su tradicine. Man neatrodo, kad tai būtų gerai...

O štai Lotynų Amerikoje, kokioje Brazilijoje, oficialiai užsiimančių liaudies medicinos praktika esą visai tiek pat kiek ir gydytojų.

Ne menkiau ta „praktika“ išplėtota ir Lietuvoje, tik nėra įteisinta. Ruošiamas atitinkamas įstatymas ir pas mus: registruojame, renkame duomenis. „Procesas“, kaip sakoma, „vyksta“. Bet iki šiol liaudies medicinos priemonėmis gydantys žmonės Lietuvoje praktiškai negali turėti gydymo patentą. Mūsų situacija šiuo požiūriu ypač keista ir tuo, kad daugelis vadinančių liaudies medicinos gydytojų – miestuose, ne kaimuose. Ir jų daug, ir dievaži, nuo ko jie ten ką nugydo...

Bendrauni su tais, pas kuriuos, sakytm, „suplaukia“ žinios ne tik apie ligas, bet ir apie jvairiausius mūsų žmonių gyvenimų keblumus. Taigi kokie mes da-

bar esam, kokia mūsų visuomenė, kokios pagrindinės Lietuvos žmonių bédos, nelaimės, nesutarimai, neatitikimai...

Bédos, sakytm, tradicinės: griūna šeimyninis gyvenimas, nesutinka gyvenimo draugo, nesiseka verslas... Bet labai daug ir, sakytm, būties problemų: žmonės nežino, ką daryti su savo gyvenimu. Kita labai „plati“ sritis: žmonės mano, kad jiems kažkas kenkia, yra pakankti tamšių jėgų. Todėl jie esą blogai jaučiasi, negali né pailsėti, neranda ramybės, pykstasi. Mūsų žmonės dabar labai sureikšmina jiems esą nepalankias išorines jėgas, nepagrįstai mano, kad viskas priklauso ne nuo jų pačių, o nuo kažkokiu kenkėjų.

„...pamačiau, kad visoms būtybėms laimė skirta lemties“, – teigia mano prancūzas Rembo. O ką „šiuo klausimu“ sako Tavo „bobulkos“?

Tą patį: gimsta žmogus ir atsineša savo dalią.

Man tai baisokai skamba. Lyg ir pripažystama bejėgio žmogaus padėtis gyvenime. Pats lyg ir nieko negali... Ką šiuo klausimu pasakytu mano įvardytoji Gerokai Raganyté?

Ji pasakytu: taip, kiekvienam duodamas savo likimas, savo kryžius, tačiau kiekvienam nulemta tiek, kiek jis gali pakelti. Ir labai daug kas priklauso nuo paties žmogaus. Esu užrašius puikią sakmę: ateina žmogus pas Dievą ir skundžiasi gavęs sunkų gyvenimo kryžių, prašo kito, lengvesnio. Dievas taria: štai jų daugybė, gali rinktis pats. Žmogus renkasi: vienas aukštas, didelis – ne, nepanešiu, kitas mažas, drūtas – ne, nepanešiu... Galiausiai žiūri žmogus – nuošaly stovi toks kryželis, nei itin sunkus, nei labai didelis, pakilnojo – pakelia mas, o ir suimti patogus. „Šitą“, – sako. O Dievas: „Na ir ką! Savo paties gi ir pasirinkai!“

Rita's Happiness

Liudvikas GIEDRAITIS Talks
to Rita BALKUTĖ, the Head Archivist
of the Lithuanian Folk Centre

Rita Balkutė has widely researched incantationists and incantations. She has published a book on the subject and made a film. She believes that the structure of an incantation and the mechanism of its effectiveness are impossible to elucidate. There always remains a mystery. She notes that incantations published on books are not effective and using them might lead to unexpected results. Naturally incantationists who actually perform incantations are growing fewer and fewer because there are less and less people who can inherit their experience while any institutional measures to bring incantationists together would not be effective.

Indoeuropiečių šamanizmas: problema, interpretacijos, variacijos

Eglė ALEKNAITĖ

Objektas – indoeuropiečių šamaniškų tradicijų galimybė, galimos jų interpretacijos. Tikslas: išnagrinėti šamanizmo sampratą, pagrindžiančią indoeuropietiškų šamaniškų praktikų teorijas. Metodas – lyginamoji, kritinė analizė. Išvados: indoeuropietiškose tradicijose dažniausiai atpažystomi šamaniški elementai – gebėjimas keisti pavidalą (pasivertimai), iniciacijos (mirtis ir prisikėlimas), kelionės į anapusinį pasaulį, intoksikantų naudojimas, pranašavimas, kitos maginės praktikos. Tokie elementai paprastai ištraukiami iš kontekstų, todėlais grindžiamas indoeuropietiškasis šamanizmas yra mažų mažiausiai abejotinas. Šamaniškų elementų ieškojimo indoeuropiečių tradicijose pagrindas – Eliade's šamanizmo teorija. Ja grindžiamose interpretacijose remiamasi ir šio mokslininko išryškintais svarbiausiais šamanizmo bruožais, ir šamanizmo kaip archaiškos, pirmapradės religinės praktikos samprata. Šamaniški elementai ir „klasikinių“ šamanizmą apibrėžia kaip archajinę religinę praktiką, ir indoeuropietišką tradiciją kaip šamanizmą. Minėtų elementų paieškas istorinėse indoeuropiečių tradicijose lémė romantizuotas požiūris į priimtyviųjų bendruomenių religingumą ir aistra aptiki universalių religijos ištakas.

Šamanizmas akademiniame diskurse vis dažniau pripažystamas esąs teoriniu konstruktu, kurio turinys priklauso nuo jo vartotojo ideologinių nuostatų ir konkretių tikslų. Ivairių disciplinų mokslininkai kalba ne tik apie Azijos, Šiaurės ir Pietų Amerikos ir pan. „klasikinių šamanizmų“, bet ir apie paskirus „šamanizmo elementus“, lyg ir aptinkamus kai kuriose indoeuropiečių tradicijose. Toks diskursas, be to, kad nebyliai pripažista patį „šamanizmo“ konstruktą, atsiduria ant ribos tarp akademinių ir populiariosios (šamanizmą universalizuojančios) sampratų. Ką reiškia šamanizmas, kai juo grindžiamas indoeuropiečių tradicijų šamanišumas, ir kodėl pastarasis vis dėlto yra „ribinis“ ar bent jau įtartinas? Daugiausia ginčijamas dėl tokių interpretacijų argumentų, bet, kaip pažymi J. R. Wallis, vienas iš problemiškiausių dalykų jose yra pati šamanizmo samprata.¹

Šiame straipsnyje siekiama panagrinėti patį šamanizmo konstruktą, kuriuo grindžiamos indoeuropietiškojo šamanizmo teorijos. Šiuo atveju svarbiausia ne tiek, ar teisinga pasitelkiama samprata, kiek joje išskiriama elementai, pagal kuriuos tarp kitų religinių reiškinii aptinkamas „šamanizmas“. Tam tikrų aspektų akcentavimas yra suprantamas ir netgi būtinės skirtingų tikslų siekiančiuose diskursose – vienus jų pabrėš šamaniškos simbolikos tyrinėto-

jas, kitus – sociologinio pobūdžio analizę atliekantis autorius. Be to, mokslininko pasitelkiamas šamanizmo konstruktas atspindi ir jo bendresnio pobūdžio nuostatas ivairių religinių bei kultūrinių reiškinii atžvilgiu. Todėl straipsnyje bus siekiama ne nustatyti atskirų šamanizmo sampratų teisingumą ar jomis grindžiamą interpretaciją pagrįstumą, o aptarti indoeuropietiškojo šamanizmo interpretacijų argumentus, kitaip sakant, aptarti pačias tokias šamanizmo sampratas, kurios įgalina kalbėti apie šamaniškus elementus indoeuropiečių tradicijose, ir tokį šamanizmo sampratų menamas nuostatas religijos, kultūros, primityviųjų visuomenių atžvilgiu.

Indoeuropietiškojo šamanizmo interpretacijos

Indoeuropiečių tradicijų šamanišumas grindžiamas mitologiniuose siužetuose ar archeologiniuose radiniuose išreikštomis idėjomis, panašiomis į „klasikinio“ Sibiro šamanizmo praktikas. Dažniausiai tradicijos šamaniškumą nurodančiais elementais laikomi: sugebėjimas keisti savo pavidalą (pasiversti kuo), iniciacijos (nepaprastų žinių įgijimas simboliškai numirštant ir prisikeliant), kelionės į anapusinį pasaulį, intoksikantų naudojimas, pranašavimas, kitos maginės praktikos. Tokių elementų užuominų ieškoma ir rašytiniuose šaltiniuose, ir archeologiniuose radiniuose. Kai kurie autoriai, atsižvelgdami į pasitelktą šamanizmo sampratą, mini ir kitokių elementų. N. S. Price jiems prisikiria tokius šamaniškos pasaulėžiūros vaizdinius, paplitusius poliariniame regione ir liudijančius ryšį su Skandinavija bei arktinio regiono kultūrinį vieningumą, kaip pasaulio ašis, sudvasintas aplinkinis pasaulis, šamaniškas pašaukimas, lyties bei lytinės tapatybės specifika, eroticizmas bei seksualiniai ritualai, agresyvus (puolamasis ir gynybinis) raganavimas.²

Daugiau ar mažiau pagrįstai šamaniškų elementų randama daugelyje indoeuropiečių tradicijų, vis dėlto labiausiai tuo pasižymi keltai ir šiaurės germanai. Teigiamo, jog keltų žyniai, kaip ir Šiaurės Eurazijos šamanai, naudojo „ekstatės technikas“ (šokį, dainavimą, intoksikantus), siekdami ypatingu žinių praktikavo sielos skrydžius, keisdavo savo pavidalą, pranašaudavo ir kt.³ Šiaurės germanų (skandinavų, islandų, taip pat anglosaksų) religinėse tradicijose daugiausia šamaniškų elementų siejama su Odino figūra. Minimi šio dievo maginiai gebėjimai, jo vardo etimologija (susijusi su įsiūčiu, poezija, dvasių apsėdimu), gebėjimas keisti pavidalą, jo mirtis ir prisikėlimas siekiant nepaprastos išminties,

kelionės po kitus pasaulius, gyvūnai pagalbininkai, pranašavimas ir kt. Tai pagrindiniai argumentai už šiaurės germanų šamaniskumą. Prisimenamas ir iš sagų žinomų maginių praktikų (*seidr*) panašumas į šamaniskuosius seansus, ir archeologiniai bei lingvistiniai intoksikantų vartojimą liudijantys duomenys, pranašavimą menantys runų įrašai ir kt.⁴

Šiu argumentų pagrįstumas vertinamas įvairiai. Pagrindinė tokio argumentavimo problema yra tai, kad vienas ar keli atskiri elementai dar nejrodo egzistavus šamanizmą kaip reiškinį. Visokie ekstatiniai ritualai, pasivertimai, bendravimas su protėvių dvasiomis, intoksikantų naudojimas, burtai ir t.t., pasitelkiami kaip šamanizmo įrodymas, pernelyg išplečia istorinius bei geografinius kontekstus. Tieki atskirai, tieki drauge šie elementai teliudija šamanizmo aspektus, ne šamanizmą kaip tokį, ir remtis jais, įrodinėjant šamanizmą, reiškia nepagrįstą visa apimančio monolitinio šamanizmo konstravimą. Indoeuropietiškų tradicijų šamanizmą teigiantys tyrinėjimai paprastai taip ir nepaaiškina, kaip iš tikrujų atrodė keltų ar šiaurės germanų „šamanizmai“ kaip religinė-socialinė struktūra, o tik vardija ir pvardija juos neva sudarančius elementus. Šamanizmas – tai ne tik dvasinės praktikos, bet ir atitinkama socialinė sistema, tad norint tvirtai teigti kurioje nors tradicijoje egzistavus šamanizmą, reikia tos tradicijos šamanus įterpti į socialinį kontekstą, – paibrėžia J. R. Wallis. Tam tikru mastu (kol padeda išryškinti nagrinėjamos tradicijos elementus) toks šamanizmo tyrinėjimas yra vertingas, bet, norint apibendrinti, turi būti detalizuotos socialinės, istorinės, geografinės aplinkybės, kuriomis šamanizmas įrodinėjamas.⁵ Deja, dauguma šamaniskumą teigiančių autorų to nedaro. Keltų ir kt. „šamaniskų“ elementų patikrinimas, įkeliant į numanomus socialinius kontekstus, paprastai yra skeptikų strategija. Taip, pavyzdžiu, graikų šamanizmu abejoja A. Kuznetsova: palyginusi kai kurių tyrinėtojų teigiamą Orfėjaus bei su juo susijusio kulto šamaniskumą su Sibiro praktikomis vos keturiais svarbiausiais aspektais (dieviškas išrinktumas, iniciacija, dainavimas pritariant būgnu, socialinis šamano statusas) ji teigia, kad „Orfikos elementai, panašūs į kai kuriuos tipiškai šamaniskus pozymius, nepatvirtinami kitų ne mažiau svarbių kriterijų“.⁶ Vienas iš nedaugelio autorų, atlikęs šiaurės germanų šamaniskų idėjų bei praktikų analizę jų socialiniame bei religiniame kontekste, yra N. S. Price.⁷

Kita daugumos indoeuropietiškojo šamanizmo teorijų problema yra ta, kad ir tuos religinius elementus, kurie pasitelkiami kaip argumentai už šamanizmą, galima interpretuoti labai įvairiai. Taip, esama duomenų, rodančių, kad keltų religinę tradiciją *galima interpretuoti* iš šamanizmo pozicijų, bet tai nereiškia, kad negalima interpretuoti kitaip, todėl sunku pasakyti, ar ji iš tikrujų buvo šamaniška, ar visai ne. Duomenys pernelyg dažnai tenkina kelias skirtinges interpretacijas, – teigia J. R. Wallis. Pavyzdžiu, dažniausiai pasitelkiamas keltų šamaniskumo argumentas yra pasivertimai, sugebėjimas keisti savo pavidalą, bet neįmanoma įtikinamai įrodyti, kad keltų žynių ir burtininkų pasi-

vertimai tikrai yra šamaniški – ankstyvojoje airių literatūroje minimi pasivertimai, kurie visai neturi sąsajų su šamanika pasaulėžiūra (Angaus sapnas, Kuchulino liga ir kt.). Pavidalų keitimasis šiuo atveju tėra apskritai antgamtinį būtybių, o ne išsimtinai šamanų požymis.⁸

Galiausiai daugeliu atveju patys autoriai aiškiai neapibrėžia, kokia šamanizmo samprata jie remiasi. Dažniausiai, ypač ankstyvesniuose darbuose, pasitenkinama paprasčiausiai pastebint, kad vienos ar kitas vaizdinys, viena ar kita praktika yra panaši į būdingas šamanizmui. Nedaugelis tyrinėtojų, nagrinėjusių indoeuropiečių šamaniskus elementus, pasistengė kaip nors nusakyti paties šamanizmo sampratą, kurią jie remiasi. A. N. Athanassakis, siekės argumentuoti šamanizmą senovės Graikijoje, niekaip jo neapibrėžia, tik konstatuoja du esminius požymius: šamano sugebėjimą keisti tapatybę (igauti gyvūno pavidalą) ir keliauti į anapusinį (požeminį) pasaulį. Be to, jis ir pats pažymi, kad pagrindiniai šamanisko tikėjimo bei praktikos bruozai turi savų ypatumų, yra fragmentiški ir prieštarauja vienas kitam, ir „taip gali būti dėl to, kad jie, kaip pagrįstai galime manyti, buvo atnešti iš skirtingu vietų skirtingu metu“. Be to, šamanizmas apskritai esąs įvairių tikėjimų bei praktikų rinkinys, atsiradęs Skandinavijoje bei Eurazijoje ir per kultūrinius kontaktus (Graikijos atveju – gintaro keliu) pasiekęs kitus pasaulio kraštus.⁹ Taigi Athanassakis šamanizmą grindžia vos kelias mitologiniai epizodais, keliomis atskirų mitologinių veikėjų ypatybėmis. O dar dažniau paprasciausiai išvardijami keli esminiai šamanizmui būdingi vaizdiniai.

Su šamaniskomis indoeuropiečių tradicijų interpretacijomis siejasi ir šamanizmo geografinės kilmės klausimas. Terminas „šamanas“ nurodo konkrečią kultūrinę-geografinę sričių ir paplito per rusų šaltinius iš evenkų žodžio *šaman*. Pagal žodžio etimologiją, XIX a. buvo sukurta teorija, teigianti šamanizmą užsimezgus Azijos rytuose ir iš ten paplitus šiaurėn. Tačiau, kaip pažymi A. L. Siikala, šie etimologiniai aiškinimai vis dėlto neatskleidžia vidinės šamanisko komplekso prigimties. Evenkų žodis priimtinas veikiau kaip techninis terminas, nors juo įvardijami maginiai-religiniai ritualų kompleksai ir su jais susijusios sąvokų sistemos Sibire bei Centrinėje Azijoje dėl natūralių kultūrinių, geografinių, istorinių ir socialinių-ekonominų priežascių fenomenologiskai nėra visiškai vienodos.¹⁰

Dvasių apsėdimas, sielos keliaivimas į aną pasaulį ar eksatiniai ritualai aptinkami viso pasaulio primityviosiose kultūrose. Fenomenologai, pabrėžę šiuos aspektus, šamanizmą suvokė kaip visuotinį reiškinį. Priešingą požiūrį remia tie, kurie iškelia ritualinių objektų, ekstazės pasiekimo priemonių bei viso pasaulėvaizdžio unikalumą. Jie laiko šamanizmą esant būdingu tik Šiaurės Eurazijai ir Sibirui. Kuo platišnė šamanizmo samprata ir kuo įvairesnės religinių sistemų iš jų patenka, tuo neaiškesnis darosi jo turinys. Todėl, pavyzdžiu, A. L. Siikala mano, kad terminą „šamanizmas“ verčiau taikyti tikrajam, „klasikiniam“ Centrinės Azijos, Šiaurės Sibiro bei kitų arktinių regionų religiniams gyvenimui,

kurio ritualinių technikų bei pažiūrų sistemos bendrumai ne-išsiemia keliais „pagrindiniais“ požymiais.¹¹

Indoeuropiečių šamanizmo atveju patenkame į kur kas platesnę interpretaciją erdvę, tol peržengiančią Sibirą ir poliarinį regioną, į kurią lanksčiai palaipsniu įtraukiamos Pietų Amerikos, Okeanijos, Afrikos ir galiausiai viso pasaulio ritualinės praktikos. Anot N. S. Price, šamanizmo tyrinėjimuose galima išskirti keturias geokultūrines pakopas, kurios atitinkamai atskleidžia tris įmanomas šios religinės sistemos supratimo perspektyvas:

- 1) evenkai ir kai kurios tungusų gentys;
- 2) Sibiras;
- 3) poliarinis regionas: Sibiras, (sub)arktinė Šiaurės Amerika, Grenlandija, Šiaurės Skandinavija su Baltaja jūra;
- 4) visas pasaulis.

Pirmosios pakopos šamanizmas yra būdingas kaip tik tiems žmonėms, kurie iš tikrujų savo tradicijoje vartoja žodį *šaman*. Pereinant į antrajį lygmenį, paradigma šiek tiek pakinta. Sibiro religinė struktūra nuo poliarinių regionų struktūros skiriasi nedaug, nes abiejose apie šamanizmą, jau kaip antropologinę kategoriją, dar galima kalbėti kultūrinio tėstинumo kontekste. Trečiasis pakimas įvyksta per einant iš trečiosios pakopos į ketvirtąją, kur šamanizmas iš kultūriškai apibrėžtos religinės sistemos perauga į apibendrintą žmogaus religinę psichologiją, ir vietinės dvasinio gyvenimo formos virsta jos atskiromis apraiškomis.¹²

Visos šios sampratos turi savo privalumų ir trūkumų. Susitelkimas ties evenkais leidžia išvengti problemų ta prasme, kad nagrinėjamos konkretios tautos religinės sąvokos. O taikant šamanizmo sąvoką pasauliniu mastu, iškyla rimtas pavojus iškreipti jo pirminę sampratą. Daugeliu atvejų tokis taikymas vis dar grindžiamas moksliniais argumentais, bet populiarojoji jo samprata galiausiai pradeda apimti išvis bet kokius tikėjimus dvasiomis bei kitais pasauliais, nepaprastas būsenas bei sąmonės lygmenis – ji gali apimti didžiumą senovės ir šiuolaikinių pasaulio religijų. Tokiamė kontekste terminas „šamanas“ jau gali reikšti kone bet koki tarpininką tarp šio ir ano pasaulio, ir šamanais gali būti pavadinti tiek Jėzus Kristus, tiek Džimis Morrisonas.¹³

Grižtant prie šamaniškų elementų indoeuropiečių tradicijoje, „tikrojo šamanizmo“ geografinis paplitimas suprantamas skirtingai. Siauresnį supratimą paprastai liudija bandymai paaiškinti genčių kontaktus ir kitas idėjų perdavimo galimybes;¹⁴ o pasaulinio šamanizmo entuziastai labiau mėgsta pabrėžti pačių nagrinėjamų vaizdinių bei praktikų universalumą. Pastaruoju atveju, ypač pasitelkiant archeologijos duomenis, neretai vadovaujamasi idėja, kad šamanizmas yra „pirminė religija“, atspindinti pirmuosius žmogaus vaizdinius apie anapus. Čia poliarinis šamanizmo etnografinis kontekstas susiejamas su ledynmečio religingumo idėja, ir ši sasaja grindžiama Europos paleolito meno pavyzdžiais.¹⁵ Abi interpretacijos rodo norą indoeuropiečių tradicijoje ižvelgti kuo primityvesnių bei archaiš-

kesnių elementų. Vienu atveju tradicijos primityvumas (taigi ir artumas šventybei) grindžiamas kontaktais su „primityviuoju“ Sibiru, kitu atveju – universalumu, kurio primityvumą ir artumą šventybei vėlgi patvirtina (nebyliai numanomas) lyginimas su „primityviuoju“ Sibiru.

Šamanizmo sampratos

Kaip minėta, daugeliu atvejų šamaniškas indoeuropiečių tradicijų interpretacijas grindžiančios šamanizmo sampratos tėra veikiau numanomos. Vis dėlto kai kurie akcentai leidžia atpažinti autorų poziciją ir kliovimą viena ar kita šamanizmo samprata. Norint suprasti šio konstrukto atskleidžiamas nuostatas religijos ir apskritai kultūros atžvilgiu, verta bent trumpai apžvelgti pagrindines šamanizmo teorijų kryptis.

Šamanizmo sampratą apžvalgose vis labiau pabrėžiama, kad iš esmės šamanizmas yra akademinis konstruktas, terminas, skirtas Vakarams, ir jo turinys neišvengiamai universalizuotas. Pradinė „šamanizmo“ reikšmė buvo siaura, aprépianti ne panašias įvairių regionų religines praktikas, o tik vienoje gentyje aptiktą reiškinį.

Didžiumai gausios literatūros apie Sibiro šamanizmą būdinga tik pateikiti duomenis ir apsiriboti konkrečių lauko tyrimuose stebėtų reiškinių aprašymu. Kita vertus, kelių pasutinių XIX a. dešimtmecčių ir vėlesni aprašymai vis dėlto buvo papildyti platesnio pobūdžio samprotavimais bei teorinėmis nuostatomis, aiškinančiomis šio reiškinio raidą ir gyvavimo sąlygas. Daugelis Rusijos mokslininkų nuo XX a. pradžios gerai įsisavino lauko tyrimų pateiktą medžiagą, tad natūraliai greta naujos pateikiamos medžiagos ēmė rastis teorinio pobūdžio tekstai. Bendrujų darbų, daugiausia fomenologinių analizų, ypač ēmė gausėti nuo 1930 m., nes pakankamai didelis skaičius publikuotų duomenų suteikė pagrindą gilesniams palyginimui.¹⁶ Nusistovėjo pagrindinės šamanizmo sampratos: tai esanti tiesiog pirmykštė, primityvioji religija; viena iš jos apraiškų; ar net psichopatologinės prigimties reiškinys. Šiandieniame religijotyros ir su ja susijusių disciplinų kontekste dėl lyginamosios analizės masto bei įtakos įtakingiausia galima laikyti M. Eliade's pateiktą šamanizmo kaip archaijinės ekstazės technikos sampratą.

Eliade's šamanizmo sampratą nulėmė jo pasirinkta metodologija ir religijų istorijos tikslai. Jis šamanizmą pristato iš religijų istoriko pozicijos, savo užduotį suprasdamas kaip religijų etnologijos, sociologijos ir psichologijos rezultatų apjungimą, kaip giliuosios religinių reiškinių prasmės, jų simbolikos atskleidimą, jų vietos bendroje religijų istorijoje nustatymą. Eliade's siekis buvo galutinė visų atskirų šamanizmo tyrinėjimų sintezė ir iš jos plaukianti formuluočė, kuri tuo pat metu apimtu ir šio sudėtingo religinio reiškinio morfologiją, ir jo istoriją.¹⁷ Eliade stengėsi tai parodyti įvairiausias istoriniaus ir kultūriniaus šamanizmo aspektais, bandė trumpai apžvelgti jo formavimosi Vidurio ir Šiaurės Azijoje istoriją. Vis dėlto daugiausia dėmesio skiriama paties šamanizmo reiškinio pristatymui, jo ideologijos analizei, technikų,

simbolikos, mitologijos aptarimui. Eliade šamanizmą neišvengiamai traktavo kaip komparatyvistas bei religijų istorikas. Jo tikslas buvo „ne monografijų apie įvairius šamanizmo tipus serija, o bendras tyrimas, skirtas ne specialistams“.¹⁸

Klasikiniu, būdingiausiu pavidalu šamanizmas, anot Eliade's, aptinkamas Sibire ir Centrinėje Azijoje. „Šamanizmas griežtaja prasme – tai pirmiausia religinis Sibiro ir Vidurinės Azijos reiškinys. [...] Visoje milžiniškoje Vidurinės ir Šiaurės Azijos teritorijoje bendruomenės maginis-religinis gyvenimas yra susitelkės aplink šamaną“.¹⁹ Neatitinkai didžiausia jo studijos dalis paremta būtent šių regionų duomenimis. „Kadangi šis maginis-religinis fenomenas pilniausiai išskleidė Centrinęje ir Šiaurės Azijoje, šių regionų šamanizmą imsimė tipiniu pavyzdžiu“.²⁰

Tačiau ir šiuose regionuose bendruomenės savykis su šamanu įvairoja; Eliade pripažista ir tai, kad šamanas daugeliu atveju nėra vienintelis „tiltas“ tarp bendruomenės ir šventybės. Pagrečiui gali būti ir kitų žynių, atliekančių kitas funkcijas, taip pat namų kultas, kuriam vadovauja šeimos galva. „Tačiau šamanas vis tiek yra centrinė figūra, nes ten, kur ekstatinis išgyvenimas laikomas aukščiausio laipsnio religingumu, neabejotinas ekstazės meistras yra šamanas ir tik šamanas“. Būtent šis šamano išskyrimas leidžia Eliadei pateikti savo pirmajį ir bene svarbiausią šamanizmo apibrėžimą: „Pirmasis, galbūt kiek rizikingas šio reiškinio apibrėžimas būtų tokis: *šamanizmas – tai ekstazės technika*“.²¹ Tai labai platus apibrėžimas, leidžiantis šamanizmo ieškoti kuo įvairiausiose ekstazės apraiškose. Krinta į akis ir *technikos*, t.y. veikimo būdo, akcentavimas, pačius jos tikslus paverčiantis tik blankiui fonu.

Toliau Eliade, jau remdamasis klasikiniu Sibiro ir Vidurinės Azijos šamanizmo pavyzdžiu, konstruoja tikslesnį apibrėžimą. Šių regionų šamanizmas, pasak jo, „atsiskleidžia kaip struktūra, kurios elementai, gyvuojantys nepriklasomai vienas nuo kito įvairoje pasaulio dalyse (tam tikras ryšys su „dvasiomis“, ekstazės gebėjimai, leidžiantys atlikti maginį skrydį, pakilimas į Dangu, nužengimas į Pragarą, ugnies tramdymas ir pan.), šiuose regionuose yra supienyti į savitą ideologiją, grindžiančią ypatingas praktikas“.²² Taigi šamanizmą apibūdina ne tik ekstazės technika, bet ir tam tikri ją grindžiantys tikėjimo turiniai; tik jų visuma, pasižyminti savita struktūra, leidžia religinį reiškinį vadinti šamanizmu.

Šis struktūriškos visumos reikalavimas leidžia Eliadei atskirti šamaną nuo kitų tradicijų „religinų specialistų“, šamaniską gydymą – nuo kitų žiniuonių veiklos, šamaniską bendravimą su dvasiomis – nuo pasitaikančių kitokių žmogaus savykių su jomis (apsėdimas ir pan.). Šis reikalavimas dar syki pabrėžiamas nagrinėjant šamanistumo apraiškas kitur – pvz., indoeuropiečių tradicijoje, kuriose irgi apstu „šamaniskų“ – bendražmogiškų? – simbolių, vaizdinių, praktikų.

Tad iš esmės Eliadei šamanizmas tapatus šamano veiklai, t.y. veiklai, kurią jis vykdo pasitelkės „archajinės ekstazės techniką“. Eliade nagrinėja įvairius šios veiklos aspek-

tus – iniciaciją, naudojamus rykus, apdarus, pasaulio lygmenis, po kuriuos keliaujama, ir jų gyventojus, tokių kelionių tikslus, simboliką ir pan. Taip išryškinami svarbiausi šamanizmo ideologiniai ir praktikos aspektai: šamano tapsmas (išrinkumas-pašaukimas, iniciacija, valingos pastangos igyti šamaniską dvasių-pagalbininkų bei galių), šamano apdaras, praktikose naudojami daiktai bei jų simbolika, šamaniskos kelionės į dangų ir pragarą, šamaniska kosmologija (trys pasaulio lygmenys, pasaulio ašis, medis, kalva ir t.t.), šamano funkcijos (gydymas, mirusiuju vedimas į aną pasaulį ir kt.).

Nors apie patį Eliade's darbą dauguma autorų vis dar atsiliepia pagarbiai, jo šamanizmo teorija jau yra visuotinai kritikuojama dėl pačių svarbiausių jos principų. Pirmaisiai pabrėžiama, kad nuo studijos pasirodymo tapo sukaupta daugybė naujų duomenų: „Po Eliade's nagrinėjama tyrimų sritis augo – tiek geografiškai, tiek fenomenologiskai. Atsirado daug naujos informacijos, nebetelepančios į senąją konstrukciją“, – teigia A. Barkalaja.²³ Nauji duomenys privertė suabejoti pačia šamanizmo kaip ekstazės technikos samprata. Pasirodo, transas ar ekstazė ne visada yra būtina, todėl ji (nors neneigiant tam tikro ekstazės ir šamanizmo tarpusavio ryšio), anot M. Hoppil, „negali buti laikoma pagrindiniu šamanizmo požymiu – nes šamanizmo tik kaip ekstazės technikos apibrėžimas apriboja jo kur kas platesnį pobūdį“.²⁴

Be to, šamanizmo tapatinimas su šamano asmeniu ir jo veikla visiškai ignoruoja bendruomenę, kurioje ir kuriai šamanas veikia. Šamanizmo apibrėžimai, nukreipti „tik į pačius šamanus, ypač į jų techniką ir psichinį patyrimą“, yra pernelyg siauri ir negali „pasitarnauti šamanizmo supratimui platesniuose visuomenės kontekstuose, nes jie palieka nuošalyje paprastus žmones, sudarančius bendruomenės daugumą, kurie naudojasi šamanų paslaugomis“.²⁵ Abejotinas ir pats pernelyg griežtas bendruomenės ir šamano atskyrimas. Eliade's šamanizmo sampratoje bendruomenė tėra tarsi fonas centrinei šamano figūrai. Žmonės, kuriuos šamanas gydo, kurių sielas veda į aną pasaulį, tėra šamano „darbo laukas“, o ne sudėtinė šamanizmo dalis. Tuo labiau nepaisoma platesnio socialinio, politinio, religinio konteksto. Požiūris į šamanizmą kaip į religinę praktiką, įmanomą iš esmės bet kokioje religinėje tradicijoje, o ne kaip į visuminę religinę tradiciją, apimančią ir šamaną, ir apie jį susitelkusią bendruomenę, ir juos vienijančią teologiją, savo ruožtu lėmė Eliade's šamanizmo sampratos populiarumą tarp neošamanų. Šamanizmas kaip archajinė (vadinasi, „dvasinga“, patikima) ekstazė (vadinasi, paviršutinišku požiūriu, antivakarietiška, Vakarų tradicijai alternatyvi) technika leidžia taip suprantamą šamanizmą „idarbinti“ įvairiausiose aktualiose kultūros srityse: psichoterapijoje, mene ir kt.

Kitas Eliade's veikalo padarinys – šamanizmo siejimas beveik išimtinai su gydymu, nepaisant akivaizdžių duomenų apie ypatingas piktų tikslų praktikas bei ryškius ritualuose seksualinius elementus. Tai ypač būdinga arktiniams

regionams, ir būtent tokios funkcijos, o ne gydymas, veikiau gali būti laikomos tipiškomis užpoliarinio rato šamanizmui.²⁶

Tačiau, kaip minėjome, Eliade pateikė du šamanizmo apibrėžimus: platesnį (ekstazės technika) ir siauresnį (ekstazės technika kartu su struktūriska tikėjimų, vaizdinių visuma). Didžiausią įtaką tiek Eliade's teorijos pripažinimui ar kritikai, tiek apskritai šamanizmo sampratos raidai padarė būtent platesnysis apibrėžimas, pabrėžiantis jo techninį aspektą ir tarsi išlaisvinantis nuo būtinybės suvokti ši reiškinį visuminiame religijos kontekste.

Vėlesnės šamanizmo sampratos iš esmės plėtojos dviem kryptimis. Pirmosios astovai ginčiosi dėl svarbiausių elementų, skiriančiuji nuo kitų religinių reiškinii. Transą, ekstazę vienu svarbiausių šamanizmo požymių laiko dauguma autoriu. A. Hultkrantzo supratimu, būtent tai šamaną skiria nuo kitų žiniuonių. Ekstatikas šamanas visuomet turi aukštesnį socialinį statusą nei paprastas žiniuonis ar gydymu užsiimantis senolis.²⁷ Bene radikaliausią korekciją, o iš esmės – Eliade's teorijos paneigimą sudaro teigimas ekstazę išvis nesant būtinu ar net svarbiu šamanizmo bruožu. R. Hamayon ir kai kurie kiti tyrinėtojai apskritai neigia transo, ekstazės reikšmę šamanizme. Ir pačią diskusiją apie transą kulto struktūroje jie norėtu ignoruoti: „Iš tiesų šamanas nedaro nieko kita, kaip tik laikosi elgesio modelio, priskirto jam dėl jo funkcijos“.²⁸

Antroji kryptis labiau pabrėžia šamano ir bendruomenės sąveiką, socialinę šamaniško rituelo struktūrą ir platesnį religinį, socialinį, politinį kontekstą. Čia dažnai manoma, kad šamanai išvis veikia tik dėl bendruomenės. Ritualų paskirtis – ne tik ekstazei, kaip tikslui, pasiekti, o bendruomenės vienybei palaikyti, todėl jie suartina ir tvirtai susieja bendruomenės narius tarpusavyje. L. Honko teigimu, „praktikuojantiesi šamanas turi nuolat taikytis prie bendruomenės reikalavimų ir sekti, kokio vaidmens iš jo tikimasi; nepakanka regeti vizijas ar atsidurti transo būsenoje – jis turi ir formuluoti tokias jų interpretacijas, kurios padėtų bendruomenei. Šamaniškame seanse vaidmenys prisiiamami abiem kryptim, ir iš vienos pusės (antgamtinės), ir iš kitos (auditorijos)“.²⁹ A. L. Siikala dėmesį sutelkė į šamaniško seanso detales ir nagrinėjo ekstatinį persimainymą bei jo ryšį su socialinių vaidmenų kaita, analizavo „ekstatiškumo“ šamaniškame seansse reikšmę, taip pat kokią įtaką šamano padėčiai bei jo įgyjamam pavidalui daro bendruomenės socialinė ir ekonominė struktūra, jos ekologinis prisitaikymas.³⁰

Å. Hultkrantzas išplėtojo religinės ekologijos konцепciją, kitaip sakant, religinių sistemų, pirmiausia arktinių, priklausomybę nuo gamtinės aplinkos. Ekologinis religijos modelis yra dinamiškas, „besikeičiantis dėl klimato svyravimų ir istorinės raidos“. Ši samprata įsigalėjo ir šamanizmo tyrimuose. Kartu mokslininkas pasiūlė ir naują, apibendrinantį šamanizmo apibrėžimą, kuris dažnai tebenaudojamas ir šiandien: „Šamaną galima apibrėžti kaip socialinį funkcionierių, kuris, siekdamas nustatyti ryšį su antgamtiniu pasaulliu savo bendruomenės narių vardan ir padedamas dvasių globėjų,

patiria ekstazę“. Svarbiausias šio apibrėžimo elementas yra šamano dvasių ir jo socialinis vaidmuo, o ne technikos, kurių griebiamasi minėtam tikslui pasiekti; nors Å. Hultkrantzas neišleidžia iš akių ir paties ekstatinio patyrimo.³¹

Dėmesį dvasioms kaip vienam svarbiausių šamanizmo elementų matome ir I. M. Lewis sampratoje, teigiančioje, kad šamanų elgesys visuomet turi būti nagrinėjamas socialiniame juos supančių bendruomenių kontekste.³² Panašiu požiūriu pasižymi ir studija su išskirtiniai C. Humphrey straipsniais apie Sibiro šamaniškų kultūrų permainas valdant sovietams. C. Humphrey tyrimas dėmesį sutelkė į šamaną kaip vieną iš daugybės rituelo specialistų ir nagrinėjimo pokyčius, kurie įvyko šamaniškoje tikėjimų sistemoje didelės priespaudos sąlygomis.³³

J. Pentikaineno pasiūlytas šamanizmo apibrėžimas – „proto ir kūno gramatika“. Šis holistinis požiūris supranta šamanizmą kaip naratyvinį performansą, kuriame šamanas įvairiais savo socialiniais vaidmenimis demonstruoja gilių folkloro ir tradicinių mokymų išmanymą. Išeities tašku čia laikoma sutartis dėl atsakomybės, kurią šamanas sudaro su savo bendruomene ir dvasių pasaulliu. Šamanas čia yra žmonių patikėtinis, atsakingas už žinias, reikalingas bendruomenės išlikimui.³⁴ Visuose šiuose tyrimuose daugiausia dėmesio skirta šamaniškų tikėjimo sistemų santykui su aplinka.

Akivaizdu, kad indoeuropiečių tradicijų šamaniškai interpretacijai jau vien dėl duomenų trūkumo palankesnė eliadiška šamanizmo samprata, į pirmą planą iškelianti šamaną ir su jo asmeniu susijusias idėjas (iniciacija, ekstazė ir kt.). Dauguma interpretacijų nekalba apie šamano ir bendruomenės sąveiką, socialinius šamano veiklos tikslus, tuo labiau – platesnį praktikos kontekstą. Pastarojo ignoravimas šamanizmą (tieki „klasikinį“, tieki rekonstruojamą indoeuropietišką) piešia kaip statiską struktūrą, kurios kitimas suvokiamas tik kaip nutolimas nuo pirmapradės grynos jo formos. Primitivizmui, ieškančiam pirmapradės, nesugadintos religijos, nerūpi „menkaverčiai“ profaniški šventybės reiškimosi kontekstai. Kad ir kaip kritikuotas, Eliade savo fenomenologinėje analizėje, siekusioje apimti visą šamanizmą, išskyre universaliai visoms šamaniškoms praktikoms būdingus elementus ir iš jų konstruojamą, jais grindžiamą pasaulevaizdį. Šie elementai paskiri ir analizuojami atskirai, tuo labiau nekreipiant dėmesio į jų tarpusavio sąveiką bei platesnį religinį, ypač socialinį kontekstą. Tieša, Eliade pripažįsta, kad šamanizmas yra šių elementų visuma ir papildomai primena tai prieš imdamasis jų analizės indoeuropiečių tradicijoje: šia prasme negalima kalbėti apie indoeuropiečių šamanizmą griežtaja prasme. Tačiau indoeuropiečių tradicijose aptinkama šamaniškų elementų, todėl šamanizmas ima atrodyti kaip universali pirmapradė pasaulėžūra, slypinti kiekvienos religijos šaknyse ir sudaranti visų jų giliausią, gryniausią branduoli. Pats Eliade čia ir sustoja, apsiribojės šventybės grynuolių ieškoti archajinėse, primitivose bendruomenėse. Bet galima eiti ir toliau – archajiškumo elementų, kaip gautų per kontaktus

ar net kaip universalaus bendražmogiško pirmapradžio religingumo ženklu, ieškoti „civilizuotesnėse“ religinėse tradicijose, tik svarbiausia juos pavadinti archajiskumą, pirmapradiskumą liudijančiu vardu *šamaniski*. Toks šamanizmo supratimas ir šamaniskų elementų kaip archajiskumo ženklu paieškos susieja šamaniškas indoeuropiečių tradicijų interpretacijas ne tik su Eliade's šamanizmo teorija, bet ir su šio mokslininko bei apskritai Čikagos religijų istorijos mokyklos plėtotu *naujoju humanizmu*.

Primityvizmas ir archajiskumo paieškos

A. W. Geertzo manymu, Eliade's *naujojo humanizmo* vižija yra JAV religijos moksluose išsirutuliojės *naujasis primityvizmas*. Raginimas gyduti harmoniją praradusią žmoniją idealizuojant archajinių religijų tyrinėjimus yra klasininis primityvizmo pavyzdys. Rumunijos revoliucijos patirtis smarkiai paveikė Eliade's idėjas apie istoriją ir tikrovę. Jo bjaurėjimasis istorija ir istorizmu buvo būtiškas ir metodologinis. Radikalus rumuniškosios dešinės tradicionalizmas Eliade'i tapo ne tik politine programa, bet ir visa apimančiu nuosprendžiu materialistiškam, sekulariam moderniajam pasauliui, ginančiu nostalgiją archaybei, kosmologijai ir gamtai kaip fundamentaliomis žmogiškos būties kategorijoms. *Naujojo humanizmo* idėjos plėtojamos daugelyje Eliade's šventybės bei religingumo analizei skirtų tekstų, o konkrečias praktikas nagrinėjančiose studijose jos atskleidžia per požiūrį į vietines bendruomenes. Visas jo knygas persmelkia neviltis dėl moderniojo pasaulio negalavimą, kuriuos išgydyti galis tik sugrižimas prie archajiskos, primityvios, antiistorinės religinės būties.³⁵

Pagrindinis visų Eliade's darbų apie religiją teorinis objektas – tai vietinė, archajinė religija. Užtat jo požiūris į primityvius žmones (pavyzdžiui, esą šiuolaikiniai aborigenai yra tiksliai praeities ar net pirmapradės būsenos kopija) smarkiai kritikuojamas. Dauguma Eliade's teiginių apie primityviuosius žmones yra paprasčiausiai neteisingi, ir tai iprastas reiškinys mokslinio primityvizmo istorijoje.³⁶

Skelbdamas savo naujajį humanizmą Eliadė siejo šią savo mokslinę nuostatą su primityvistiniais judėjimais kitose kultūros srityse – kubizmu, siurrealizmu mene ir pan. Jis teigė, kad naujasis humanizmas sudarys sąlygas azijiečiams ir „vadinamiesiems primityviems žmonėms“ pasirodysti „platesniame istorijos horizonte“ ir „sugrįžti į istoriją“. Savo metodologiją Eliade laikė įvesdinančia dvasine technika, vedančia tyrinėtoją į vidinę transformaciją per jo tyrinėjamą žinią, kurią žmogui atsiuntė šventybė. Todėl tyrinėtojas turės atsigrežti į senasias egzistencines būsenas, dešifruoti šventybės struktūras ir tam tikros hermeneutikos būdu išversti moderniajam žmogui jos ikiracionalią kalbą. Būti žmogumi reiškia būti religine būtybe; taigi *naturali* žmonijos būsena esanti religinė. Tokie teiginiai gali būti suprantami kaip itin humaniški, bet Eliade domisi ne istorinėmis, gyvomis religijomis, kultūromis ir žmonėmis, o tuo, ką šiomis kultūromis šventybė atskleidžianti teoriniam subjek-

tui, vadinam *homo religiousus*. Dar daugiau – jo požiūris reikalauja specialios hermeneutikos, kuri išvis turi mažai ką bendro su humanitariniais ir kultūrų mokslais.³⁷

Ši bendra nuostata atpažstama ir Eliade's šamanizmo sampratoje. Jo teorijos grindžiamos „iroydymais, žūtbūt pri-tempiamais prie išankstinės teologinės ir evoliucionės schemos“, – teigia G. Harvey.³⁸ Siekis nustatyti „šamanizmo“ vietą religijos istorijoje, anot J. R. Walliso, veda prie klaidingos idėjos apie pirmynštį indoeuropietiškaijį šamanizmą, grindžiamą „pirmapradžiu“ Sibiro modeliu, ir reikalauja šamanizmą pripažinti seniausia religija ar net visų įsteigtų religijų protoformą. Nors tokios spekuliacijos intriguoja, jų pagrindas (kartu su etimologiniais bandymais) didžiaja dalimi kyla iš pasenusių evoliucionistinių kultūros istorijos schemų, kurios buvo pasmerktos už europocentrišką bei rasistišką „prigimtinio“ primityvizmo priešpriešinimą civilizacijai. Kaip prieistorinės religijos nebuvo „paprastos“ ar mažiau išsvyssčiusios už monoteizmą, taip ir „šamanizmas“ nėra „primityvi“ ar neišsvyssčius prieistorinė liekanai. Dominuojanti Eliade's kaip religijos evoliucionisto įtaka prisdėjo prie tokį klaidingų sampratų įsigalėjimo.³⁹

Primityvistinės nuostatos reiškiasi ir Eliade's teiginiuose apie „teisingą“ arba archajinį šamanizmą kaip skirtingą nuo kitokio bendravimo su dvasiomis (apsėdimu ir kt.), kurių jis suvokė kaip iškraipyta, istoriškai vėlyvesnį, išsigimusį ir linkusį į „dekadansą“. Iš čia Eliade's motyvas sąvokai „archajinė ekstazės technika“. Užuot parodės šamanizmo atsilikimą, kaip darė ankstesni tyrinėtojai, Eliade laikė jį tikra „rojaus“ religija, kurioje viešpatauja pati Aukščiausioji Būtybė: ekstazės metu šamanas sugrįžta į ir sugrąžina „laičių pradžios“ situaciją.⁴⁰

Ar galima teigti, kad šamaniškos indoeuropiečių tradicijų interpretacijos, perėmusios Eliade's šamanizmo sampratą, perėmė ne tik joje pabrėžiamą ekstazę, kaip pagrindinį šio religinio reiškinio bruožą, bet ir tokias primityvistinės nuostatas istorijos, pirmynštį bendruomenių, religinių praktikų atžvilgiu? Gilios analizės, kurios į šamaniškus elementus žiūrėtų atsižvelgdamos į bendrą religinį bei socialinį kontekstą ir pačios šamanizmo sąvokos problemiškumą, yra gana retos; dauguma interpretacijų, kurios indoeuropiečių tradicijoje ieško iš konteksto išplėštų miglotą šamanizmo atitikmenę, tėra veikiau primityvistinės pirmapradžio archajiskumo paieškos. Ne atsitiktinai šios interpretacijos pirmiausia prigya tarp neopagonių, savo diskursais ir praktikomis palaikančių jų gyvybę.

Išvados

Indoeuropiečių tradicijose dažniausiai atpažystomi šamaniški elementai – tai gebėjimas keisti pavidaļą (pasiveritimai), iniciacijos (mirštant ir prisikeliant īgaunamas ne-paprastas žinojimas), kelionės į aną pasauly, intoksikantų naudojimas, pranašavimas bei kt. Šie elementai ištraukiami iš įvairiausiu kontekstų, todėl jais grindžiamas šamanizmas yra mažu mažiausiai abejotinas.

Dingstis šamaniškų elementų ieškoti indoeuropiečių tradicijose – Eliade's sukonstruota šamanizmo teorija. Ja grindžiamose interpretacijose remiamasi ir šio mokslininko išryškintais svarbiausiais šamanizmo bruožais, ir šamanizmo kaip archajiškos, pirmapradės religinės praktikos samprata.

Šamaniškų elementų paiešką istorinėse indoeuropiečių tradicijose lėmė primityvistinis, romantizuotas požiūris į pirmynkiščių bendruomenių religingumą ir aistra rasti universalias religijos ištakas.

NUORODOS:

1. WALLIS, J. R. *Shamans / Neo-Shamans: Ecstasy, alternative archetypes and contemporary Pagans*. London and New York: Routledge, 2003, p. 108.
2. PRINCE, N. S. *The Viking way: religion and war in late Iron Age Scandinavia*. Uppsala: Department of Archaeology and Ancient History, 2002, p. 290–312.
3. Plg. MacCULLOCH, J. A. *The Religion of Ancient Celts*. London: Constable, 1911; POWELL, T. G. E. *Keltai*. Vilnius: Alma Littera, 2002; ROSS, A. *Pagan Celtic Britain*. London: Constable, 1967; HUTTON, R. *The Pagan Religions of the Ancient British Isles: Their Nature and Legacy*. Oxford: Blackwell, 1991; MacKILLOP, J. *Dictionary of Celtic Mythology*. Oxford: Oxford University Press, 2004; ЭЛИАДЕ, М. *Шаманизм: архайческие техники экстаза*. Киев: София, 1998.
4. Plg. ЭЛИАДЕ, М. *Шаманизм...*; DAVIDSON, H. E. *Gods and Myths of Northern Europe*. London: Pelican, 1964; CROSSLEY-HOLLAND, K. *Gods of the Vikings: The Penguin Book of Norse Myths*. London: Penguin, 1980; SIMEK, R. *A Dictionary of Northern Mythology*. Bury St Edmunds, Suffolk: St Edmundsbury Press, 1993; ARNOLD, C. J. *An Archaeology of the Anglo-Saxon Kingdoms*. London: Routledge, 1997; NORTH, R. *Heathen Gods in Old English Literature*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997; DUBOIS, T. A. *Nordic Religions in the Viking Age*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1999; Jon, A.A. Shamanism and the image of the Teutonic Deity Óðinn, Iš: *Folklore*, 1999, vol. 10; PRICE, N. S. *The Viking way: religion and war in late Iron Age Scandinavia*. Uppsala: Department of Archaeology and Ancient History, 2002.
5. WALLIS, J. R. *Shamans / Neo-Shamans...*, p. 112–138.
6. KUZNETSOVA, A. Shamanism and the Orphic tradition. Iš: <www.nsu.ru/classics/eng/Anna/Kuznetsova_Shamanism.pdf>, p. 6.
7. PRICE, N. S. *The Viking way...*
8. WALLIS, J. R. *Shamans / Neo-Shamans...*, p. 123.
9. ATHANASSAKIS, A. N. Shamanism and amber in Greece: the northern connection, Iš: PENTIKÄINEN, J. (ed.) *Shamanhood symbolism and epic*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2001, P. 215–217.
10. SIIKALA, A. L. *The Rite Technique of the Siberian Shaman*. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 1978, p. 14.
11. Ten pat, p. 14–15.
12. PRICE, N. S. *The Viking way...*, p. 288–289.
13. Ten pat, p. 289.
14. ATHANASSAKIS, A. N. Shamanism and amber...; plg. POWELL, T. G. E. *Keltai*, p. 184.
15. PRICE, N. S. *The Viking way...*, p. 313.
16. SIIKALA, A.L. *The Rite Technique...*, p. 18–19.
17. ЭЛИАДЕ, М. *Шаманизм...*, p. 7–9.
18. Ten pat, p. 12–13.
19. Ten pat, p. 18.
20. Ten pat, p. 19.
21. Ten pat, p. 18.
22. Ten pat, p. 19.
23. BARKALAJA, A. *Dissertationes fokloristicae Universitatis Tartuensis, 1: Sketches Towards a Theory of Shamanism: associating the belief system of the Pim River Khanties with the Western world view*. Tartu: Tartu University Press, 2002, p. 1.
24. HOPPIL, M. Shamanism in the Turn of Milenium, iš: *Pro Etnologia 8 Arctic Studies*, 3. Tartu: Estonian National Museum, 1999, p. 7.
25. KIM, Ch. *Korean Shamanism: the cultural paradox*. Burlington: Ashgate Publishing Company, 2003, p. 15.
26. PRICE, N. S. *The Viking way...*, p. 286.
27. HULTKRANTZ, Å. *Shamanism: Some Recent Findings from a Comparative Perspective // Shamanhood Symbolism and Epic*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2001, p. 2.
28. HAMAYON, R. Are „Trance“, „Ecstasy“, and Similar Concepts appropriate in the Study of Shamanism? Iš: *Shaman*, 1993, vol. 1 (2), p. 3–25.
29. HONKO, L. Role-taking of the Shaman. Iš: *Temenos*, 1969, vol. 4, p. 39.
30. SIIKALA, A. L. *The Rite Technique...*
31. HULTKRANTZ, Å. Types of religion in the arctic hunting cultures: a religio-ecological approach. Iš: HVARFNER, H. (ed.) *Hunting and fishing. Nordic symposium on life in a traditional hunting and fishing milieu in prehistoric Times up to the present day*. Luleå: Norrbottens Museum, 1965.
32. LEWIS, I. M. What is a Siaman? Iš: *Folk*, 1981, Nr. 23.
33. HUMPREY, C. Theories of North Asian shamanism. Iš: GEL-LNER, E. (ed.) *Soviet and Western anthropology*. London: Duckworth, 1980.
34. PENTIKÄINEN, J. *Shamanism and northern ecology*. Berlin: Mouton de Gruyter, 1996.
35. GEERTZ, A. W. Can we move beyond primitivism? On recovering the indigenes of indigenous religions in the academic study of religion. Iš: OLUPONA, J. (ed.) *Beyond primitivism: Indigenous religious traditions and modernity*. London and New York: Routledge, 2004, p. 55–56.
36. Ten pat, p. 56.
37. Ten pat.
38. HARVEY, G. General Introduction. Iš: HARVEY, G. (ed.) *Shamanism: A Reader*. London and New York: Routledge, 2003, p. 7–8.
39. WALLIS, J. R. *Shamans / Neo-Shamans...*, p. 35–36; plg. PRICE, N. S. *The Viking way...*, p. 286.
40. WALLIS, J. R. *Shamans / Neo-Shamans...*, p. 36–37.

Indo-European Shamanism: Subject, Interpretations, Variations

Eglė ALEKNAITĖ

The paper analyses the structure of shamanism underlining the theories of the Indo-European shamanistic practices. “Shamanistic” elements, i.e. the ability to change shape, the ritual of initiation, trips to the other world, the use of toxic substances, prophesy, and other magical practices are often present in Indo-European religious traditions. Most interpretations are based on M. Eliade's concept of shamanism, which sees it as an archaic, primordial religious practice unrelated to any social, political or religious context. The arguments for Indo-European shamanism together with M. Eliade's concept of shamanism, which made it possible to look for shamanistic elements in Indo-European religious practices, reveal the primitive attitudes towards religion, culture, primitive people, and shamanism that dominate these discourses.

El. p. zaltis@delfi.lt

Gauta 2007-03-30, įteikta spaudai 2007-10-30

Sutartinių choreografijos bruozai: trejinės keturiose

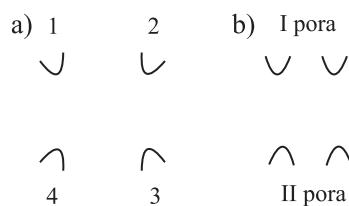
Dalia URBANAVIČIENĖ

Tyrimo objektas – trejinių keturiose sutartinių choreografija. Tikslas – nustatyti šiu sutartinių šokimo būdus, jų sąveiką su giedojimu, išaiškinti kai kuriuos neišsamius judesių aprašus. Metodas – struktūrinės analizės ir tipologinis-lyginamasis. Išvados: nustatyti trejinių keturiose 3 šokimo būdai (vienas jų pateikiamas kaip prielaida). Trejinės keturiose atliekamos kanonu, kuris pasireiškia ne tik muzikoje bei poetiniame tekste, bet ir choreografijoje. Trejinių keturiose choreografiniai piešiniai pagrįsti ratu (kaip ir kitų trejinių), tačiau dažniausiai kvadratas, kryžius arba segmentinė žvaigždė apskritime. Vienam trejinių keturiose šokimo būdui būdingas priešpriešinis judėjimas, primenantis dvejinių keturiose ir keturinių sutartinių choreografiją. Pagal choreografijos ypatybes trejinės keturiose artimesnės kitoms kanoninėms negu kontrapunktinėms sutartinėms.

Trejinės keturiose, kaip ir kitos trejinės, giedamos kanonu, tik jas būtinai atlieka keturios moterys. Toks griežtas atlikėjų skaičius neabejotinai priklauso nuo šioms sutartinėms būdingos choreografijos – jis tampa privalomu, kai trejinė šokama sudarant kvadrato, kryžiaus ar dviejų porų kompozicijas. Dėl to galima manyti, jog visos trejinės keturiose buvo šokamosios.

Keturių atlikėjų skaičius greičiausiai lėmė, kad trejinės keturiose tiek pateikėjų, tiek užrašinėtojų dažnai būdavo painiojamos su keturinėmis ar dvejinėmis keturiose (t.y. kontrapunktinėmis sutartinėmis, nors kai kurios iš jų buvo šokamos ir neriboto šokėjų skaičiaus). Painiavos atsirasdavo dar dėl kai kurių choreografijos panašumų. Trejinėms keturiose ir daliai kontrapunktinių sutartinių būdinga pradinė padėtis sustojus kvadratu arba kryžium (žr. 1 a schema), dviem priešpriešinėmis poromis (žr. 1 b schema):

1 schema

Tokios padėties suteikia tam tikrų ypatumų ir muzikiniams atlikimui: giedant kanonu keturiese atsiranda antifoninis atkartojimas tarp priešpriešais esančių giesmininkų, kaip ir giedant keturines. Tačiau keturinėms būdingas tik

vienas antifoninis atkartojimas (II poros rinkėja pakartoja I poros rinkėją), primenantis pakaitines giesmes, o trejinėms keturiose – du antifoniniai atkartojimai (1-ają giesmininkę pakartoja 3-ioji, o 2-ają – 4-oji). Trejinėse keturiose šie du antifoniniai atkartojimai dar derinami su nuosekliai partijos perdavimu ratu: 1-oji → 2-oji → 3-ioji → 4-oji → . Palyginkime šiuos atlikimo būdus vaizduojančias schemas:

2 schema

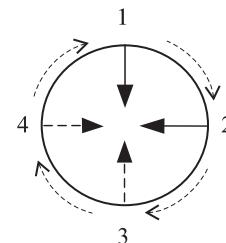
a) Keturių antifoninis atkartojimas (I-II):

I rinkėja

II rinkėja

b) Trejinių keturiose antifoniniai atkartojimai (1-3, 2-4), apjuosti kanoniniu partijos perdavimu apskritimu (1 → 2 → 3 → 4 →):

Pirmuoju atveju giedama tarsi tiese, o antruoju – apskritimu, kurį papildo iš dviejų susikertančių tiesių (antifoninių atkartojimų) sudarytas kryžius. Toks antifoninis giedojimas neabejotinai turi ryšį su trejinių keturiose choreografija, kuri taip pat gali būti išreikšta „kryžiaus rate“ vaizdiniu (žr. toliau X būdą).

Vis dėlto, išskyrus pradines padėtis, tolesnė šokio eiga atskleidžia skirtinges trejinių keturiose ir kontrapunktinių sutartinių choreografijos ypatybes. Šokant keturines ir dvejinės keturiose pradinis sustojimas kryžiumi arba pora prieš porą percia į judėjimą priešpriešais, o šokant trejinės keturiose judėjimas vyksta vienokiu ar kitokiu ratu dėl susitapatinimo su muzikiniu kanonu, kaip atliekant ir kitas trejinės. Taigi trejinių keturiose choreografijoje akivaizdžiai vyrauja trejinių dėsningumai.

Išanalizavus visus trejinių keturiose sutartinių judesių aprašus, buvo nustatyti trys šokimo būdai (vienas jų pateiktas kaip prielaida):

IX būdas (prielaida) – poros apsisukimų perdavimas „kvadratu“:

1 atmaina – apsisukimų perdavimas viena kryptimi;

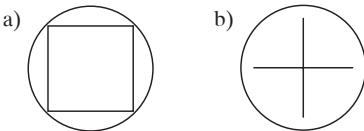
2 atmaina – apsisukimų perdavimas dviem kryptimis;

X būdas – sukimasis susikabinus „žvaigždute“;

XI būdas – pakaitinis šokėjos pervedimas į kitą pusę.

IX ir X šokimo būdai labai panašūs į paprastųjų trejių. Juos galima išreikštī vaizdiniais „kvadratas rate“ (žr. 3-ios a schemos padaloje pavaizduotą IX būdą) ir „kryžius rate“ (žr. 3-ios b schemos pavaizduotą X būdą):

3 schema

Ryškesnių sasajų su kontrapunktinės polifonijos sutartinių choreografija turi XI šokimo būdas, kuriam būdingas priešpriešinis judėjimas (kaip ir šokant kai kurias dvejines keturiose bei keturines sutartines).

Taigi, choreografijos požiūriu (iš dalies ir dėl giedojimo keturiese, kai priešpriešinės giesmininkės viena kitai atitaria), trejinės keturiose yra tarsi tarpinė grandis tarp kitų kanoninių ir kontrapunktinių sutartinių.

IX būdas (prielaida) – poros apsisukimo perdaivimas „kvadratu“

Tikėtina, kad IX būdu galėjo būti šokama sutartinė „Treputė martelė“ iš Vadoklių apylinkės, Panevėžio apskr. (SIS III 1305), – jos aprašas jau buvo pateiktas aptariant paprastujų trejių choreografiją.¹ Minėta, kad toji atmaina paskelbta be melodijos, o judesiai apibūdinti neaiškiai ir prieštaragingai, todėl galimi įvairūs atlikimo išaiškinimai. Vieinas aiškinimas buvo pateiktas aptariant paprastujų trejių V šokimo būdą. Čia aptariamas galimas kitoks šokimo būdas remiantis apraše paminėtu teiginiu, jog sutartinę atlieka tik keturiese („Ši šokį šoka dvi poros“).²

Tokiu atveju šokėjų pradinė padėtis turėtų būti kvadrato kampuose. Paminėtas pakaitinis apsisukimas poroje („Dainuojančia viena pora, už rankų per alkūnes susikibus, vieną kartą apsisuka. Po to šokėjos, paleidusios rankas, suka tokiu pat būdu kitą porą. Pastaroji, pasileidusi rankas, ima sekancius asmenis“) galėtų vykti dvejopai: 1) perduodant apsisukimą poroje viena kryptimi; 2) perduodant apsisukimą dviem priešingomis kryptimis (panašiai kaip mišinė V būdu). Pasigilinkime į kiekvieną galimą atvejį, pavadindami juos skirtingomis to paties šokimo būdo atmainomis.

1 atmaina – apsisukimų perdaivimas viena kryptimi. Pradedant 1-ajai šokėjai (rinkėjai) giedoti melodiją, visos šokėjos stovi kvadratu pagal schemą:

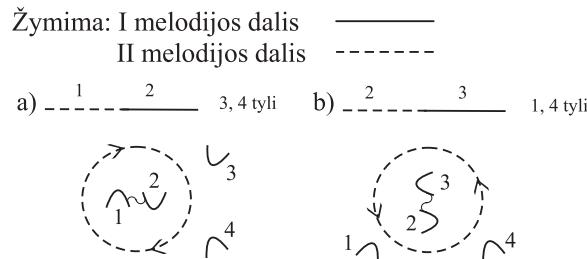
4 schema 2 3

1 4

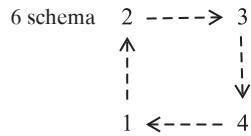
Ėmusi giedoti antrają melodijos dalį, 1-oji šokėja sukasi susikabinusi dešinėmis rankomis (už parankių ar alkūnių) su 2-aja šokėja, kuri tuo metu gieda pirmają melodijos dalį (žr. 5-oje schemaje a padalą). Toliau 2-oji šokėja, giedodama antrają melodijos dalį, sukasi susikabinusi

kairėmis rankomis su pirmają dalį giedančia 3-iaja šokėja, o 1-oji tuomet nutyla ir lieka stoveti vietoje (žr. 5-oje b schemaje):

5 schema

Vėliau 3-ioji šokėja tokiu pačiu būdu sukas su 4-aja (susikabinusios dešinėmis rankomis), paskui 4-oji – su 1-aja (susikabinusios kairėmis rankomis), ir t.t. Nors pagrindinės šokėjų padėtys yra kvadrato kampuose, judama vis dėlto ratu. „Rato kvadratė“ įvaizdži ypač sustiprina tai, kad kiekvienos šokėjos sustojimo vieta slenka apskritimu, nes po apsisukimo ji paprastai pasilenka bendro judėjimo kryptimi (jei tik nežengiamas papildomas žingsnelis grįžti į savo vietą). Bendra šokio kryptis yra pasauliui, todėl sukuromos palengva besisukančio į vieną pusę rato išpūdis. Taigi šokio eigos schema būtų tokia:

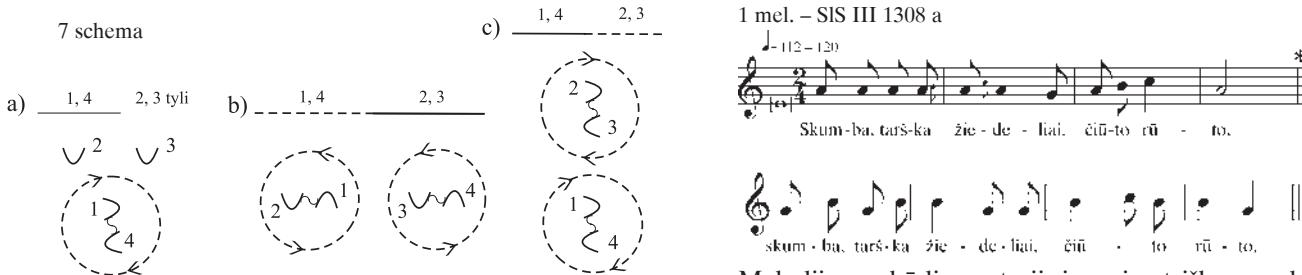

Tokį šokimo būdą išpopuliarino D. Račiūnaitė-Vyčinėnė, aprašydama jį savo knygoje kaip nekeliantį abejonių.³

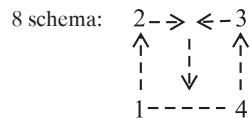
2 atmaina – apsisukimų perdaivimas dviem kryptimis.

Ši atmaina pateikiama kaip kitokia galima prielaida remiantis paminėjimu, kad pirmoji pora po apsisukimo išskiria ir ima suktis su kitomis dviem šokėjomis („Dainuojančia viena pora, už rankų per alkūnes susikibus, vieną kartą apsisuka. Po to šokėjos, paleidusios rankas, suka tokiu pat būdu kitą porą“). Tuo 2-oji atmaina labai primena paprastosioms trejinėms prisikirtą V šokimo būdą, tik atmetama užuominą apie didesnį šokėjų skaičių („...ima sekancius asmenis“).

Panaanalizuokime šį atlikimo būdą išsamiau. Pradinė šokėjų padėtis tokia pati kaip šokant pagal 1-ają atmainą. Iš pradžių pirmoji pora, kurią sudaro 1-oji ir 4-oji šokėjos, gieda pirmają posmo dalį ir sukasus susikabinusios dešinėmis rankomis (žr. 7 a schemą). Giedodama antrają posmo dalį, pirmoji pora išskiria ir sudaro naujas poras: sukasus susikabinusios kairėmis rankomis su 2-aja ir 3-iaja šokėjomis, kurios tuo metu ima giedoti pirmają dalį (žr. 7 b schemą). Toliau sukasus poroje 2-oji ir 3-oji šokėjos, susikabinusios dešinėmis rankomis ir giedodamos antrają dalį, tuo metu 1-oji ir 4-oji šokėjos vėl sudaro pirmają porą ir sukasus giedodamos jau kitą posmą (žr. 7 c schemą):

Šiuo atveju šokėjų sustojimo padėtys išlieka maždaug tos pačios, nes nebéra bendrosios rato judėjimo krypties. Apibendrinta šokio atlikimo schema atrodo taip:

Tokiu būdu 2-oji atmaina tampa lyg sutrumpintu 1-osios atmainos variantu: posmas šokamas trumpiau, nes vienu metu vyksta ne vienos, o iš karto dviejų porų apsisukimai.

Išskyurus pradžią, kiekviena šokėja turėtų neperstojo mai suktis tai su viena, tai su kita porininke, tačiau giedojimas vyktų su pertraukomis. Ši „Treputės martelės“ atmaina pasižymi neįprasta trijų eilučių teksto sandara, atitinkančia asimetrinę sutartinę su solo intarpais: pirmoji posmo dalis apima dvi eilutes, o antroji – tik vieną. Sutartinės apraše dar užsiminta apie pasikartojantį pritarinį „Trepū, trepu, martelē“ (jo nėra sutartinės tekste), todėl giedojimo būdas turėtų turėti ne tik trejinės, bet ir keturinės požymiai (panašiai kaip sutartinė „Išjojo jojo, sodauto“, žr. 6 mel.). Šio pritarinio tos pačios šokėjos giedoti jau nebepajėgtų (nes būtų užimtos savo partija), todėl labiau tikėtina, kad ji giedojo kiti – stebintieji šokę iš šalies arba tame dalyvaujantys apsupdami ratu pagrindines šokėjas.

* * *

Esama nuorodų, kad tokiu pačiu būdu kaip ši „Treputės martelės“ atmaina buvo šokamos ir kitos sutartinės iš tų pačių Vadoklių apylinkių – „Kelkis, martel, tu jaunoji“ (SIS III 1306), „Tarška barška žiedeliai“ (SIS III 1307). Jos taip pat užrašytos be melodijų, tačiau gretimose apylinkėse kelios tokio pat turinio sutartinės užfiksuotos ir su melodijomis: Taujėnuose ir Užulėnyje – „Kelkis, martel, tu jaunoji“ (SIS II 866 a, 867),⁴ Deltuvos ir Pabaisko apylinkėse – „Tarška barška žiedeliai“ (SIS II 715 b, SIS III 1308 a). Šių sutartinių choreografijos aprašų nėra, išskyrus nuorodą apie Pabaisko apylinkėje paplitusių trejinę „Tarška barška žiedeliai“ (SIS III 1308), kad ši būdavo giedama šokant.

Tuo remiantis galima šios sutartinės atlikimą bandyti rekonstruoti. Ji buvo įgiedota į fonografą ypač greitu tempu ($\text{♩} = 112-120$).⁵

Melodija yra būdingos trejinėms simetriškos sandaros (iekvienna posmo dalis apima po dvi eilutes), todėl giedama be solo intarpų. Tokiu atveju atlikimas pagal IX būdo 2-ąją atmainą būtų pernelyg sudėtingas, labiau tikėtina 1-oji atmaina. Šokant nurodytu ypač greitu tempu poros turėtų apsisukti ne po vieną, o po du ar net po tris kartus – tuomet šokis atrodytų labai gyvai, tarsi besisukančio į vieną ir į kitą pusę sūkurėlio judėjimas ratu.

Kita vertus, IX būdas tinka ir lėtesnio tempo sutartiniams. Tokiais atvejais porų apsisukimai turėtų būti ramūs, oraus pobūdžio, atliekami tarsi „plaukiančiu“ vaikščiojamoju žingsniu.⁶

Kai kurių IX būdu šoktų sutartinių („Tarška, barška žiedeliai“, „Kelkis, martel, tu jaunoji“) tekstai aiškiai atspindi vestuvinės apeigas. Vienos „Kelkis, martel, tu jaunoji“ atmainos iš Taujėnų apraše nurodyta, kad ši sutartinė būdavo šokama ryte po pirmosios nakties keliant jaunuosis.⁷ Tokia pati paskirtis (pažymint „Vestuvių giedojimai (Marčių rytas)“) nurodyta ir užrašant to paties turinio keturines Biržų krašte,⁸ ir trejinę Daugėliškio vls., Švenčionių apskr.⁹ Greičiausiai kitos „Kelkis, martel, tu jaunoji“ atmainos taip pat priklausė keltviui apeigoms, nors ši funkcija jų aprašuose nenurodyta.

Minėta, kad IX būdu šokamų sutartinių choreografinėje ornamentikoje atsispindi „kvadrato rate“ simbolika. Apie tokios simbolikos reikšmę rašė D. Račiūnaitė-Vycinienė primindama, kad „apskritų“ ir „kvadratinų“ šokių derinys įvairiose tautose sudaro vadinamąjį mandalinį šokį.¹⁰ Vestuvinė paminėtų sutartinių paskirtis, kilusi iš ikikrikščioniškios pasaulėžiūros, irgi galėjo būti susieta su panašiomis senosios simbolikos prasmėmis.

X būdas – sukimas susikabinus „žvaigždute“

Šokant X būdu pradinę šokėjų padėtis yra „kryžius“, kuri paryškina keturių šokėjų susikabinimą „žvaigždute“ – visos susiima pečių aukštyste ištiesomis dešinėmis (arba kairėmis) rankomis. Taip susikabinusios šokėjos sukas iš pradžių į vieną, paskui į kitą pusę, vis keisdamos kryptį. Judanti „žvaigždutę“ tampa panaši ne tik į „kryžių rate“ (žr. 3-ą b schema), bet ir į svastiką:

Daugelyje kultūrų svastika yra besisukančio kryžiaus simbolis. Šis ženklas šokamujų sutartinių choreografijoje

neabejotinai turėjo apeiginę reikšmę – kaip ir juostų, audių, skrynių, verpsčių, prieverpsčių, margučių ornamentuose. Tyrinėtojai svastiką sieja su gamtoje ir kosmose vykstančiais dinamiškais procesais, dažniausiai saulės ir dangaus simbolika, taip pat su besisukančiu gyvenimo ratu ir dinamiška ji kuriančia jėga.¹¹

Išsamiausiai X būdo atlikimas apibūdintas sutartinės „Anušia dukra“ (SIS III 1357 b) iš Siesikų valsčiaus (Ukmergės apskr.) apraše, kurį dar reikėtų papildyti melodija, užrašyta iš tu pačiu pateikėjų (SIS III 1357 a):

2 mel. – SIS III 1357 a

A musical score for 'A-nu-xia' featuring two staves of music. The top staff uses a treble clef, a key signature of one sharp, and a tempo of 63. It consists of six measures. The lyrics 'A-nu-xia' are written below the notes in both Chinese characters and English. The bottom staff continues the musical line with a treble clef, a key signature of one sharp, and a tempo of 63. It also consists of six measures, continuing the lyrics 'A-nu-xia'.

„Anušio dukrą“ šoka keturiose. Sustoja viena prieš kitą „žvaigždute“:

*

* * *

*

„Žvaigždutė“ sukasi, dainuojant „Anušio dukra, bet Anušelio“. Dainuojant „Čiuto, čiutute, čiuto, čiutute“ šokėjos eina, trepsena, pačiuož-damos kairiaja koja“ (SIS III 1357 b).

Sukantis visos šokėjos, matyt, turėtų eiti paprastuoju žingsniu, o giedančiosios kanonu antrają melodijos dalį – pakeisti ji į smulkesnį pačiuožiamajį (trepsimajį) žingsnį. Kaip ir šokant paprastąsias trejines judančiu ratu, čia taip pat negalioja taisyklė „kas negieda, tas nešoka“, nes su- kantis juda ne tik giedančios šokėjos, bet ir tylinčios (tuose šis būdas skiriasi nuo kitų trejinų keturiose šokimo būdų). Sąsaja su paprastosiomis trejinėmis išryškėja ir dėl kanonu atkartojamo žingsnio.

Taujėnuose (Ukmergės apskr.) aptariamuojų būdu buvo šokama sutartinė „Užuminė Jurgelis martelai mišli“. Užfiksuota tokia melodija (SIS III 1358 a):

3 mel. – SIS III 1358 a

The musical score consists of two staves of music. The top staff uses a treble clef, a key signature of one sharp (F#), and a tempo of 104 BPM. It contains six measures of music. The bottom staff also uses a treble clef and a key signature of one sharp (F#). It contains four measures of music. The lyrics are written below the notes in Lithuanian: "Užumiė Jur - golis mar - telai mīs - lį.", "čiu - te - la.", "čiu - tū - te.", "čiu - te - la.", and "čiu - tū - te.". The score is marked with an asterisk (*) at the end.

Ši sutartinė kaip trejinė užrašyta dar Rokiškio ir Kupiškio apylinkėse,¹² o seniausi teksto pavyzdžiai randami XIX a. antrojoje pusėje Mykolo Miežinio sudarytame rinkinyje¹³ ir brolių Juškų 1867 m. paskelbtame leidinyje rusų kalba.¹⁴ Kitos atmainos užfiksuotos kaip keturinės – Rokiškio, Panevėžio ir Biržų apskrityse.¹⁵ Jos irgi greičiausiai buvo šokamos sukantis „žvaigždute“, tik be judesių kanono. Rokiškio apskrityje dar buvo užrašytas neriboto dalyvių skaičiaus ratu šokamas ir vienbalsiai dainuojamas šokis „Ir iminė šešurėlis“ (LT V 9695), kurio melodija pagal sanda-

rą, intonacijas ir ritmiką labai panaši į aptariamos sutartinės „Užuminė Jurgelis martelai mīšlį“. Šią sutartinę su kitomis paminėtomis atmainomis sieja ne tik muzikinės ypatybės, bet ir choreografija, pagrįsta judėjimu ratu.

Ne kartą buvo pastebėta, kad pagal šokio aprašą galima nustatyti tikrąjį sutartinės giedojimo būdą. Galima elgtis ir atvirkščiai – rekonstruoti kai kurių sutartinių choreografiją remiantis žinomu gimininingos atmainos atlaimo būdu. Toliau pateikiama tokio pobūdžio rekonstrukcija, pagrįsta šokamosios ir užrašyto vien kaip vokalinės sutartinių palyginimu bei sasajų tarp jų suradimu.

Alizavoje (Vabalninko vls., Biržų apskr.) Stasys Paliulis 1936 m. užrašė šokamają linarūtės sutartinę „Užsiaugo augo, sodauto“, jos choreografiją apibūdindamas labai trumpai: „*Keturios šoka ir gieda, kaip „Bajoraiti“*.¹⁶ Tame krašte keturi- nė sutartinė „Lioj, bajoraite“ buvo šokama susikabinus „žvaigždute“.¹⁷ Tuomet ir sutartinė „Užsiaugo augo, sodauto“ turėtų būti šokama susikabinus „žvaigždute“, bet gieda- ma ne kaip keturinė, o kaip trejinė keturiose pagal melodiją:

4 mel. – SIS III 1416

Uz - si - au - go au - go, so - dan - to,
 so - dan - to rū - mī, so - dan - to.

Dėmesį patraukia nuoroda apie šios sutartinės giedojimo būdą: „*Trijos, galima dvejos. <...> Užtarimas ir patarimas ta pačia nata*“ (SIS III 1416 paaiškinimas). Įvardijimas *dvejos* galėjo reikšti ne dviese kanonu giedamą trejinę, o šalia pagrindinės rinkinio partijos (*užtarimo*) pridedamą pritarinio (*patarimo*) partiją. Toks būdas būdingas netoli ese (Kupiškio apylinkėse) užrašytai sutartinei „Išjojo jojo, soudauto“ (SIS III 1251), kai rinkinys giedamas I-III balsais, o pritarinys – IV balsu:

5 mel. - SIS III 1251

I. B. - jo - jo - jo, so - dau - to, so - dau - to, rü - ta - so - dau - to.

II. -

III. -

IV. Sed - du - to, rü - ta, su -

Sed - du - to, rü - ta, su -

I. Bru -

II. so - dau - to, rü - ta, so -

III. -

IV. So - dau - to, rü - ta, so -

Abiejų sutartinių („Užsiaugo augo, sodauto“ ir „Išjojo jojo, sodauto“) melodijos yra to paties melodijos tipo.

Palyginus abi šias sutartines kyla prielaida, kad jos yra gimininkos – panašios melodijos, vienodas piedainis „*Sodauto rūta, sodauto*“, skiriasi tik prasmniai tekstai. Išgilius paaiškėja, kad tekstai irgi gali sietis bendru siužetu: pirmojoje sutartinėje jis atrodo lyg neužbaigtas, neturintis sklandžios siužeto pabaigos (*Užsiaugo augo motutės dukrela, kaip darži rūtela*), kurią atrandame antrosios sutartinės tekste (*Išjojo jojo brolis karėlin, palieka lieka sasutų verkiunti. Neverk, sasuta, balta lelijėla, aš tau parnešiu didžias dovanālas, aukso žėdėlį, šviesius galionelius.*). Tam pačiam melodijos tipui su „antrosios dalies“ tekstu priklauso ir kitos atmainos, užrašytos gretimose Rokiškio apskrities apylinkėse, kurias Z. Slaviūnas priskyrė karinių-istorinių sutartinių žanrui.¹⁸ Jų tekstuose išryškėja ne tik karinė, bet ir vestuvinė tematika: sugrižęs iš karo brolis parneša seserai vestuvinius simbolius (*aukso žėdėlį, rūtų vainikų, šviesius galionelius, šilkų kasnykų, šilkų skaračių* ir pan.), arba randa seserį ištekaničią už bernelio. Toks vestuvinių simbolų paminkimas puikiai dera prie siužeto pradžios apie augančią *motutės dukrelą*, kurią randame šokamojoje sutartinėje „Užsiaugo augo, sodauto“.

Toliau plėtojant prielaidą, kad aptariamosios atmainos priklauso tai pačiai sutartinei, prieiname prie išvados, kad „Išjojo jojo, sodauto“ greičiausiai buvo šokama panašiai kaip „Užsiaugo augo, sodauto“ – keturiese, susikabinus „žvaigždute“ ir sukantis (t.y. X būdu). Priminsime, kad „Išjojo jojo, sodauto“ giedojimo būdas yra ypatingas – iprastinė trejinė papildo grupės žmonių giedamas pritarinys. Tuomet kyla klausimas: kaip ši grupė galėtų prisidėti prie šokio? Atsakymas gali būti dvejopas: bosuoti pritarinį įmanoma ir vien stebint „žvaigždute“ besisukančias šokėjas, ir apsupus jas stovinčiu ar judančiu į kurią nors pusę ratu. Pastarasis būdas panašus kaip šokant keturines sutartines „Kazilio“ ir „Išsivedžiau oželį“ (pritarinį bosuojantis ratelis šoka aplink pagrindinius veikėjus).¹⁹

Be to, atliekant sutartines aptariamu X būdu, viduryje rato „žvaigždute“ galėtų suktis ne viena grupelė, bet ir daugiau. Tokia prielaida kyla remiantis Z. Slaviūno teiginiu, jog, susirinkus didesniams šokėjų skaičiui, tą pačią sutartinę šokdavo kelios grupelės vienu metu.²⁰

Iš kurių užuominu spėjama, kad ir kitos trejinės keturiose sutartinės galėjo būti šokamos susikabinus „žvaigždute“. Trumpame sutartinės „*Sode lakštutė*“ iš Taujėnų (Ukmergės apskr.) apraše paminėta: „**4 moterys susikabindavo ir šokdamos dainuodavo: Keliesi, martele, ir t.t. Po to jaunoji išeidavo iš svirno ir dainininkes pavaišindavo karvoliumi**“ (SIS II 866 b).²¹ Duomenų apie kitokį trejinėms keturiose būdingą bendrą visų keturių šokėjų susikabinimą nerasta, todėl galima manyti, kad turėta omenyje būtent „žvaigždutę“.

Panašu, jog X būdu buvo šokama ir sutartinė „Dobilėlis“, įamžinta B. Buračo nuotraukoje:

1 iliustracija. „Šokėjos šoka sutartinę „Dobilėli“ (keturiose)“. Smilgių k. Kupiškio vls. (persp. iš SIS III)

„Dobilėliu“ vadindavo įvairias Kupiškio apylinkėse užrašytas sutartinių atmainas, kurioms būdingi piedainiai „*dobilio*“, „*dobilutėli*, *dobilāli*“, „*dobilutėli*, *bita*“. Tokiais piedainiais pasižymi trejinės „Dobilutėli, *dobilāli*“ (SIS II 838), „Ričiau rotų, *dobilio*“ (SIS II 840) – gal būtent jos buvo šokamos pagal aptariamąjį X būdą? Tačiau „*Dobilu*“ dar vadindavo keturinę „Dobilutėli, *bita, dobilio*“ (SIS II 839), kuri taip pat galėtų būti šokama susikabinus „žvaigždute“ (keturinėms būdingu XVI būdu). Tad neaišku, ar nuorodoje prie nuotraukos, jog „Dobilėli“ šokė keturiose, turėta omenyje trejinę keturiose, ar keturinę, nes abi šios sutartinių rūsys neretai būdavo tarpusavyje painiojamos.

X ir IX būdų kaita vienoje sutartinėje. Taujėnuose (Ukmergės apskr.) šoktős sutartinės „*Sesė sodą sodino*“ apraše paminėta X ir IX būdų kaita:

„*Sesė sodą sodino*“ šoka keturios moterys. Dainuodamos „*Sesė sodą sodino, sodindama kalbėjo*“, šokėjos sudaro „žvaigždutę“.

A	B
C	D

„*Žvaigždutė*“ eina į kairę, šokėjų rankos (A su C, B su D) sunertos ir iškeltos peties aukštyste. Dainuodamos „*Auk, obelyte, tu auksuota ir obuolėliai sidabruočiai*“ (2 k.), šokėjos pasileidžia ir *sukasi poromis, susikabinusios rankomis per alkūnes, pirmą kartą į vieną pusę, paskui – į kitą, kol išdainuoja abu posmus*“ (SIS III 1362 b).

Pastebima dėsninga sąsaja tarp choreografijos ir teksto: giedant tuos posmus, kurių vieną eilutę sudaro 7 skiemėnys, šokėjos sukasi susikabinusios „žvaigždute“, o giedant 9–10 skiemėnų eilucių posmus – sukamas poromis. Tokiu būdu

skirtingų skiemenu skaičiaus eilutės tarsi nurodo, kurie posmai turėtų būti atliekami X būdu, o kurie – IX būdu.

Ši sutartinė iš tų pačių pateikėjų dar kartą buvo užrašyta su melodija (SIS III 1362 a):

6 mel. – SIS III 1362 a

Iš pateikto pavyzdžio matyti, kad, kintant skiemenu kiekiui eilutėje bei šokimo būdui, kinta ir melodija. Antroji melodija yra gimininga pirmajai, tik pasižymi labiau susmulkinta ir kitaip akcentuota ritmika bei pakeista intonacija antrajame take. Perėjimas nuo vieno atlikimo būdo prie kito vyksta vadovaujant rinkėjai (aprašo schemaje pažymėtai *A* ženklu): išardydamas susikabinimą „žvaigždutę“, ji turi pradeti antrają melodiją sukdamasi su *D* šokėja, šiai dar tebegiedant pirmosios melodijos pabaigą – taip pereinama prie IX būdo (toliau *A* šokėja sukasi su *B* šokėja susikabiniusios kitomis rankomis, ir t.t.). Taip šokama tol, kol rinkėja vėl užveda pirmąjį melodiją ir vėl visos susikabina „žvaigždute“ – grįztama prie X būdo.

Panašios pagal muziką ir tekstą sutartinės be judesių apibūdinimo dar užrašytos Ukmergės apskrityje Deltuvuje (SIS II 635 a ir b) ir Panevėžio apskrityje (SIS III 1363). Atmaina iš Deltuvos labai artima aptartajai ne tik pagal poetinį tekstą, bet ir muziką (SIS II 635 a):

7 mel. – SIS II 635 a

Šiuo atveju dar aiškiau, kad antroji sutartinės melodija yra pirmosios atmaina. Tai, beje, palengvina sutartinės atlikimą, nes ryškesnė kaita lieka tik judesių lygmenyje.

XI būdas – pakaitinis šokėjos pervedimas į kitą pusę

Tai bene išsamiausiai įvairiuose sutartinių aprašuose apibūdintas šokimo būdas. Jam būdingas pakaitinis porų vaikščiojimas, pervedant vis po kitą šokęjų iš vienos pusės į kitą. Pradinė šokėjų padėtis aprašuose nurodyta įvairiai: arba pora prieš porą (žr. 1-os b schemas padala), arba trys šokėjos prieš vieną (žr. 10 a schemą), arba sustojus viena linija su pora viduryje (žr. 10-os b schemas):

10 schema   a) $\begin{matrix} >^4 \\ >^1 <^3 \\ >^2 \end{matrix}$ b) $\begin{matrix} >^4 \\ >^2 \end{matrix}$ $\begin{matrix} >^1 \\ <^3 \end{matrix}$

Dėl pradinio šokėjų sustojimo pora priešais porą ir priešpriešinio jų judėjimo šis būdas panašus į vieną bendrą dvejinėms keturiose ir keturinėms šokimo būdą.²² Tačiau šokant trejines keturiose priešpriešinės judėjimas perduodamas kanono būdu, vis keičiantis poros sudėčiai, o dvejinėms keturiose ir keturinėms būdingas XIII būdas, nes tuomet judėjimas visada vyksta tik viena linija.

Rekonstruojant ši trejinių keturiose šokimo būdą D. Račiūnaitės-Vyčinienės vadovaujama sutartinių atlikėjų grupė pastebėjo, jog norint šokėjoms grįžti į savo buvusių vietų ir judant viena linija paprastai tenka žengti papildomą žingsnį. Nusprenudios to žingsnio nedaryti, šokėjos ēmė vaikščioti tarsi bražydamos segmentinę žvaigždę, o baigdamos sutartinę atsidūrė pradinėse savo vietose. Tokia ypatybe nepasižymi dvejinėms keturiose ir keturinėms būdingas XIII būdas, nes tuomet judėjimas visada vyksta tik viena linija.

Viena populiariausią XI būdu šokamą sutartinių – „Treputė martelė“, užrašyta įvairiomis atmainomis Ukmergės apskrityje Siesikų ir Vidiškių apylinkėse (SIS III 1300, 1301 b). Giedama, pavyzdžiu, tokia melodija (SIS III 1301 a):

8 mel. – SIS III 1301 a

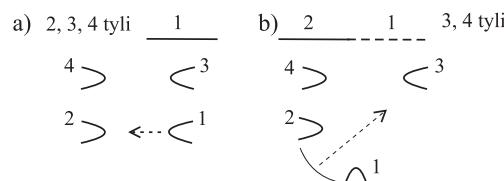
Aptarsime būdą, kai pradinė padėtis yra pora prieš porą. Iš pradžių 1-oji šokėja paprastuoju žingsniu priartėja prie 2-osių (žr. 11 a schema), paima ją už rankos ir, giedodama antrają melodijos dalį bei trepsendama smulkiu pačiuožiamuoju žingsniu, vedasi 3-iosios šokėjos link, kai tuo metu ši 2-oji šokėja gieda pirmąjį melodijos dalį ir eina paprastuoju žingsniu (žr. b schema):

11 schema

Žymima:

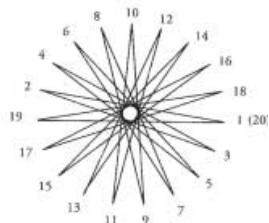
I melodijos dalis —————

II melodijos dalis -----

Čia 1-oji šokėja pasilieka, o 2-oji šokėja ima už rankos 3-ają, ir naujai susiformavusi pora juda 4-osių šokėjos link. 2-oji pasilieka, 3-ioji vedasi 4-ają, ir t.t. Viskas kanono būdu kartojama ir toliau. Gali būti judama ne viena linija, bet kiekvieną kartą sugrižus atsistojant vis kairiau buvusios savo vietas – tuomet šokio kelias sudaro tarsi segmentinę žvaigždę:

12 schema

Sušokus visą sutartinę, kiekviena šokėja atsiduria savo pradinėje vietoje, t.y. apeina ratą.

Kai pradinė padėtis yra trys šokėjos prieš vieną arba sustojimas viena linija su pora viduryje (žr. 11-os schemos *a* ir *b*), pradeda šokti porą sudariusios 1-oji ir 2-oji šokėjos, judėdamos 3-iosios link, o toliau viskas vyksta aptartuoju būdu (1-ajai pasiliekant jos vietoje ir t.t.).

Beje, vienos „Treputės“ apraše nurodyta, kad, pamindamos darbus su linais, šokėjos dar juos pavaizduodavo judeisais.²³

Toks šokimo būdas seniau tikriausiai turėjo simbolinę prasmę. Manoma, kad segmentinės žvaigždės simbolis (kaip ir kryžiaus rate) galėjo reikšti „visatos, visuotinės tvarkos, gyvybės, dangaus kūnų judėjimo bei laimės simbolikos harmoniją“ (Račiūnaitė-Vyčiniene 2000: 71). Atkreipia dėmesį vienas aprašas, kuriame yra tokia pastaba: „Treputė“ šokdavo pabaigtuvėse, vestuvėse ir krikštynose“ (SIS III 1301 b). Atrodytu keistas vestuvių ir krikštynų paminėjimas, nes sutartinės „Trepute martela“ poetiniame tekste apgiedami tik linų apdorojimo darbai. Išigilinus į apeiginę simboliką paaiškėja, kad ir darbų su linais, ir vestuvių, ir krikštynų apeigos pagal senąją baltų pasaulėžiūrą buvo susijusios su pasaulyje kūrimo vyksmu.²⁴ Šią idėją, matome, išreiškė ir choreografinės priemonės.

Pateikėjų tvirtinimu, lygiai taip pat būdavo šokamos ir kitos vestuvinės arba darbų su linais tematikos sutartinės iš Ukmergės apskrities: Pabaisko apylinkėje – „Aš, jaunas bernelis“ (SIS III 1317),²⁵ Taujėnuose – „Trep trepo, lelio!“ (SIS III 1314), Siesikuose – „Šiaip sėjau linelius“ (SIS III 1309 a ir b).²⁶ Šios sutartinės užrašytos su melodijomis, todėl visą jų atlikimą įmanoma rekonstruoti.

Sutartinės „Šiaip sėjau linelius“ apraše paminėta, kad giedodamas žodžius „Šiaip sėjau (lunkiau, roviau)“ šokėjos judeisais dažnai pavaizduodavo minimus darbus – panašiai kaip šokant pagal I būdo 2-ają atmainą paprastąsias trejines „Sėja marti linelius“ ir „Trepute martela“.²⁷ Čia cituojamas trejinės keturiose „Šiaip sėjau linelius“ rankraštinis aprašas, kuris šiek tiek skiriasi nuo paskelbtojo (plg. su SIS III 1309b):

„Šiaip sėjau linelij, taip sėjau linelij.... „šoka panašiai („vaikščiojant“), kaip ir „Treputė“. Čia darbų išskaičiavimas sudetingesnis, taigi ir šokant jų pasekimai [pavaizdavimai] turtingesni. Šoka 4-se. Dainuojant: „Šiaip sėjau linelij, taip sėjau linelij, siudi liudi linelij, šalavijo šakele“ – dvi daunuotojos stovi, o kitos dvi vaikščiojant (žaidžiamo ploto) galo į kita. „Šiaip sėjau, taip pasejau...“ – imituoja sėjimą. Kitis posmai taip, kaip ir pirmi. Imitavimas darbų parodomos kai kada kiekvienos daunuotojos individualiai (kitaip). „Rovė“ – rauna rankomis, „rišė“ – suka rankomis, „klojo“ – ritmiškai parodo darbą klojant..., „myniau“ – krato rankom,

„brukiau“ – perbraukia per ranką (rankovę) ir t.t. Paskum tos dvi, kurios giedojo ir žaidė – stovi, o šoka kitos dvi, kurios stovėjo“ (LTR 1686/7).

Paskutinis sakinyš šiek tiek klaidina, sudarydamas viškai kitokio šokimo būdo išpūdį – kai giedama ir judama dviem priespriešinėmis poromis pakaitomis, išliekant tai pačiai porų sudėčiai. Tačiau apraše pradžioje aiškiai nurodyta, jog ši sutartinė buvo šokama kaip „Treputė“ (aptariau XI būdu), tad porų sudėtis turėtų nuolat keistis, šokėjoms kanono būdu perimant ir giedojimą, ir judesius.²⁸

Šiam būdu priskirtina ir sutartinės „Trep trepo, lelio“ atmaina „Trep trepo, martela“ (SIS III 1315) iš Pušaloto (Panevėžio apskr.),²⁹ giedama neįprastu būdu. Sutartinės tekstas užrašytas taip, kad lyginiai posmai atrodo kaip antrosios posmo dalys. Tačiau iš tikrujų tos dalys turėtų būti atliekamos kaip atskiri posmai, kiekvienai giesmininkei giedant po pertraukos, kita melodija:

9 mel.

The musical notation consists of five systems of music, each with two measures. The lyrics are as follows:

- A' Trep trepo, lelio!**
- B Trep trepo, martela!**
- C Trep trepo, lelio!**
- D Trep trepo, martela!**
- E Si - taip, o taip, li - ne - linis?**
- F Si - taip, o taip, li - ne - linis?**
- G Si - taip, o taip, li - ne - linis?**
- H Si - taip, o taip, li - ne - linis?**
- I Trep trepo, lelio!**

Tik posmai su refrenu „*Šitaip, o taip linelius séjau (roviau)*“ priskirtini įprastiniams trejinėms keturiose tipui. Kiti posmai, nors taip pat pagrįsti kanonu, dar turi dvejinį keturiose bruožą – giedamos dvi skirtinges melodijos tuo pačiu tekstu, o tai yra išskirtinė dvejinė ypatybė. Jei panaikintume pirmojo posmo atlikimą kanonu (*B* ir *D* giesmininkų partijas „*pastumtume*“ dvieims taktais atgal, kad jos atitinkamai sutaptų su *A* ir *C* dainininkų melodijomis), gautume tipišką dvejinę keturiose sutartinę. Taigi šioje sutartinėje susilieja dvejinė keturiose ir trejinių giedojimo būdų ypatumai.³⁰

Skirtingų melodinių partijų atlikimas kanono būdu greičiausiai atsirado dėl sąsajos su judesiais. Nors aptariamosios sutartinės choreografija nenurodyta, tačiau gretimoje vietovėje užrašytose atmainos „*Trep trepo lelijo!*“ (SIS III 1314)³¹ šokimo būdas, anot pateikėjų, sutampa su aptartosios priskirtos XI būdui „*Treputės*“ (SIS III 1301 a). Tai leidžia manyti, kad savitu būdu giedama sutartinė „*Trep trepo, martela*“ irgi buvo šokama taip pat. Be to, refreninių posmų tekstas „*Šitaip, o taip linelius séjau*“ rodo, kad juos giedant reikėtų vaizduoti linų darbus – kaip atliekant minėtą tos pačios tematikos trejinę keturiose „*Šiaip séjau linelius*“ (SIS III 1309 a).

Jau kalbėta, kad trejinės keturiose kai kuriais atžvilgiais giminingsos keturinėms, tačiau kartais su jomis tiesiog supainiojamos. Pavyzdžiu, nepateikus melodijos nurodyta, kad Kupiškio apylinkėse užrašyta šokamoji sutartinė „*Lioi saudailia*“ (SIS III 1601) yra keturinė. Tačiau kitos jos atmainos užfiksuotos kaip trejinės, visos iš Kupiškio apylinkių (dalis su melodijomis, bet be nuorodų apie judesius).³² Tuomet aptariamosios šokamosios sutartinės „*Lioi saudailia*“ apraše apibūdintas šokimo būdas („*Šokį šoka dvi poros. Viena pora, susiēmusi už rankų, eina prie kitos, tada atgalios*“) turėtų būti aiškinamas kaip trejinės keturiose (XI būdas), o ne kaip keturinės. Tuo labiau, kad iš tos pačios giesmininkės dar kartą užrašydamas sutartinę „*Lioi saudailia*“ B. Buračas aiškiai nurodė atlikimą trejinės būdu: „*Šoka trejuos susikabinę*“.³³ Akivaizdu, kad trejinės keturiose ir keturinės šokimo būdų supainiojimas kilo dėl vienodos pradinės padėties (dvi poros sustoja priešpriešiai) ir panašaus priešpriešinio judėjimo.

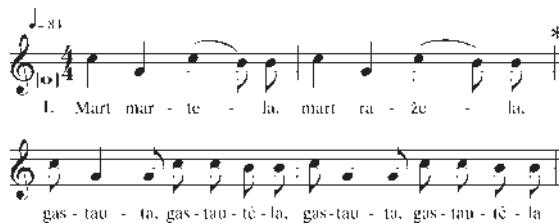
Panašiai išyko klaida priskiriant keturinėms XIX a. Mykolo Miežinio be melodijos užrašytą sutartinę „*Mart, martyte*“.³⁴ Iš gana tikslaus šokio aprašo paaiškėja, kad ši sutartinė irgi yra trejinė keturiose, šokama aptariamu XI būdu:

„*Šokį šoka keturiose. Dvi stovi viename gale, o dvi – kitame. Viena kuri nors šokeja greitai šoka dainuodama: „Mart, martyte, mart rožyte“. Nušokus į antrajį galą, pasiima šokeją ir, su ja grįždama atgal, dainuoja: „Goštaute, goštautėlio, goštaute, goštautėlio“. O naujoji šokeja dainuoja: „Mart, martyte, mart rožyte“. Antroji šokeja tą patį daro, kaip ir pirmutinė. Visoms užbaigus šokti, pirmoji vėl pradeda:*

*Mart, martyte,
Mart rožyte,
Kur tujei buvai,
Ilgai užtrukai?
Goštaute, goštautėlio,
Goštaute, goštautėlio.*“ (SIS III 1320).

Priklausymą trejinėms keturiose rodo dar tai, kad vienintelė su melodija užrašyta šios sutartinės atmaina yra heterofoniškai skambanti trejinė (AM 32):

10 mel. – AM 32

Sutartinė „*Mart martela*“ trejinėms keturiose taip pat priškyrė Laima Burkšaitienė³⁵ ir Daiva Račiūnaitė-Vyčinienė.³⁶

* * *

Ne visų trejinių keturiose judesiai aprašyti, arba jie nupasakoti pernelyg glaustai, todėl neaišku, kuriam būdui vieną ar kitą sutartinę reikėtų priskirti. Pavyzdžiu, trejinės keturiose „*Šalavijas auga*“ iš Taujėnų (Ukmergės apskr.) apraše tik paminėta: *sukamoji* (SIS III 1420).³⁷ Tai galėtų būti ir X, ir IX būdai, nes jiems abiems būdingos tam tikros sukimosi figūros, svarbios šokio sandaroje: vienu atveju – tai sukimas susikabinus „žvaigždute“, kitu atveju – apsuskimas poromis.

Belieka tik apgailestauti, kad tuometiniams sutartinių užrašinėtojams pritrūko patyrimo ir didesnio išsprusimo šokių fiksavimo srityje.

NUORODOS:

1. Žr. V šokimo būdo apibūdinimą straipsnyje: Urbanavičienė D. Sutartinių choreografijos bruožai: paprastosios trejinės. Iš: *Liaudies kultūra*, 2007, Nr. 2, p. 29–30.
2. Toks teiginys aptariant minėtą V būdą buvo atmetas kaip prieštaraujantis kitiemis aprašo teiginiams.
3. Žr. Račiūnaitė-Vyčinienė 2000: 64, 69, 95.
4. Dar keletas šios trejinės sutartinės atmainų užrašyta Kupiškyje, Rokiškio apskr. (SIS II 868) ir Daugėliškio vls., Švenčionų apskr. (SIS II 870), tačiau visas atvejis pateikiant kaip nešokamąjai sutartinę. Biržų krašte ši sutartinė užfiksuota kaip keturinė (SIS II 863–865), ją paminėjo ir A. R. Niemi's lietuviškų vestuvų apraše iš Biržų krašto (žr. Niemi 1996: 415). Beje, Ignalinos rajone užrašyta panašaus siužeto pakaitinė giesmė „*Éciu, éciu, kelkis, martelé*“ (DzM 248).
5. Visos melodijos čia ir toliau transponuotas į bendrą aukštį, melodijos pradžioje laužtiniuose skliaustuose nurodant pirmojo garso tikrąjį aukštį.
6. Taip D. Račiūnaitės-Vyčinienės vadovaujama grupė „*Trys keturiose*“ šoka sutartinę „*Tu gerveliai, ladoto*“ (SIS I 103), nors ji užrašyta kaip vien giedamoji. Žr. vaizdo įrašą MFA V 10.
7. Žr. SIS II 866 b. Šios atmainos choreografijos apibūdinimas primena X būdą.
8. Žr. SIS III II 863–865.
9. Žr. SIS II 870.
10. Plačiau žr. Račiūnaitė-Vyčinienė 2000: 69.
11. Plačiau žr. Urbanavičienė 2000: 179–180.
12. Žr. SIS II 1168, SIS I 116.
13. Žr. SIS II 1165.
14. Žr. leidinio *Lietuviškos dainos, užrašė Antanas Juška III tomo* (1954) priedą, kuriame paskelbtas pirmasis A. ir J. Juškų rinkinys „*Litovskie narodnye necni*“, o Jame daina Nr. 7 bei nuoroda, jog ši daina yra iš Panevėžio apylinkių.
15. Žr. SIS II 1166, SIS I 401, 452.
16. Žr. SIS III 1416 paaikiinimą.

17. Protarpiais šią figūrą keičiaėjimas viena paskui kitą rateliu, žr. aprašą AM 31.
18. Šios atmainos užrašytos nenurodotant judesij (žr. SIS III 1239 a, 1240, 1247; AM 24, 25). Panašiu tekstu, bet be melodijų šios sutartinės atmainos dar užrašyti taip pat Rokiškio apskrityje (SIS III 1249, 1250, 1252, 1254) bei Panevėžio (SIS III 1253) ir Zarasų (SIS III 1255) apskrityse.
19. Žr. SIS III 1391, 1393, 1375.
20. Citata: „*Būdingas sutartinų šokių bruožas – mažas šokėjų skaičius: trys arba keturi, rečiau – du. Tai ne atsitiktinumas, o tradicija. Jos prisilaikoma net tada, kai susirenka didesnis šokėjų skaičius; tokiai atvejais pasiskirstoma į mažas 3–4 dalyvių grupeles*“ (Slaviūnas 1971: 5).
21. Labai panaši dar viena šios sutartinės atmaina buvo užrašyta, spėjama, iš tų pačių pateikėjų, tačiau jau nebebužsimenant apie šokį (žr. SIS II 867 paaikiinima).
22. Pavyzdžiui, kontrapunktinių sutartinių „Išvedėmo oželii“ SIS III 1385, „Kaip lunkė, kaip lunke“ SIS III 1368.
23. Žr. LTR 1686/5.
24. Plačiau žr. Urbanavičienė 2000: 374–375; Urbanavičienė 1989: 62–64.
25. Vienos „Aš, jaunas bernelis“ atmainos apraše yra įdomi pastaba: „*Tai irgi žaidimas, bene 6 moters žaisdavo ir dar vienas senis. Užulėny šią dainą dainavo Prezidentui [A. Smetonai]*“ (LTR 2813/180). Plg. su kitomis be judesij aprašo pateiktomis atmainomis iš Taujėnų ir Palabio apylinkių (SIS III 1318, 1319 a ir b).
26. Plg. su kitomis be judesij aprašo pateiktomis „Šaip sėjau linelius“ atmainomis iš Lyduokių (SIS III 1310 a ir b).
27. Žr. SIS III 1312; 1302 a ir b.
28. Iš tų pačių pateikėjų užrašyta panaši „Šaip sėjau linelį“ atmaina tuo pačiu tekstu (abiem atvejais nurodytas J. Dovydaičio užrašymas LTR 660/17), bet pagiedota skirtingai: darant garso įrašą LTR pl. 277/5 (sp. SIS III 1309a) giesmininkės šią sutartinę atliko kaip trejinę keturiose, o kitame įraše LTR pl. 278/3 – kaip dvejinę keturiose. Pastarasis įrašas paskelbtas kartu su transkripcija (žr. AD 36), nurodant šokimo būdą priepriešinėmis dvim poromis, kaip ir būdinga dvejinėms keturiose.
29. Plg. su kita Pušalote užrašyta „Trep trepo, martela“ atmaina (SIS III 1316), pateikta su melodija, bet be judesij aprašo.
30. Toks giedojimo būdas dar neįtrauktas į daugiaibalsumo klasifikaciją. Pasibebimas šioks toks panašumas su 17 tipu *Trejiné su dviem pritariniais* (žr. Račiūnaitė-Vyčinienė 2000: 115–116), tačiau jis grindžiamas net trim skirtinomis melodijomis, kiekvieną giedant skirtingu tekstu.
31. Tos pačios sutartinės tekštą iš tų pačių giesmininkų užraše ir J. Dovydaitis (LTR 660/29). Vėliau šalia to aprašo rinkinyje buvo prirašyta pastaba (matyt. Z. Slaviūno): „*Dainininkės sako, kad tai žaidimas. Tačiau, kai dainavo į fonografą, tai sėdejo. Sakė, kad žaidžia vestuvėse, o šaip vis sėdėdamos dainuoja*“ (LTR 660/29).
32. Žr. SIS II 628–631.
33. Žr. paaikiinimą prie SIS III 1601.
34. Ši sutartinė dar buvo vadinama „Goštauta“ dėl piedainio *goštautė*, *goštautėlio*. Panašūs į sutartinės „Mart, martyte“ teksto piedainiai *goštautytė*; *mart, rožyte, seso goštautytė* yra ir šokamosiųje sutartinėse „Goštautytė“, „Goštauta rūta“, „Ogel bruknel“; kurios užrašyti Biržų krašte (LLIM 147; SIS III 1648, 1649). Tačiau šioms sutartinėms būdingas kitoks siužetas (artimas sutartinėms „Našlaite rūta“), jos giedamos arba pučiamos daudytėmis keturinės būdu. Judesij aprašu nėra, todėl sunku pasakyti, ar šių sutartinių choreografija turėjo sasajų su „Mart, martytės“ choreografija.
35. Žr. Aukštaičių melodijos 1990: 614.
36. Žr. Račiūnaitė-Vyčinienė 2000: 82–84.
37. Plg. su atmaina be šokio eigos aprašo iš Panevėžio apyl. (SIS III 1421).

LITERATŪROS SĄRAŠAS

- Aukštaičių melodijos* / Parengė Laima Burkšaitienė, Danutė Krištopaitė. Vilnius, 1990.
- ČAPAITĖ, Jūratė. *Šalavijo rūtelė*. I dalis. Klaipėda, 1994.
- NIEMI, Aukusti, Robert. *Lituanistiniai raštai. Lyginamieji dainų tyrinėjimai* / Sudarė ir iš suomių kalbos vertė Stasys Skrodenis. Vilnius: Džiugas, 1996.
- RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ, Daiva. *Sutartinių atlikimo tradicijos*. Vilnius: Kronta, 2000.

SLAVIŪNAS, Zenonas. *Sutartinių šokiai, jų amžius ir panaudojimo problemos*. Pranešimas teorinei konferencijai choreografijos klausimais. Vilnius: Lietuvos TSR liaudies meno rūmai, 1971. XII. 12–13.

URBANAVIČIENĖ, Dalia. Šokamos sutartinės „Treputė“ funkcinė pa-skirtis. Iš: *Liaudies kūrybos palikimas dabarties kultūroje*. Kaunas, 1989, p. 62–64.

URBANAVIČIENĖ, Dalia. *Lietuvių apeiginė etnochoreografija*. Lietuvos muzikos akademija, 2000.

URBANAVIČIENĖ, Dalia. Sutartinių choreografijos bruozai: paprasto-sios trejinės. Iš: *Liaudies kultūra*, 2007, Nr. 2, p. 20–34.

SUTRUMPINIMAI

AD *Aukštaitijos dainos, sutartinės ir instrumentinė muzika (1935–1941 metų fonografo įrašai)*. Songs, *Sutartinės and Instrumental Music from Aukštaitija (phonograph records of 1935–1941)*. / Sudarė ir parengė Austė Nakicinė, Rūta Žarskiene. Lietuvų literatūros ir tautosakos institutas, 2004.

AM *Aukštaičių melodijos* / Parengė Laima Burkšaitienė, Danutė Krištopaitė. Vilnius: Vaga, 1990.

DzM *Dzūkų melodijos* / Sudarė ir parengė G. Četkauskaitė. Vilnius: Vaga, 1981.

MFA V Lietuvos muzikos ir teatro akademijos Muzikologijos instituto Etnomuzikologijos skyriaus muzikinio folkloro archyvo videofondai

SIS *Sutartinės. Daugiaibalsės lietuvių liaudies dainos* / Sudarė ir paruošė Z. Slaviūnas. T. 1–3. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958–1959.

LTR Lietuvų literatūros ir tautosakos instituto rankraštynas.

LTi V *Lietuvių tautosaka*. T. 5. Vilnius: Mintis, 1968.

LLIM *Lietuvių liaudies instrumentinė muzika. Pučiamieji instrumentai*. / Sudarė ir paruošė Stasys Paliulis. Vilnius, 1959.

Choreographic Features of Sutartinės: Trejinės keturiose (Threesomes in Four)

Dalia URBANAVIČIENĖ

Trejinės keturiose (threesomes in four) *sutartinės* like all the *trejinės* (the threesomes) are sung in canon, but they are always performed by four women. Such a strict number of sing-ers comes from the choreography characteristic to these *sutartinės*. Choreographic pictures of *trejinės keturiose* are based on a circle (like all *trejinės*). However, in the case of *trejinės keturiose*, these are usually a quadrangle, a cross or a segmen-tal star in a circle. Some choreographic features of *trejinės keturiose* resemble those of *keturinės* (foursomes) and *dvejinės keturiose* (twosomes in four) *sutartinės*: some of their start po-sitions are similar and one of the ways of dancing them in-cludes opposing movement. However, based on other features, *trejinės keturiose* clearly have the same laws as other *trejinės*.

Three ways of dancing *trejinės keturiose* have been deter-mined. The first is presented here as a hypothesis with two varieties:

IX way (hypothesis) – pairs pass each other turning arm in arm in a “quadrangle”:

1 variety – pairs pass each other turning arm in arm in one direction

2 variety – pairs pass each other turning arm in arm in two directions;

X – turning while holding hands in a “star”;

XI – in turn transferring to the other side.

Choreographically speaking (partly due to the singing in fours, when opposite singers echo one another) *trejinės keturiose* are a sort of the intermedium between other can-onical *sutartinės* and counterpoint *sutartinės* – *keturinės* (four-somes) and *dvejinės keturiose* (twosomes in four).

Kapinių paslapty

Viktoras VITKUS

Matyt kiekvienos lėtai, bet neišvengiamai nykstančios kapinės turi savo mažų ar didesnių paslapčių, kurios palieka kartais nepageidaujamą pėdsaką tos gyvenvietės ar miestelio istorijoje. Kartais būna nelengva suprasti, kad ji, toji istorija, reikalinga. Šiandien sunku suvokti, kodėl statant liūdnai pagarsėjusią Berlyno sieną nebuvo išdraskytais Invalidenfriedhof Berlin-Mitte kapinės. Išliko daug neoklasicistinių paminklų, sarkofagų ir kitų statinių. Kiti pažeisti paminklų fragmentai saugomi kapinių lapidariume.

Periferijos miesteliai vis dažniau susiduria su perpildytu kapinių problema. Vis sunkiau parinkti naujus sklypus, todėl vis dažniau dairomasi į šalia esančias kitų konfesijų kapines, pradedama laidoti jų istorinėje teritorijoje.

Sparčiai nykstantys istoriniai paminklai Raseinių pravoslavų kapinėse 2006 m. privertė atlikti jų fotofiksaciją, apmatavimus, aprašus. 2006-08-18 buvo konstatuota, kad išlikusių paminklų ir kitos įrangos sunykimo laipsnis siekia 32,6 nuošimčio. Gerokai anksciau dalis vertingų paminklų buvo sunaikinta bei išvogta. Suprantama, kad nuo vagių daugiausia nukentėjo metalo plastika. Išliko tik 5 sveiki lietiniai ir kaltiniai gaminiai, 7 daugiau ar mažiau apgadinti. Kapinėse vos 2 mediniai kryžiai.

Paminklų stilistika

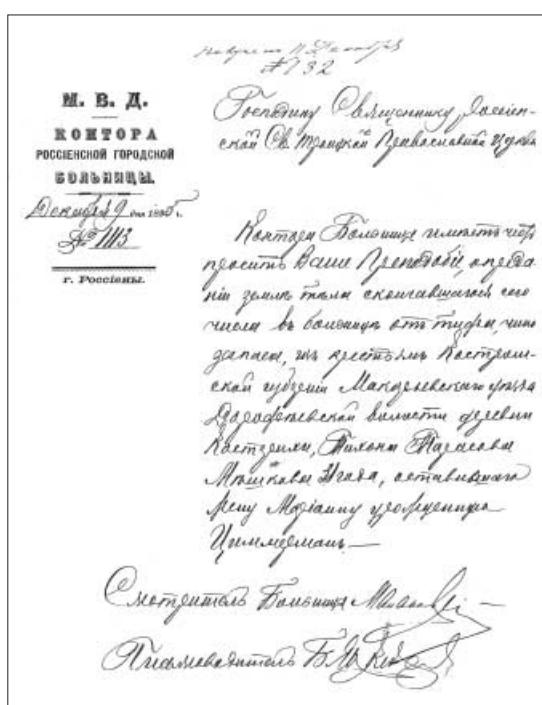
Didesnė istoriškai ir stilistiskai vertingų akmeninių paminklų sankaupa: 30 sveikų, 10 apgadintų, 20 paminklų fragmentų. M. Miknevičiutė teigia, kad akmuo, „(...) padėtas ant kapo, jau antkapinis akmuo“. Neaišku, ar 5 akmenys yra antkapiniai, nes neatmetama galimybė, kad jie stumdomi (buvo reikalinga vieta kitam statiniui) buvo nuversti.

Kapinėse nėra švietimo epochos paminklų. Klasicistinių antkapių kūrėjai įkvėpimo sémési iš antikinio meno. Tai įvairiausią formų sarkofagai (T. Tichonovui), „nulaužtos kolonus“ (prie takoskyros su katalikų kapinėmis) ir kt. Obeliskų kategorijai priskiriami masyvūs, kresni, neaukštūs stulpai, apvainikuoti akroterijais, pastatyti ant profiliuoto postamento (Draškovskiams, Zalcbergui, Lapkovskiu).

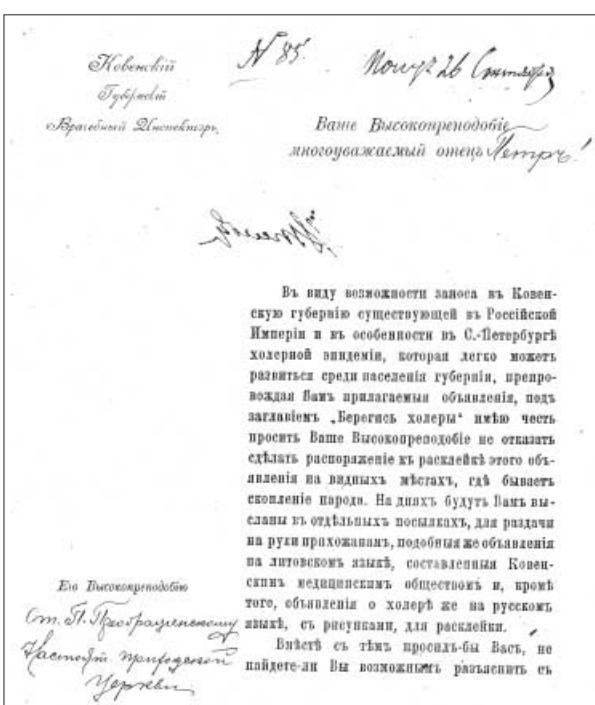
Kitas obeliskų porūšis – lieknai, iš viršų siaurėjantys, ant puošnaus, gausiai profiliuoto postamento be akroterijų gaminimai (paminklas Sokolovui). Paminėtinai iš viršų siaurėjantys obeliskai ant kelių postamentų (Jakovlevui, Levalt Jezerskiui). Klasicistinių paminklų grupę baigia modernios obeliskų formų interpretacijos (du paminklai Klimenko šeimai).

XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje labai pagausėjo neobarokinių, neorokokinių, neoromantinių, eklektinių,

secesinių formų įvairovė. Neobaroko stiliumi čia atstovauja Melnikovo paminklas. Statomiems paminklams buvo būdingas vadinas vadinamas memorialinis turinys – accentai, tekstai ir kt. (paminklai Tatarinovui, Malininui, Kaminskiui ir kt.). Pravoslavų kapinėse apie 30 akmeninių paminklų ir jų fragmentų, kur minima mirusiojo profesija, užimta visuomeninė padėtis, nuopelnai, kariniai laipsniai bei apdovanojimai. Čia yra pavieniai labai brangūs akmeniniai paminklai (A. F. Krylovo paminklas gamintas Rygoje, K. Teitzo dirbtuvėse).

Raseinių miesto ligoninės kontoros 1895-12-09 raštas Nr. 1113 Raseinių cerkvės šventikui.

Kauno gubernijos medicinos inspektorius 1895-09-26 raštas Nr. 85 Raseinių cerkvės šventikui.

Parcigų kaimo gyventojai.
V. Vitkaus asmeninis archyvas.

Parcigų kaimo gyventojai – nepriklausomos
Lietuvos kariai. V. Vitkaus asmeninis archyvas.

Reguliariosios armijos kariškių dinamika Raseinių mieste iki pirmojo pasaulinio karo.

1866	1893	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1910	1911	1913
335	120	118	109	119	116	119	124	97	96	84	79	108	103	106

Be šios įrango ir paminklų, galima paminėti 63 XX a. pirmosios pusės betoninius apvadus bei eklektinius teracos paminklus.

Tragiški įvykiai

Kiekvienos kapinės glaudžiai susijusios su to krašto tragiškais įvykiais. Raseiniuose tai buvo choleros epidemijos. Pirmoji jos bangą Raseinius pasiekė 1848 m. liepos mėnesį. Čia mirė 160 caro armijos kareivių. Manoma, kad daugelis jų galėjo būti laidojami pravoslavų kapinėse, tačiau kur konkretiai, nežinoma. 1863-11-27 cholera vėl pasiekė Raseinius ir greitai išgavo epidemijos pobūdį. Kovai su epidemija gruodžio 13 d. buvo komandiruoti medicinos inspektorius K. M. Goreleičenko ir gydytojas Muravskis. Kauno Raudonojo kryžiaus valdyba komandiravo dvi gailestingumo seseris Inčik ir Koncevič. Tą pačią dieną į Raseinius išvyko Kauno vicegubernatorius P. P. Nekliudovas. Epidemija Raseiniuose greitai pradėjo slopti, o nuo 1894-01-15 baigėsi.

Apie choleros epidemijos galimybę vėl prabilta 1895 metais. Raseinių 2-ojo stano pristavas privalėjo pildyti kortelles su informacija apie užkrečiamų ligų susirgimą. Yra išlikę jo 1896-08-03, 1895-05-03, 1895-11-20 raštai Raseinių valsčiaus miestelių ir gyvenviečių žmonėms. 1895-11-29 Raseinių valdyboje 19-uoju klausimu buvo svarstoma galimybė įsigytį inventorių miesto ligoninei, jei choleros epidemija vėl prasidėtų. Jau buvo fiksuojami pavieniai susirgimo ir mirties atvejai. Buvo laidojami ir kitur gyvenančių pravoslavų (Šiaulių valsčiaus Padubysio gyventojas Ivanas Kalininas) bei gyventojai iš Rusijos (Tichonas Meškovas, kariškis iš Kastromos gubernijos). Tačiau ir vėl nerasta konkrečios informacijos apie jų kapus.

1895-12-09 Raseinių ligoninės administracija kreipėsi į miesto valdybą raštu Nr. 1113 dėl sklypų skyrimo kapinėse mirusiesiems nuo užkrečiamų ligų.

1908-03-01 Raseinių valdyboje 10-uoju klausimu buvo svarstomas Kauno gubernatoriaus raštas Nr. 4490 dėl gydytojo-choleros ligos specialisto komandiravimo į Raseinius. Rugsėjo 24 d. valsčiaus vadovybei bei katalikų ir pravoslavų dvasininkams buvo išsiūstas Kauno gubernijos medicinos inspektorius raštas Nr. 16029. Rašte minima, kad iš Rusijos (Sankt-Peterburgo) į Kauno guberniją gali atklysti choleros epidemija. I ši raštą greitai reagavo Raseinių valsčiaus bajorų vadas (1908-09-24 Nr.61, 1908-09-29 Nr.76), kiti miesto vadovai ir dvasiškiai.

Dar ir vėliau buvo galima rasti žinių apie apsisaugojimą nuo choleros. Teko matyti Raseinių 1-ojo stano pristavo raštą (1910-06-19 Nr. 3809) dėl tradicinių kortelių pilddymo su žiniomis apie užkrečiamas ligas.

Sukilimų tramdytojai

Nuo 1852 m. iki 1872 m. Raseinių valsčiuje buvo tokie kariškiai:

1. 1857 m. rezervinis Sumsko husarų, generolo-adjutanto grafo fon der Paleno divizionas. Vincas Mykolaitis-Putinas knygoje „Sukilėliai“ rašo: „[...] Ir žinai, kunige, kas tą kariuomenę atvedė? (i Kėdainius – V. V.) Gi Sumų husarų pulko poručikas grafas Tiškevičius...“ (rašoma apie Palangos – Kretingos grafą Juozą Tiškevičių, Vilniaus generalgubernatoriaus adjutantą – V. V.). V. Mykolaitis-Putinas Sumų husarų pulką įvardija kaip Sumų dragūnų pulką. 1863-04-22 kontradmirolo Krigerio pranešime Nr.843 Kauno generalgubernatoriui minimas rezervinis Sumų

Tarėjo A. F. Krylovo neoklasicistinis antkapinis paminklas. V. Vitkaus nuotrauka. 2006 m.

Zalcbergo kapas Raseinių pravoslavų kapinėse.
V. Vitkaus nuotrauka. 2006 m.

(Sumsko, rus. Сумского) husarų pulko rezervinės divizijos. Jo kariai vykdė vasario 11–12 d. naktinį patruliavimą Raseiniuose. Tuomet buvo areštuotas bajoras Jaroslavas Žilevičius bei Mirklių dvaro savininkai Mykolas ir Vaclovas Butkevičiai.

2. 1852 m. Dono, Grekovo 47-asis kazokų pulkas.
3. 1853 m. Kliastickio husarų pulkas.
4. Generolo-adjutanto kunigaikščio Menšikovo pulkas.
5. 1863–1865 m. Sofijos 2-asis pėstininkų pulkas.
6. 1866–1872 m. Karo ordino 13-asis dragūnų pulkas.
7. 1868–1872 m. Uralo 112-asis pėstininkų pulkas.
8. 1871 m. Petrazavodsko 103-asis pėstininkų pulkas.
9. Novorosijsko 7-asis dragūnų pulkas.
10. 17-asis pėstininkų armijos kunigaikščio Vladимиro Aleksandrovičiaus dragūnų pulkas.

Iš turimos informacijos matyti, kad daugiausia kariškių buvo 1866 metais. Iš 335 kariškių 26 buvo virštarnybiinkai. Atsargos žemesnio laipsnio kariškiai, kareiviai, jų žmonos ir vaikai sudarė: vyrai – 116, moterys – 99.

Néra abejonių, kad kapinėse buvo laidojami ir 1831 m. sukilio tramdytojai. Aukštesnių laipsnių karininkai buvo laidojami prie kapinių cerkvės rūsiuose. 1843-04-28 Vilniaus centrinė statybinė komisija nurodė Raseinių statybos komitetui uždaryti (užsandarinti) rūsių šalia cerkvės.

Raseinių pravoslavų kapinėse palaidota kariškių, apie kuriuos reikėtų kalbėti atskirai. Tarp jų – vienas iš aršiausių 1831 m. sukilio tramdytojų Danila Akimovičius Tatarinovas. Jis buvo kilęs iš bajorų, vedės Šiaulių bajorų vado Jocevičiaus dukrą Juliją, vaikų neturėjo. D. Tatarinovui priklausė dvaras Maskvos gubernijoje, Dmitrovskio valsčiuje, Kulikovo kaime. Jam tarnavo 35 valstiečiai. Žmona turėjo dvarą Kauno gubernijoje, Raseinių valsčiuje, Pašilėje, su 136 valstiečiais.

Karinę tarnybą D. Tatarinovas pradėjo 1821-05-08 kolonus vadovu, baigė tarnybą 1841-08-06 būdamas 3-iojo pėstininkų korpuso oberkvartirmeisteriu. Per 20 tarnybos metų tapo daugelio ordinų kavalierumi, gavo kitų apdovanojimų. Nuo 1843-01-31 pradėjo valdininko karjerą. Dirbo Penzos, Kursko, Oriolo, Sankt-Peterburgo, Riazanės, Voronežo gubernijose, o nuo 1852-12-05 pradėjo dirbtį Kauko gubernijos rūpybos komiteto prie kalėjimų direktoriumi.

1852-11-24 Raseinių zemskinis ispravnikas informavo Kauno gubernatorių, kad kunigaikščio Vasiličikovo Jurbarko majoratinio dvaro valstiečiai, reikšdami pretenzijas dvaro vadovybei, nenori eiti lažo. Nedelsiant buvo iškvetas rūmų valdytojas, tarėjas (kolлежskis) Tatarinovas

ir aptarta situacija. Savo ruožtu lapkričio 29 d. Jurbarko dvaro valstiečiai parašė skundą carui. Jie skundėsi dvaro valdytojo elgesiu ir praše priimti juos į savo globą. 1863-08-18 D. A. Tatarinovas mirė.

Kavalerijos rotmistras Apolonas Jakovlevičius Raševskis apdovanotas 2 sidabro medaliais už 1812 ir 1814 m. karinius nuopelnus. Vėliau tapo Raseinių miesto gorodničiumi. Ėjo butų komisijos pirmininko, kalėjimo komiteto nario, kelių laikinų komisijų nario, natūralios prievolės lygiavos, užkrečiamų ligų komitetų nario pareigas 1850 m.

17 pėstininkų armijos kunigaikščio Vladimiro Aleksandrovičiaus dragūnų pulko majoras Raševskis. Mirė 1884-04-03 būdamas 50 metų.

Daktaro Klimenkos šeimos antkapiniai paminklai. Raseinių pravoslavų kapinės. V. Vitkaus nuotrauka. 2006 m.

Dragūnų pulko vyr. gydytojas Jakovas Ivanovičius Muchinas. Mirė 1888 m.

Novorosijsko 7-ojo dragūnų pulko papulkininkas Viktoras Aleksejevičius Borzenko. Mirė 60 metų.

Raseinių miesto pristavas Gavriolas Ivanovičius Šiško. Mirė 49 metų.

Dėl neatsargumo žuvo Kliaisticchio husarų pulko majoras Jakovas Ivanovičius Muchinas. Be karininkų, čia atgulė ir eiliniai kareiviai, tarp jų ir 1897 m. konvojaus komandoje tarnavęs Servutas. Ši sąrašą galima būtų testi. Tačiau daugelis paminklų jau sunaikinta, maža istorinių žinių.

1928 m. duomenimis, Raseinių pravoslavų kapinėse 3 kapuose palaidota 18 Pirmojo pasaulinio karo kareivų.

Tarnautojai ir žemvaldžiai

Gana didelę pravoslavų gyventojų dalį sadarė tarnautojai, valdininkai ir žemvaldžiai. Tačiau ir jų paminklų bei kapų išliko nedaug.

Aleksejus Fiodorovičius Sokolovas, 1852 m. Raseinių valsčiaus iždininkas. 1910-04-05 jo tėvas buvo Raseinių cerkvės tarybos narys. 1894 m. jis pats tapo cerkvės tarybos seniūnu.

1872 m. čia palaidotas tarėjas Aleksejus Konstantinovičius Malininas. Nežinoma teismo tardytojo, tarėjo Adomo Kamenskio gimimo ir mirimo data.

Po 1963 m. sukilio caro valdžia suteikė daug privilegių lojaliems režimui piliečiams, ypač rusų kilmės valdininkams bei atsargos karininkams.

Draškovskiai po 1863 m. sukilio įsikūrė Biliūnų dvarre. 1867 m. lenkų istoriniuose šaltiniuose kaip maršalka minimas Janas Draszkowski's. Nikolajus Ivanovičius Draškovski's (1868–1937) buvo auklėjamas Sankt-Peterburge, baigė gimnaziją, dirbo tarnautoju (kolлежskij accecop). Veliau Raseinių 1-ojo rajono (участок) zemskiniu viršininku. 1897 m. įstojo į Raseinių žemės ūkio ir gyvulininkystės draugiją. Su juo kartu ilsisi žmona Konstancija Aleksandrovna (mergautinė pavardė Zeland). Ji gimė 1841-03-01, mirė 1887-12-07.

Kapinėse yra 3 paminklai Horodeckiams (Gorodeckiams). 1870 m. jiems priklausė Sodeikių kaimas su 17 žmonių ir 6 ūkiais. Tadas Horodeckis valdė Dirdiškių dvarą.

Po buvusių savininkų Mykolo ir Vaclovo Butkevičių ištremimo į Sibirą už dalyvavimą 1863 m. sukiliame Mirklių dvarą (1889 m.) valdė tarėjas Iosifas Jakovlevičius Levalt-Jezeriskis. Mirė 1986 m. Šalia jo kapo yra 1926 m. mirusio Aleksandro Nikolajevičiaus Levelt-Jezeriskio kapas.

Arčiau buvusių cerkvės yra 1885 m. mirusio Osipo Ivanovičiaus Mikuckio kapas. Tarp Raseinių žemės ūkio ir gy-

Neobarokinis antkapinis paminklas
A. D. Melnikovui, Raseinių pravoslavų kapinės.
V. Vitkaus nuotrauka. 2006 m.

Levalt-Jezeriskių kapai.
Raseinių pravoslavų kapinės.
V. Vitkaus nuotrauka. 2006 m.

vulininkystės draugijos įkūrėjų yra Antono Eizechelio Mikuckio pavadė. Buvo aktyvus šios draugijos narys. Jo tėvas Eizechelis Mikuckis valdė Dainių dvarą (1845 m. inventorius). Dvarą sudarė Dainių ir Pareigių palivarkai, Dainių ir Girinės kaimai.

Iki šiol prižiūrimi bajorų Šmakovų kapai. Nikolajus Šmakovas gimė 1862 m. Baigė Jurjevo universitetą, buvo tituliniu tarėju. Kurį laiką (1911 m.) dirbo Raseinių miesto 1-ojo rajono teisėju. Turėjo dvarą Pakapurnyje ir žemių kitur. Mirė N. Šmakovas 1949 m. Čia pat palaidota jo žmona Marija (1873–1961).

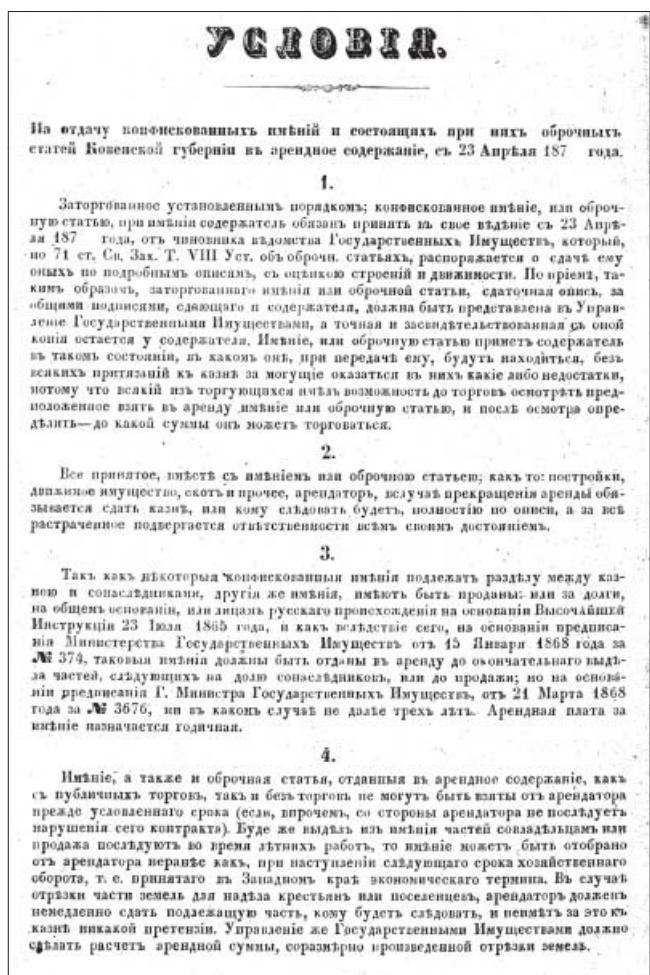
Netoli ir dar vienas šeimyninis žemvaldžių Lepiochų kapas. Čia ilsisi Aleksandras Petrovičius (1852–1900), Leonidas Petrovičius (1884–1919) ir Jelena Ivanovna (1860–1940) Lepiochai. Aleksandro sūnus Jevgenijus buvo titulinius tarėjas, Raseinių 8-ojo rajono zemskinis viršininkas. Lepiochienė Elena valdė Kasčiušavos dvarą, Aleksandras – Kiečių dvarą.

Titulinis tarėjas Andrejus Fiodorovičius Krylovas turėjo dvarą Šiluvos valsčiuje, Naručiuose bei žemes Griaičiuose.

Kitur gyvenusių pravoslavų kapai

Tarp palaidotųjų kapinėse yra pravoslavų, kilusių iš kitų kraštų (pvz., Kėdainių gimnazijos direktorius, tarėjas Floras Lukicijus Duginskis, Kelmės valsčiaus raštininkas Nikolajus Osipovičius Zalcbergas. Mirė 1906-11-30 būdamas 47 metų), tačiau daugumą, be Raseinių miesto, sudaro 14 kaimų gyventojai. Tai Pareigių, Dainių ir Šienlaukio gyventojai.

Maskvitų kaimas turėjo savo kapines. Visa kapinių žemė vietinės valdžios (Российского попечительства)

УСЛОВИЯ.

На отдачу конфискованных имений и состоящих при них оброчными статей Kovенской губернии в арендное содержание, съ 23 Апреля 187 года.

1.

Заторгованное установленным порядком; конфискованное имение, или оброчную статью, принадлежащую содержателю обязаны принять на свое владение съ 23 Апреля 187 года от чиновника ведомства Государственных Имуществ, который, по 71 ст. Ст. Зак. Т. VIII Уст. обр. оброчн. статях, распоряжается о сдаче ему имения по подобным описаниям, съ оценкой строений и движимости. По приему, таким образом, заторгованного имения или оброчной статьи, сдачная опись, за общими надписями, сделанную о содержателе, должна быть представлена в Управление Государственных Имуществам, а точная и засвидетельствованная съ оной конки остается у содержателя. Имение, или оброчную статью принять содержатель въ такомъ состоянии, въ какомъ она, при передачѣ ей, будуть находиться, безъ всякихъ притязаний къ казне за могущие оказаться въ нихъ какіе либо недостатки, потому что вслѣдъ изъ торгующаго имѣть возможность до торговъ осмотрѣть предположенное взять въ аренду имение или оброчную статью, и послѣ осмотра опредѣлить—до какой суммы она можетъ торговаться.

2.

Все принятые, възьмѣтъ съ имѣніемъ или оброчную статью; какъ то: постройки, движимое имущество, скотъ и прочее, арендаторъ, получивъ прекращеніе аренды обязанъ сдать казне, или кому слѣдовать будетъ, полностью по описи, а за нее разничченіе подвергается ответственности всѣхъ своихъ достопримѣній.

3.

Такъ какъ некоторые конфискованные имѣнія подлежатъ раздѣлу между казною и соподѣльниками, другія же имѣнія, имѣютъ быть проданы; или за долги, или общими основаніемъ, или лицемъ русскаго происходженія на основаніи Высочайшей Инструкціи 23 Іюля 1865 года, и какъ вслѣдствіе сего, на основаніи предписанія Министерства Государственныхъ Имуществъ отъ 15 Января 1868 года за № 374, таковыя имѣнія должны быть отданы въ аренду до окончательного выѣза частей, сдѣланныхъ на долю соподѣльниковъ, или до продажи; но на основаніи предписанія Г. Министра Государственныхъ Имуществъ, отъ 24 марта 1868 года за № 3676, ни въ какомъ случаѣ не дольше трехъ лѣтъ. Арендная плата за имѣніе назначается годичной.

4.

Имѣніе, а также и оброчная статья, отданная въ арендное содержание, какъ въ публичныхъ торгахъ, такъ и безъ торговъ не могутъ быть взяты отъ арендатора прежде установленного срока (если, впрочемъ, со стороны арендатора не послѣдуетъ нарушеніе сего контракта). Буде же выѣздъ изъ имѣнія частей соподѣльникамъ или продажа послѣдующа во время этихъ работъ, то имѣніе можетъ быть избрано отъ арендатора первымъ какъ, при наступлении сдѣлывающаго срока хозяйственнаго оборота, т. е. принашаго въ Западномъ краѣ экономического термина. Въ случаѣ отрѣзки части земель для надѣлъ крестьянъ или поселенцевъ, арендаторъ долженъ немедленно сдать подлежащую часть, кому будетъ слѣдовать, и немѣть за это къ казнѣ никакой претензіи. Упомянутые же Государственныи Имуществамъ должно сбывать расчетъ арендной суммы, соразмѣру произведенной отрѣзки земель.

Raseinių miesto ligoninės kontoros
1895-12-09 raštas Nr. 1113 Raseinių cerkvės šventikui.

buvo suskirstyta į 3 pakopas. Laidojimo vieta pirmoje pakopoje kainavo 5 rub., antroje – 3 rub., trečioje laidojimas nemokamas. Suprantama, kad dažniausiai kaimiečiai buvo laidojami pastarojoje.

Šiandien jau nebėra Pareigių kaimo, kuriame gyveno nemaža pravoslavū, atskilusių iš Latvijos. Kaimo gyventojai vertėsi laikinais uždarbiais, nes ūkininkauti ne visi išgalėjo, o ir žemė nebuvo derlinga. Kai kas tarnavo 7-ajame Novorosijsko dragūnų pulke. Nepriklausomybės laikais pareigiškiai tarnavo Lietuvos kariuomenėje. 1893–1933 metais gyventojų skaičius svyravo nuo 64 iki 160. Daugiausia jų buvo 1925 metais.

Nyksta Raseinių pravoslavų istorinė kapinių dalis. I praeitį nucina dar neatsklestos paslaptys.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

- Памятная книжка Kovенской губерни на 1847 годъ. VUB. 382534
- Памятная книжка Kovенской губерни на 1849 годъ. LMK. Nr. 840
- Памятная книжка Kovенской губерни на 1851 годъ. K.1850
- Указъ ЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА

САМОДЕРЖЦА ВСЕРОССІЙСКАГО изъ Kovенского губернского правления. 1864-03-07

- Алфавитный список политическимъ преступникамъ, лишеннымъ по суду правъ состоянія, имущества коихъ подлежать конфискаціи въ казну по 1-е октября 1864 г.
- Raseinių šv. Trejybės cerkvės 1866–1913 m. archyvas
- КОЗЕЛДО, П. Л. Отчетъ о борьбѣ съ холерою эпидемію, бывшую въ Kovенской губерніи въ 1893–1895 годахъ. К, 1897
- Raseinių žemės ūkio ir gyvulininkystės draugijos veiklos ataskaita. 1897-06-24 – 1898-01-01. VUB. B. 52 – 12 / 64
- ФОН-ШТЕЙН, М. Д. Памятная книжка Kovенской губерни, 1911
- МИЛОВИДОВЪ, А. И. Архивные материалы Muравievs-kago музея, относящіеся къпольскому восстанию 1863–1864 г.г. въ пределахъ Съверо-Западнаго края. Часть первая. Переписка по политическимъ дѣламъ гражданского управления съ 1 января 1862 по май 1863 г. В. 1913
- VUB. B. 59 – 7 / 194
- RCBS. Raseinių apskrities žemės reformai nusavintų žemių ir miškų sąrašas. 1929.
- Valstybinės žemės ūkio komisijos posėdžio, įvykusio 1940-08-17, protokolas Nr. 23.
- MYKOLAITIS-PUTINAS, V. Sukilėliai. Kaunas, 1986.
- MATUŠKAITĖ, M. Raseinių rajonas, Girkalnio apylinkė, Biiliūnų dvaras. Istorinė pažyma. Vilnius, 1991
- Raseinių savivaldybės archyvas, 1991–1994 m.
- LR Kultūros paveldo inspekcijos archyvas 1991–1995 m.
- KROSIG, K. Von, STURM, G., ECKERT, R., LESSER, K., RINGKAMP, Ch. Gartenkunst Berlin. 20 Jahre Gartendenkmalpflege in der Metropole. Berlin, 1999
- MIKALEVIČIUTĖ, M. XVIII a. pabaigos – XX a. pradžios antkapinių paminklų stilistikos tendencijos. Iš: Urbanistika ir architektūra, XXIV tomas, Nr. 1, 2000.
- J. Brigio asmeninis archyvas.
- VITKUS, V. Raseinių m. pravoslavų kapinių kultūrologiniai tyrimai. 2005 – 2006.
- VITKUS, V. Pareigai. Iš: Naujas Rytas, 2006-10-14, Nr. 81 (8230).

REGIONAL CULTURE

Secrets of Cemeteries

Viktoras VITKUS

The paper describes the state of the quickly vanishing Raseiniai Orthodox Cemetery. The results of a 2006 investigation suggest that the vanishing level of the remaining tomb stones and other items is as high as 32,6%. Most of the valuable items had been destroyed or stolen a lot earlier. There remains only five whole found and carved items with seven other more or less damaged. There are two wooden crosses in the cemetery. Most items are classical in style. At the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries the variety of neo-baroque, neo-roccoco, neo-romantic, eclectic and sezessic tomb stones and decorations increased. This cemetery clearly reflects the Lithuanian history. Many Russian functionaries and officers who took part in suppressing the 1831 uprising as well as numerous cholera epidemic victims are buried here.

Žymiausių XIX a. Europos kapinių įkūrimo istorija

Ingrida RAZUTIENĖ

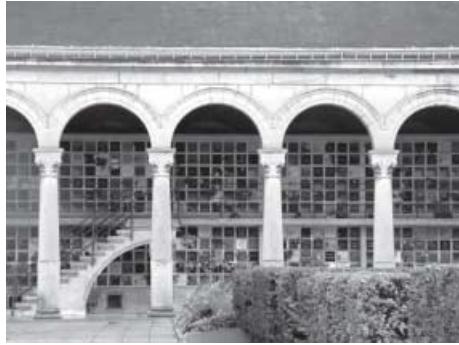
Žmonės sako: nori pažinti miestą – aplankyk jo turgų ir kapines. Tačiau ši auksinė taisyklė visiškai įsigaliojo tik XIX a., kai Europoje pasikeitė mirties ir kapinių kulto samprata. Iki XVIII a. pabaigos dauguma Vakarų Europos gyventojų buvo laidojami prie bažnyčių ar jų šventoriuose, tikintis bažnyčios bei šventųjų globos ir užtarimo po mirties. XIX a. pr. pradėtos kurti miestų kapinės, kurias drąsiai galima pavadinti to amžiaus fenomenu. Kelios priežastys paskatino Vakarų visuomenę steigti naujas modernias kapines ir atskirti jas nuo bažnyčios įtakos. Visų pirma, naujų religinių judėjimų plėtimas Anglijoje sukėlė Angliconų bažnyčios nepasitenkinimą. Neanglikonus piktino valstybės reikalavimas laidoti savo artimuosius bažnyčios šventoriuje ar jos pašventintoje žemėje. Antra, spartī industrializacija ir urbanizacija Vakaruose skatino gyventojų kėlimąsi iš kaimų į miestus. Dėl staigaus demografinio sprogimo XVIII a. pab. – XIX a. pr. miestuose bažnyčių šventoriai „nebepajėgė priglobti“ vis didėjančio mirusiuų kiekio. Jau ir anksčiau Bažnyčios vadovai buvo pradėję steigti laidojimo vietas toliau nuo bažnyčios pastatų, tad tiesioginės sąsajos tarp bažnyčios ir mirusiojo globos supratimo XIX a. visuomenės sąmonėje buvo nutrūkusios.¹ Trečia, lavonų sankaus pos greta bažnyčių pasidarė nepakenčiamos, be to, šis ne-paprastai pavojingas infekcijų ir epidemijų šaltinis pastoviai kėlė grėsmę žmonių sveikatai. Pradėta suvokti, kad nuolatinis lavonų krūvų demonstravimas – nepagarba mirusiesiems, jų orumo išniekinimas. Nenorėdami pripažinti brangių žmonių mirties, daugelis pageidavo laidoti juos savo šeimos valdose arba bent turėti galimybę lankyti viešose kapinėse. Šios idėjos sklandė XIX a. visuomenėje – įvairiuose Europos miestuose kapinės buvo perkeltos toliau nuo gyvenamuų kvartalų (pagal senovės graikų ir romėnų pavyzdį). Jas steigdavo labai iškilmingai pagal iš anksto parengtus projektus, turėjusius įkūnyti kapinių–parkų, kuriose ilsėtusi įvairios ižymybės, idėja. Taip atsirado ir garsūs Prancūzijos nekropoliai *Pere Lachaise*, *Glasgow* ir kiti, kuriais didžiausios miestai. Kapinės daug ką gali pasakyti ne tik apie miesto, bet ir apie šalies praeitį, tradicijas bei kultūrą. Todėl *Pere Lachaise* nekropolis Paryžiuje yra bene pats populiarus pasaulyje: kasmet ji aplanko maždaug du milijonai turistų, tikėdamiesi pamatyti garsių raštojų, menininkų, dainininkų ar aktorių kapus.

Didžiausios ir gražiausios prancūzų kapinės žavi ir ne-prasta sukūrimo istorija. *Pere Lachaise* yra Paryžiaus pakraštyje prie miesto sienos įkurtos 1804 metais ir netru-

kus labai sėkmingai panaudotos spekuliuojant žeme. Iš pradžių norinčiųjų, kad juos čia palaidotų, buvo nedaug. Tačiau Nicola Frochot, architektui-urbanistui, sukūrusiam kapines, kilo neįprasta idėja. Jis įtikino Paryžiaus vados perlaidototi čia žymaus prancūzų dramaturgo Molier'o ir rašytojo La Fontain'o palaikus, o dar po kelerių metų tragiškiesiems įsimylėjėliais Abelard'ui ir Helois'ai pastatė koplytėlę. Paryžiečiams tai padarė didelį įspūdį. Būti palaidotam šiose kapinėse pasidarė prestižiška, todėl žymūs to meto dailininkai, kompozitoriai, generolai ir bandininkai ēmė išsipirkinti sau vietas, kurias Nicola Frochot pardavinėjo daug brangiau, nei jam kainavo visas kapinių sklypas. Dar ir dabar mokesčiai čia yra itin aukšti, todėl neretai žymiam žmogui pastatomas niekuo neišsiskiriantis paminklas, o net prastos reputacijos žmonės gali „didžiuotis“ įspūdingiausiais monumentalais.²

Iki 1820 metų *Pere Lachaise* tapo modeliu, kuriuo sekė daugelis Europos ir Amerikos kapinių įkūrėjų. Įrengiant šias kapines „pasiskolinta“ Anglijos peizažinio parko idėja, buvusi populiaru XVIII a. Jos esmė – „natūralaus“ kraštovaizdžio, kuris iš esmės buvo visiškai dirbtinis, sukūrimas. Mažos kalvelės, lomos ir ežerėliai, serpantininiai takeliai buvo derinami su medeliais ir krūmais, taip pat antkapiniai paminklai ir statiniai taip, kad būtų malonūs akiai. Taigi *Pere Lachaise* pripažintos ne tik gražiausiomis kapinėmis, bet ir didžiausiu Paryžiaus parku, kuris ilgainiui tapo „pasakutine poilsio vieta“ daugeliui XIX ir XX a. Prancūzijos ižymybių: Honore de Balzacui, Henriui Barbussui, Marceliu Proustui ar Oscarui Wildui, kompozitoriui Vincenzo Belliniui, Georgesui Bizet, Fredericui Chopinui ir Paului Duksas, dailininkams Jacquesui Louisui Davidui, Maxui Ernstui, Rene Lalique, Amedeo Modiglianiui, Georges Seurat, aktoriams Sarah Bernhardt ir Yves Montandui ir kitiems. Nekropolyje pastatyta nemažai didingų paminklų, kurių einama pasižiūrėti kaip istorijos liudininkų, primenančių žuvusiuosius kovose už laisvę Ispanijoje ar nacių koncentracijos stovyklose. Daugelis jų yra ir meno kūriniai. Vien skulptūrų čia yra per 100 tūkstančių.

Tuo pat metu kaip ir *Pere Lachaise* Paryžiuje buvo įsteigtos pietinės *Montparnasse* ir šiaurinės *Montmartre* kapinės. Pradėtos kurti prie miesto sienos, dabar jos atsidūrė pačiuose gyvybingiausiuose sostinės rajonuose. Šios kapinės savo dydžiu bei populiarumu yra menkesnės nei *Pere Lachaise*, bet ir jas galima vadinti amžinaisiais daugelio prancūzų intelektualų ir menininkų elito namais. Tarp čia

Pere Lachaise kapinėse.
Paryžius.
[http://pictures.traveladventures.org/
tags/P%C3%A8re+Lachaise+Cemetery](http://pictures.traveladventures.org/tags/P%C3%A8re+Lachaise+Cemetery)

palaidotų įžymybių – Andre Marie Amperas, Hector'as Berliozas, Edgaras Degas, Emile'is Zola, Charles'as Baudelair'as, Andre Citroeno'as, Guy de Maupassant'as, Man Ray ir kt. Šiais prancūzų nekropoliais lankytojai ir tyrinėtojai domisi mažiau, tačiau juose tikrai nemažiau įdomios medžiagos meno kritikui ar tiesiog mėgėjui turistui.

Žymiausias Londono kapines *Kensal Green* įkūrė advokatas Georgas Frederikas Cardenas. 1821 m. jis aplankė Paryžių ir taip susižavėjo *Pere Lachaise* kapinėmis, kad, grįžęs iš kelionės, netrukus subūrė bendraminčius kurti angliskąjį *Pere Lachaise* versiją, o gal šiuo tuo ir pranokti ją. Cardenas pakvietė geriausius to meto Londono architektus sukurti naujujų kapinių projektą ir gavo nemažai įdomių pasiūlymų: Thomas Willsonas siūlė ant viso kapinėms paskirto sklypo pastatyti milžinišką kelių aukštų laidojimo piramidę su penkiais milijonais „celių“, Augustas Puginas pristatė gotikine maniera sukurtą planą, o Francis Goodwinas svajojo naujose kapinėse matyti monumentus ir mauzoliejus, kurie savo dvasia Londono gyventojams primintų didingą Antikos graikų ir roménų architektūrą. Nepaisydama šių nuostabių, bet labai brangiai kainuojančių idėjų, Vyriausioji Londono kapinių kompanija, kuriai priklausė ir Cardenas, pasirinko visiškai paprastą projektą, kuris tiesiog bandė imituoti *Pere Lachaise*.

Kaip ir daugelyje to meto angliskųjų kapinių, *Kensal Green* buvo pastatytos dvi koplyčios: viena anglikonams, kita – vadinamiesiems atskalūnams. Panašiai į dvi dalis padalyta ir laidojimo teritorija. Abiejų koplyčių požemiuose iškastos katakombos, kuriose laidojimai kainavo gerokai brangiau nei paprastuose žemės sklypuose.

Patraukli, dekoratyviai apželdinta *Kensal Green* kapinių aikštė labai išpopuliariėjo, kai čia buvo palaidoti karaliaus Jurgio III vaikai: princesė Sofija ir Sasekso hercogas. Galima sakyti, jie tiesiog „reklamavo“ šias kapines, jose tebelaidojami įžymiausi britų mokslo, meno, kultūros, politikos veikėjai, nepaisant to, kad kapinės jau seniai perpildytos ir menkai prižiūrimos.

Panašus likimas ištiko ir kitas Londono kapines, vadintamas *Abney Park*, kurias 1840 m. įsteigė *Abney Park* kapinių kompanija. Jos, sukurtos ne anglikonų tikėjimo žmonėms laidoti, taip ir liko nepašventintos, atviros visoms denominacijoms, kurių

aststovai, atrodo, yra labai taupūs, nes *Abney Park* kapinės tikrai stokoja didelių ir įspūdingų monumentų, būdingų *Kensal Green*. Tačiau jos pasižymi kita įdomia savybe. Kapinių kompanija čia pasodino daugiau kaip 2500 rūsių dekoratyvinių krūmų ir medžių ir per 1000 rūsių įvairiaspalvių rožių kerelių, paversdama naujasias kapines tikru botanikos sodu, kuris savo grožiu tiesiog užtemdė Kew karališkajį parką. I ši „žydintį sodą“ buvo įvažiuojama pro metalinius egiptietiško stiliaus vartus, kurių viršuje kaboją hieroglifais užrašyta iškaba „Vartai į mirusiosios Žmogaus pusės buveinę“.³

XIX a. pr. kapinės kurtos ir kituose Europos miestuose. Apie 1800 metus Vokiečiijoje, Miunchene ir Hamburge, liautasi laudoti bažnyčių šventoriuose ir imta kurti naujas kapines toliau už miesto ribų. Miuncheno Pietinėse (*Südfriedhof*), Hamburgo *Olsdorf* kapinėse, kaip ir kituose Europos panteonuose, laidojami Vokietijos valstybės veikėjai, mokslininkai, skulptoriai, architektai, dailininkai, aludariai ir kitos garsios asmenybės, tokios kaip Aloisas Senefelderis, kuris išrado litografiją. Vienoje Centrines kapines apie 1874 m. suprojektavo dviejų architektų, Karlo Myliuso ir Alfredo Bluntschli'o, komanda. Šios kapinės netrukus tapo Johaneso Brahmmo, Franzo Schuberto, Johannu Strausso, Ludwigo van Beethoweno, Arnoldo Schönbergo, Hanso Mosero ir kitų įžymybių palaidojimo vieta, taip pat viešuoju parku, kurį kasmet aplanko daugybė užsieniečių turistų.

Atskirai reikėtų paminėti Milano *II Monumentale* kapines, lankytoujų teigimu, vieną iš nuostabiausių pasaulyje, nes daugumą antkapių drąsiai galėtume priskirti muziejinės vertės monumentaliosios skulptūros ir architektūros darbams. Jos įkurtose 1866 m. pagal architekto Carlo Maciachini, laimėjusio Milano municipaliteto paskelbtą konkursą, projektą. *II Monumentale* kapinės visų pirma išsprendė miestiečių sanitarnes ir urbanistines problemas, susijusias su nepaprastai sparčiu laidojimo vietų miesto ribose daugėjimu, kėlusiu grėsmę žmonių sveikatai. Be to, miesto vyriausybė norėjo naujai sukurtos Vieningosios Italijos bendruomenei padovanoti memorialinį parką, kuris tenkintų ne tik kulto, bet ir estetinius žmonių poreikius. Kapinės buvo atviros visų religijų ir tikėjimų astovams.

Carlo Maciachini projektas pasižymi didele stilistine įvairove, kurią „pasiūlė

tuometinis eklektiškas amžiaus skonis".⁴ Pizos gotika, Lombardijos romantika čia susijungė į visumą, pasipildė gausiomis Bizantijos stiliaus detalėmis. Centrinėje kapinių dalyje priešais jėjimą architektas pastatė Memorialinę koplyčią – didingiausią kapinių pastatą, skirtą laidoti tik visuomenei nusipelniusiems žmonėms. Aplink ją sugrupuotos skulptūros ir pastatai atspindi miesto istorinius įvykius, meno istoriją nuo realizmo, eklektizmo iki postmodernizmo laikų. Milano kapinės tapo muziejumi po atviru dangumi, reprezentuojančiu anuometinius ir dabartinius Italijos menininkus. Jos – unikalios savo menine kokybe, įvairove, simbolizmu, skulptūrų atlikimo profesionalumu.

XIX a. Europos kapinių paminklų stilistikos tendencijos

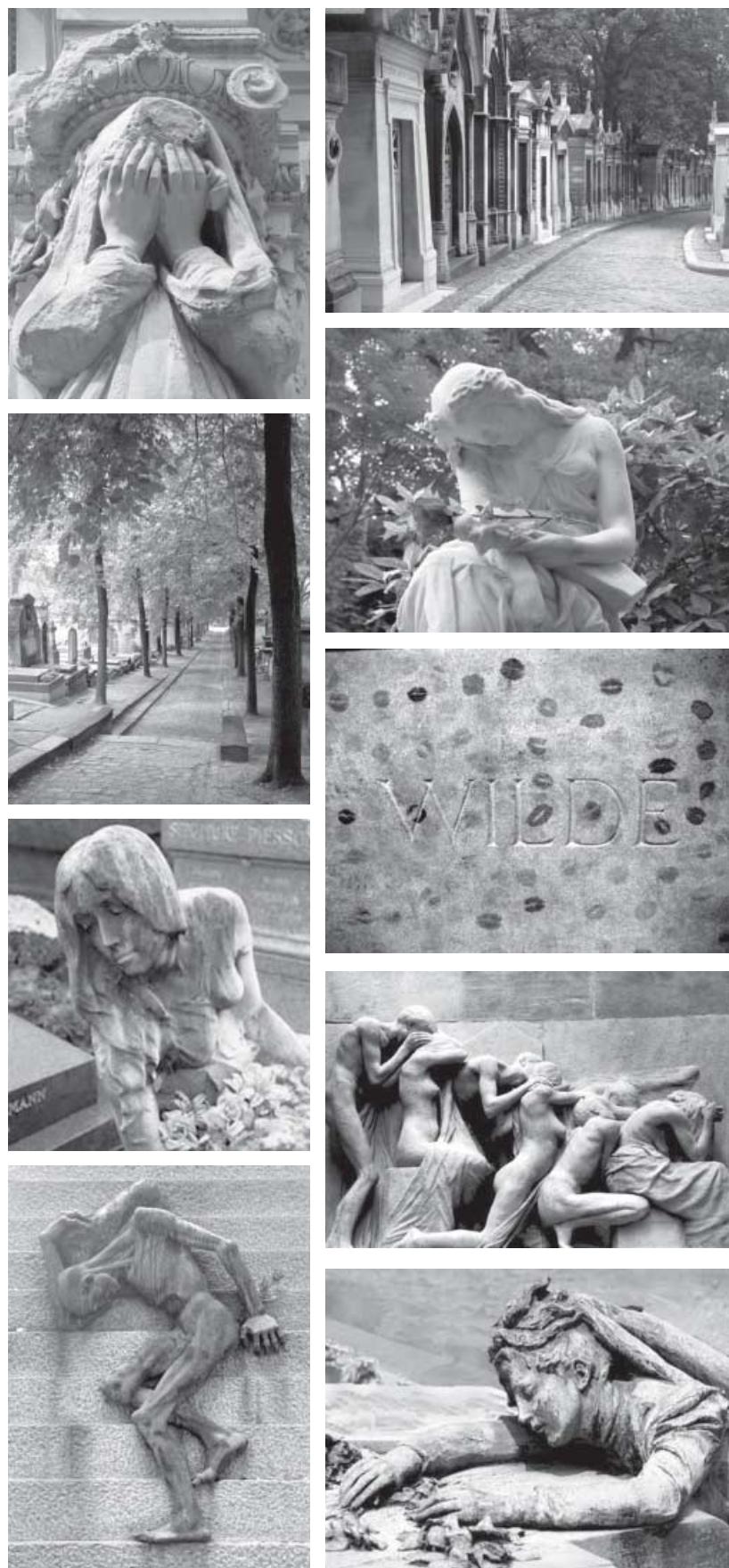
Pirmas dalykas, kurį lankyojas ar tyrinėtojas pamato vos jžengės į XIX a. Europos miestų kapines, – daugybė pačių įvairiausių antkapių: vieni – kuklios gotikinio tipo akmens plokštės, kiti – ekstravagantiški obeliskai, išpuošti gausiu barokiniu augaliniu ornamentu. Šie akmens yra XIX a. architektūrinio miesto kapinių dizaino pavyzdžiai, tiksliai atspindintys to meto Europos gyventojų skonį.

Kapinių naujujų paminklų stilistika buvo ne mažiau permaininga nei to meto Vakarų Europos dailė ar architektūra. Kas ketvirtį amžiaus formavosi naujos tendencijos, dažnai atispindinčios tame pačiame kūrynyje. Nuo amžiaus pradžios pradėti intensyvūs tyriňejimai Pompėjoje ir Herkulane. Viduramžių architektūros restauravimas, milžiniškas susidomėjimas Senovės Egipto ir Rytų šalių kultūra inspiravo įvairių neoistorinių stilių atsiradimą ne tik architektūros, bet ir antkapinių paminklų srity.

XIX a. ne tik Europoje, bet ir Amerikoje sparčiai didėjo miestai, vystėsi pramonė. Naujos idėjos, susimaišiusios su senųjų atgarsiais, įsiveržė į visuomenę ir geriausiai atispindėjo architektūra. Anglijoje tas šimtmetis žinomas kaip Viktorijos amžius, gavęs tokį pavadinimą ne tik dėl valdovės vardo, bet ir dėl savito mąstymo susiformavimo: viktoriškasis jausmingumas „susiliejo“ su romantiškėmis nuostatomis, gotikos, klasikos, egiptietiško stiliaus atgimimu. Tai turėjo įtakos to laikotarpio Europos architektūros kūriniams, antkapiniams paminklams.

Švietimo epochos antkapiai

Švietimo epochos antkapiniai paminklai Europos miestų kapinių panoramaje išsiskyrė savo paprastumu bei nepretenzingumu. Paprasčiausiai antkapiai – plokščios, aiškių geometrinėj ar laisvų formų įvairiausios granito, smiltainio ar kokio kito akmens įvairaus dydžio paminklinės lentos, statomos vertikaliai, horizontaliai, kartais viename kape derinami ir abu

Pere Lachaise kapinėse. Paryžius.
<http://pictures.traveladventures.org/tags/P%C3%A8re+Lachaise+Cemetery>

variantai. Švietėjai ypač rūpinosi informacija apie mirusiją, tad vyravo gražiu šriftu įrašytas tekstas, kuris itin retais atvejais galėjo būti įrašomas į nesudėtingą ir visiškai nedekoruotą rėmelį. Tokie antkapiai sudaro gan didelę dalį paminklų, tačiau tarp jų yra tokiai, kurie, be įrašo, turi iškaltą ir kryžiaus ženklą, liudijantį priklausomybę krikščioniškajai religijai. Taigi simbolikos, nebūdingos racionaliems švietėjų amžiaus paminklams, vis tik neatsisakoma. Ji elementari, bet būtina.

Daugelis to meto antkapių turėjo ir klasicizmo bruožų. Stambi architektūrinė forma labai populiarė *Pere Lachaise* kapinėse. Paminklai masyvūs, su jėjimo į vidų imitavimu (toje vietoje – įrašų lenta), pusapskričiais langeliais, apjuosti kukliais klasicistiniais karnizais.

Klasikos atgimimas

Antrasis gerai pažįstamas architektūrinis stilius prancūzų, italių, vokiečių, kiek rečiau anglų, austrijos kapinėse yra neoklasikinis, savo ištakomis siekiantis Atėnų ir Romos respublikos aukso amžių. Sekant šiuo harmoningu, didingu stiliumi, Milano, Paryžiaus, Miuncheno kapinėse XIX a. buvo statomos ir tikros antikinių šventyklių kopijos – nepaprastai tikslios, be jokių papildomų naujoviškų detalių, „nukrypimų nuo pirminio pasirinkto modelio“. Šeimų koplyčios mėgdžiojo antikinius statinius, pastatytus ant pjedestalo, apjuostus doréninių ar jonéninių kolonų žiedu, laikančiu dvišlaitį stogą su frontonu, kurio timpane įkomponuotas reljefas arba palaidotos šeimos pavardės įrašas. Tiesa, šitokių kūrinių XIX a. Europos miestų kapinėse néra daug, bet antikiniai elementai bei ornamentai – kolonos, piliastrai, modiljonai, triglifai, metopos, meandrai, frizai – nepaprastai išpopuliarėjo. Antkapiniai paminklai, sukurti neoklasizmo dvasia, buvo dekoruojami jonéninių ar korintinių kolonų, piliastrų su kaneliūromis motyvais: jais įremiamos mirusiuų pavardės, datos, epitafijos, memorialiniai simboliai, nišose stovinčios angelų figūros ar mirusiuų skulptūros. Gana dažna kolonų pora ar „nulaužta“ kolona, simbolizuojanti netikėtai mutrūkusį gyvenimą.

Miuncheno kapinėse, kuriant vieną iš daugelių „klasiška dvelkiančių“ antkapių, gana originaliai panaudotos ir graikiškųjų kariatidžių figūros. Jos stovi ant apskrito postamento, laiko nedidelį plokščią bizantiškojo tipo kupoliuką, apjuostą meandro ornamento juosta – populiaru senųjų graikiškųjų vazų dekoro elementu. *Pere Lachaise* kapinėse keturi atlantai „palinksta“ po sunkiu akmeniniu karsatu. Tokie originalūs paminklai XIX a. Europos miestų kapinėse reti, tad kitų antkapinių paminklų „draugijoje“ atrodo labai įspūdingai.

Egipto kultūros atgaivinimas

Europos kapinių panoramaje labiausiai išsiskiriantys paminklai yra susiję su vadinosiu egiptietiškos kultūros atgimimu Vakaruose. Šios kultūros atgaivinimą inspiravo Napoleono žygis į Egiptą 1798–1799 metais ir britų tyrinė-

jimai Egipte. Panašiai kaip kiti XIX a. „atgimė“ stilai, egiptietiškasis atgimimas buvo laikina mada, kaprizas. Nelaimė, šio nuostabaus stiliaus paminklai buvo kai kurių anotacijų žmonių suprasti kaip antikrikščioniški, satanistiški, Ozirio garbintojų, stabmeldžių paminklai. Toks požiūris pasakino egiptietiškų formų (ypač obeliskų) mėgėjus „padaubinti“ sukurtus antkapius krikščioniška simbolika.

Antkapinių paminklų studijų asociacija (The Association of Gravestone Studies) obeliskus laiko populiarus, labiausiai išplitusia kapinių meno forma, nes XIX a. Europoje nė vienos kapinės neišvengė egiptietiškosios įtakos. Napoleono kampanija, faraonų kapų atradimai, Europos siekis perimti, kas senovėje buvo vertingiausia, skatino domėtis antikiniu Egiptu. Obeliskai buvo laikomi skoningais, grynu, švarių linijų paminklais, asocijavo siu Antikos diydye, patriotiškumu, galėjo būti panaudoti mažose erdvėse ir, kas labai svarbu, kainavo gerokai pigiau negu prašmatnūs skulptūriniai antkapiai.⁵ Obeliskai dažnai statyti ant herojaus, žymaus asmens ar šeimos kapo.

Be populiarųjų obeliskų, Londono kapinėse buvo kuriami ir grandiozinių sfinksų su mirusiojo veidu, Milane ir Paryžiuje – didelės piramidės ir laiptuotos mastabos su jėjimu, dažnai paženklintu kryžiaus simboliumi.

Gotikos atgimimas

Kitas XIX a. Europos miestų kapinių architektūroje labai paplitęs stilius yra neogotika. Gotika – nepaprastai unikalus stilius. Jis atsirado apie 1150 metus, kai kuriais bruožais gyvybingas ir iki mūsų dienų. Lengviausiai atpažįstamas gotikinės architektūros elementas, be abejų, kontraforsai, matomi daugelyje viduramžiais pastatyty Europos katedrų. Gotikos kūrėjai labai mėgo apskritimų, smailių arkų formas, nerviūrinį skliautą, puošnų langų vitražą, masverką, gausią ornamentiką. Visus šiuos elementus galima pamatyti ir XIX a. kapinėse.

Apie XIX a. vidurį daugelis paminklų Londono, Paryžiaus kapinėse „igavo“ smailiaarkes viršunes, kuriose kartais įkomponuojamas gotikinis lango-rožės motyvas. Daugiau jokių papuošimų netaikyta, matyt, siekiant saikingumo. Nuo XIX a. pr. visoje Europoje šeimos kapų kūrėjai pradėjo imituoti gotikinę koplyčią su būdingiausiomis jos dalimis: jėjimo grotomis, vitražais, altoriumi, klauptu. Šiuos pastatus vainikuodavo aukštį smailūs bokšteliai, padabinti pumpurais ir krabais, sienų plokštumas skaidė dekoratyviniai kontraforsai ir būdingos arkados, o languose švytėjė įvairiaspalviai vitražai. „Švariosios“ neogotikos koplytėlių (neretai ir su klasikinio stiliaus elementais), kurtų iki XIX a. pab., dar ir dabar galima pamatyti anglų ir prancūzų miestų kapinėse.

Romantizmo epochos antkapiai

XIX a. vid. Europos antkapių mene greta minėtų architektūrinės formos atsiranda romantizmo dvasia sukurtų antkapinių paminklų, kuriuose itin gausu įvairios simbolikos.

Simboliais buvo išreiškiamas etninis identitetas, religiniai ryšiai, priklausymas kuriai draugijai, organizacijai ar bendruomenei. Tų simbolių reikšmės yra nagrinėtos daugelio meno ir kultūros tyrinėtojų, vis tik dar lieka daug mīslų, nes simbolio reikšmė tiesiogiai priklauso nuo laikmečio, regiono, kuriame jis vartojamas, o dažnai vienoks ar kitoks simbolis gali būti pavaizduotas tik todėl, kad velioniui ar jo artimiesiems jis tiesiog patiko.

Bene mēgstamiausia antkapinių paminklų figūra – *angelai*. Jų vaizdavimo būdai tikrai labai įvairūs: angelas, nešantis žibintą, sėdintis ant uolos krašto, stovintis prie kryžiaus ar jį apkabinęs, besimeldžiantis ar svajojantis, laikantis rankose negyvą vaiką, dalgi, palmės šaką, fakelą... Ypač profesionaliai angelai sukurti Milano kapinėse. Čia jaunos merginos kapą puošia žymaus skulptoriaus Giulio Monteverde kūriny, daugelio europietiškųjų angelų prototipas. Kiek kitokias nuotaikas XIX a. kapinėse perteikia dažni *nulūžusj medj* imituojantys antkapiai – nutrūkusio gyvenimo simbolis. Šis įvaizdis siejamas su romantizmu, kai žmogaus gyvenimas ir mirtis suvokti kaip nesibaigiančio gamtos ciklo dalis. *Gamtos darinių* pamėgdžiojimai Europos kapinėse plito per visą XIX a.: rievėti medžių kamienai, kurių paviršiumi driekiasi gebenės, juose iškalti skydai tekstams ar pritvirtinti stambūs kryžiai. Atsiranda ir „dekoratyvių akmenų“ krūvos su kryžiais, skulptūromis ar urnomis viršuje. Jos puošiamos paparčių lapų, rožių puokščių, lelijų atvaizdais. Antkapiuose dažni gėlių, ažuolo ar lauro lapų vainikai. Romantinis gamtos transformavimas skatinė sentimentalumą, jausmingumą, dvelkia kiču.

Nuogo kūno vaizdavimas antkapiniame mene ypač mēgstamas Italijoje ir Prancūzijoje. Prancūzų ir italų kapinėse gana dažnos ekspresyvios nuogų vyru ir moterų, parkritusių ant kapo, rankose laikančių gėles ar tiesiog laisvai sėdinčių ant paminklinės plokštės, skulptūros. Vaizduojami ir mirusieji, aprengti ano meto rūbais, „miegantys“ lovoje arba rankose laikantys profesinius atributus, pavyzdžiui, knygą, plunksną, arfą, paletę su teptukais, kareivišką kepurę.

Gyvūnai labai reti antkapiuose, tačiau *Pere Lachaise* galima pamatyti šunelius, „sėdinčius ir saugančius“ šeimininkų kapus. Londono *Kensal Green* ant vieno kapo pastatyta raitelio, jojančio ant liuto, figūra, kitame – keturi šunys laiko karsto formos paminkla.

Simbolių reikšmės, kaip ir antkapinių paminklų formų ištakos, iki šiol domino ir tebedomina kapinių tyrinėtojus, tai matyt iš vis gausėjančių studijų, publikacijų, su kuriomis kiekvienas norintysis gali susipažinti ir specialiuose interneto puslapiuose.

Istorizmo epochos antkapiai

XIX a. antroji pusė Europos mene yra pažymėta istorizmo ženklu. Iš naujo susidomėta klasikine ar gotikine architektūra, pripažystama visų stilių lygybė ir laisvas žmogaus apsisprendimas rinktis vienokj ar kitokj jam patikusj stiliu, kaip kad dabar mes renkamės baldus ar sienų apmušalus.

Amatininkai, gaminę antkapius pagal užsakymus, galėjo leisti sau eksperimentuoti, derinti vieną stilium su kitu. Priklasomai nuo kūrėjo meistriškumo, jo ar užsakovo fantazijos, buvo kuriami gana unikalūs, išpudingi paminklai, bet būta ir nepavykusiu.

Neobaroko, neorokoko stiliaus antkapiniai statiniai XIX a. labai populiarūs vokiečių, austrijų kapinėse. Čia statomos didelės kupolinės koplyčios su korintinių kolonų portikais, rokokiniu ornamentu, ovaliniais ar pusapskričiais dekoruotais langais. Neoromaninių paminklų Europoje reta, tačiau XIX a. antrojoje pusėje Milano *II Monumentale* kapinėse eklektika klestėte klestėjo.

Anglioje ir Prancūzijoje mēgstamus gotikinius smailus bokštelius, pinaklius antkapių kūrėjai paremdavo antikinėmis kolonomis, smailiaarkį portalą aprémindavo korintinių piliastrais, o viršuje įkomponuodavo nedidelį kupoliuką su pseudoliukarnomis, neogotikinę koplyčią papuošdavo dinamiškomis šventujų skulptūromis. Ne visi tokie paminklai meniniu ir architektūrinu požiūriu pripažintini vykusiais kūriniais (tik retais atvejais, matyt, apie tai buvo galvojama), bet jie, kaip ir visi aukščiau minėti įvairių stilium „atstovai“, puikiai atspindi XIX a., tos permainingos, nepastovios epochos, dvasią.

Interneto svetainės, kuriose pateikta informacija apie XIX a. Europos kapines:

www.nightboy.de, www.uni.edu, www.angelfire.com, www.lsb.syr.edu, www.alsirat.com, www.genealogy.about.com, www.northstargallery.com, www.wikipedia.org, www.home.vicnet.net.au

NUORODOS:

1. The Nineteenth Century Cemetery. <http://home.vicnet.net.au/~foskc?19th-century-cemeteries.htm> (2002-10-05).
2. Cimiterie du Pere-Lachaise. <http://northstargallery.com/pages/PereHist.htm> (2002-11-01).
3. Abney Park Cemetery Trust. [http://abneypark.ground-level.org/storyreader\\$](http://abneypark.ground-level.org/storyreader$) (2002-10-05).
4. Monumental Cemetery, Milan Italy. <http://northstargallery.com/pages/monumental/htm> (2002-10-11).
5. Egyptian Revival Period and Grave Markers. <http://tngenweb.org/darkside/egyptian/html> (2002-11-22).

The History of the Founding of the Most Famous European Cemeteries of the 19th Century

Ingrida RAZUTIENĖ

The paper focuses on the reasons for which city cemeteries began to be set up in 19th century Europe. Stories of the creation of the most famous French, English, German, and Italian cemeteries are recounted highlighting their respective characters and originality. The chapter on the tombstones of the time gives an overview of more interesting tombstone types, and some of their most characteristic stylistic features are discussed.

Prieš prasidedant „mūsų erai“ įvairose Romos imperijos dalyse virte užvirė religinis gyvenimas. Priežasčių buvo ne viena, o pagrindinės iš jų, matyt, tos, kad Romos imperijoje tarpusavyje maišėsi kuo įvairiausios kultūros, sporiadiškai sužadindamos netikėčiausias sintezes, ir, kita vertus, kad politinė priespauda bei vergija vertė kurybiškos sielos žmones ieškoti išeities viduje, dvasiniame pasaulyje, religiniame gyvenime. Ilgiausiai išlikusi šioje terpėje gimusi religinė sintezė yra, pavyzdžiui, krikščionybė. Tačiau, be tokų akivaizdžių pavyzdžių, būta ir kur kas mažiau aiškių „religijų“, ar religinių judėjimų. Vienas iš jų yra vadinamas gnosticizmas. Taip jis pavadintas pagal senosios graikų kalbos žodį *gnōsis*, „žinojimas“; todėl, kad pagrindiniu išsigelbėjimo iš šio pasaulio priespaudos laidu laikė tam tikrą dvasinį žinojimą. Trumpai drūtai, gnosticizmo esmė tokia: šis pasaulis nėra tikrieji žmogaus namai, jis buvo sukurtas piktorios dvasios kaip spastai, kaip kalėjimas, kuriame ji įkalino žmonių sielas – dieviškos ugnies kibirkštis, ar Dievo

(Šviesos) daleles. Pagrindinė šitos nelaisvės grandinė – užsimiršimas, nežinojimas, paskandinės sielą tarsi į sapną, kurį ji laiko tikrove. Savo ruožtu, prisiminti, sužinoti, atpažinti, kad iš tikrujų esi paties Dievo dalelė, reiškia išsilaisvinti, išsigelbėti. Aukščiausias Dievas nepalieka žmogaus (savo paties dalelės) nelaimėje ir mēgina vienaip ar kitaip priimti pasaulyje užsisapnavusiam žmogui jo tikrają dievišką prigmą. Visokios pasaulio sukūrimo, žmogaus įkalinimo tame ir jo gelbėjimo peripetijos kaip tik ir sudaro gnosticizmo mitologiją, kuri tačiau remiasi įvairiomis senosiomis Rytų bei Vakarų mitologijomis, savaip jas perinterpretuodama. Pagrindinis požymis, dėl kurio to meto (griežtaja prasme) religinį mokymą ar religinį mokymą apskritai (plačiąja prasme) galima priskirti gnosticizmui, yra griežtai neigiamas „šio pasaulio“ vertinimas, būtinybė iš jo išsigelbėti ir dvasinis žinojimas kaip būdas tai pasiekti. Visu kuo kitu gnosticizmas neretai nedaug kuo skiriasi nuo tradicinių kosmologijų bei mitologijų, pasitelkia jų įvaizdžius, savo tikslams „įdarbina“ jų mitines būtybes. Dėl to jis įdomus dar ir tuo, kad atskleidžia netikėtas tradicinės mitologijos interpretavimo galimybes. O toliau skaitytojui siūlomas tekstas, vienas labiausiai įkvėptų dvasinių kūrinių, savaime negali nepaliesti bent kiek jautresnės širdies.

Gnostinė „Giesmė apie perlą“

Hans JONAS

Vadinamoji Giesmė apie perlą priklauso apaštalo Tomo apokrifams – gnostiniams veikalui, mus pasiekusiam ortodoksų šiek tiek perdirbtu pavida-
lu, nors nedaug: bent jau „Giesmės“ tekstas išliko
ju visai nepaliestas. Pavadinimą „Giesmė apie perlą“ tekstuose Apokrifuose jis pateiktas su antrašte „Apaštalo Ju-
do Tomo daina Indijos šalyje“.¹ Turint omeny didaktinę teksto paskirtį bei pasakojimo formą, apibūdinimas „giesmė“, regis, nėra visai tikslus. Tas pat ir su kitais Apokrifų tekstais, pasiekusiais mus sirų bei graikų kalbomis, iš kurių siriškieji yra ori-
ginalai (arba bent jau tiesioginiai, neabejotinai parašytų sirų kalba originalų nuorašai). Mūsiškiame vertime, paremtame iš esmės siriškuoju tekstu, mes neatsižvelgsime į metrines teksto padalas ir pa-
teiksime jį kaip prozinį pasakojimą.

TEKSTAS

Kai dar buvau mažas ir tebegyvenau savo Tėvo namų karalystėje, džiaugdamasis mane auginusiuji prabanga bei spindesiui, vieną dieną tévai išsiuntė mane iš mūsų tévynės Rytuose į kelionę, aprūpinę viskuo, ko reikia.² Iš mūsų lobyno turtų jie įdavė man nešulį: didžiulį, tačiau lengvą, taip kad galėjau neštis jį vienas pats...³ Jie nuvilko mano šlovės apdarą, kurį iš meilės man buvo pasiuvię, ir mano purpurinį apsiaustą, išaustą taip, kad kuo dailiau priglustum prie kūno, ir sudarė su manim sandorį, kurį įrašė mano širdyje, kad nepamirščiau: „Nusileidės į Egiptą ir parnešęs Perlą, gulintį marių vidury ir saugomą susi-
rangiusio aplink šnopuojančio slibino, vėl apsivilksi tu savo šlovės apdarą ir savo purpurinį apsiaustą, ir kartu su savo broliu, antruoju po mūsų, paveldési mūsų karalystę“.

Aš palikau Rytus ir leidausi žemyn, lydimas dviejų karališkųjų pasiuntinių, nes kelias buvo pavojingas ir sunkus, o aš – per jaunas tokiam žygium. Kirtau Maišano sienas, kur renkasi visi Rytų pirkliai,

pasiekiau Babilono šalį ir įžengiau pro Sarbūgo vartus. Aš nusileidau į Egiptą, ir mano palydovai mane paliko. Aš nuėjau tiesiai pas slibiną ir apsistojau jo užeigos namuose, tikėdamasis, kol jis miega ir snaudžia, pagrobtį iš jo Perlą. Kadangi buvau vienas ir užsidaręs, savo kaimynams užeigoje buvau svetimas. Nors vieną pamačiau ten savo rūšies: dorą dailiai nuaugusį jaunuolį, karalaitį [pažodžiui „pateptujų sūnų“]. Jis priėjo ir pritapo prie manęs, ir aš patikėjau jam savo misiją. Aš perspėjau jį [jis perspėjo mane? – dviprasmybė tekste] dėl egyptiečių ir dėl sąlyčio su nešvaraisiais. Vis dėlto aš apsirengiau jų rūbais, kad jie neįtartų manęs atvykus iš svetur pagrobtį Perlo ir neprikelčių slibino. Tačiau kažkaip jie pastebėjo, kad nesu vienas iš jų, ir jie man ēmė įsiteikinėti, ir klasingai įmaišė man savo [gérimo], ir įsiūlė man paragauti mėsos – ir aš pamiršau, kad esu karalaitis, ir ēmiau tarnauti jų valdovui. Ir visai pamiršau Perlą, dėl kurio mano tėvai mane čia atsiuntė. Per šią sunkų maistą aš nugrimzdau į gilų miegą.

Mano tėvus pasiekė žinia apie tai, kas man nutiko, ir jie didžiai dėl manęs apmaudavo. Iš visos mūsų karalystės jie susaukė visus, kad susirinktų prie mūsų vartų. Visi partų karaliai bei didikai, visi Rytų kilmieji drauge nutarė nepalikt manes Egipte. Ir jie parašė laišką man, ir kiekvienas iš didžiųjų pasirašė jį savo vardu.

„Tavo tėvas Karalių Karalius, tavo motina Rytų Karalienė, tavo brolis, antrasis po mūsų, – sveikiname tame, mūsų sūnau Egipte. Nubusk ir kelkis iš miego! Perskaityk žodžius, kuriuos tau rašome! Prisimink, kad esi karalaitis – apsidairyk, kam taranauji nelaisvėje! Prisimink Perlą, dėl kurio išvykai į Egiptą! Prisimink savo šlovės apdarą, savo prabangą apsiaustą, kurie laukia tavo apsivelkami, kad jais pasipuoštum! Sugržk, kad tavo vardas būtų įrašytas į didvyrių knygą ir kad paveldėtum drauge su savo broliu, atstovaujančiu mums, mūsų karalystę“.

Kaip šauklys buvo šis laiškas, Karaliaus dešine užantspauduotas nuo piktų Babilono išperę bei maištingų Sarbūgo demonų. Jis pakilo ereliu, sparnuočių karalium, ir skrido, kol prie manęs užsižiebė ir pavirto balsu. Nuo jo balso aš nubudau ir pakilau iš miego, pastvēriau jį, pabučiavau, nulaužiau antspaudą ir puoliau skaityti. Visai kaip kad mano širdy įraštieji buvo šio laiško žodžiai! Ir aš prisiminiau, kad esu karalaitis ir kad mano laisva gimusi siela pasiilgo saviškiu. Ir prisiminiau Perlą, kurio buvau pasiūstas į Egiptą, ir nusprendžiau tą baisų šnupuojančią slibiną užkalbėti. Aš užkeikiau jį miegui savo Tėvo vardu, vardu to, kuris antras po mūsų, ir savo motinos, Rytų karalienės, vardu. Čiupau Perlą ir pasileidau namo, pas Tėvą. Nusimečiau jų nešvarius démétus rūbus pakeliui ir palikau jų šalyje, ir tik žiūréjau kelio, kad kuo greičiau parvykčiau į mūsų tėvynės šviesą, į Rytus.

Ir savo laišką, mane pažadinusį, pamačiau priešais save: kaip kad savo balsu jis mane pažadino, taip dabar savo šviesa jis mane vedé ir savo balsu vėlgi mane drąsino, malšindamas mano baimę, ir savo meile ragino mane. Ir aš žengiau pirmyn...⁴ Mano šlovės apdarą ir mano apsiaustą, kuriuos andai nusivilkau, mano tėvai... pasiuntė man priešais, išpuošę brangenybėmis. Jų spindesj buvau pamiršęs, palikęs, būdamas dar vaikas,

savo Tėvo namuose. Ir kai dabar štai juos išvydau, staiga jie pasirodė man kaip mano atvaizdas, kaip atspindys: juose išvydau pats save, o ant savęs išvydau juos, lyg manęs būtų du – bet kartu vienas ir tas pats...⁵ Ir per visą apdarą buvo matyti Karalių Karaliaus paveikslas... Taip pat mačiau per visą jį vilnijant įsminties (gr. *gnōsis*) bangas. Mačiau jį tarsi rengiantis prabilt, ir jo dainų aidai štai pasiekė mane pirmi jam artinančios: „Aš tas, kurs iškilau iš jo darbų, to, kuriam tévo namuose buvau auginamas, regédamas, kaip mano stotas auga sulig jo darbais“. Ir štai vienu karališku mostu jis plūstelėjo visas į mane, tiesiai nuo rankų jį atnešusiuju šastelėjo ant manęs, ir aš iš meilės puoliau priešais jo priimt. Aš ištiesiau į jį rankas ir priėmiau jį, ir pasipuošiau jo žerinčiomis spalvomis. Ir į karališką apsiaustą visas tuo supite įsiupau. Taip apsivilkės, pakilau prie sveikinimo, šlovinimo vartų. Tada nusilenkiau žemai, pagarbindamas savo Tėvo spindesj, pasiuntusio jį man, kurio paveidimus įvykdžiau, kaip kad ir jis išpildė, ką žadėjės... Jis mane priėmė džiaugsmingai, ir štai aš vėl su juo, jo karalystėje, ir jo visi pavaldiniai į šlovino vienu balsu, kad jis išpildė savo pažadą – kad aš sugrįšiu pas Karalių į jo dvarą ir, parnešęs savo Perlą, vėl būsiu su juo.

KOMENTARAS

Nepaprastas šios sakmės žavesys tokis stiprus, kad jis pakeri skaitytoją dar prieš imantis aiškintis jos prasmę. Stebuklingoji Žinios paslaptis prabyla visa savo jėga, taip, kad jokios interpretacijos, regis, nė neberekia. Turbūt niekur kitur pamatinė gnostinė patirtis nėra išreikšta taip jaudinančiai ir paprastai. Ir vis dėlto tai gryna simbolinė sakmė, ir kaip visuma, ir kiekviena atskira savo dalimi, todėl tiek bendra jos simbolika, tiek atskiri jos elementai yra reikalingi paaškinimo. Pradėsime atskirais elementais.

Slibinas, marios, Egiptas

Net jei būsime visai tikri, kad Tėvo namai Rytuose – tai dangiškieji namai ir atidėsime Perlo reikšmės klaušimą, vis tiek teks paaškinti Egipto, slibino bei marių simbolius. Gyvatė kaip gnostinis pasaulio jvaizdis pasitaiko ir kitur, tačiau, prięsingai ofitų⁶ sektoms, kur ji yra pneumatinis simbolis, čia mes turime žemę apjususį pirmapradžio chaoso slibiną, šio pasaulio blogio principo įsikūnijimą. *Pistis Sophia* (126 sk.) sako: „lšorinė tamša – tai milžiniškas slibinas, įsikandęs pats savo uodegą“. Ir pačiuose Apokrifuose, be Giesmės, randame dar detalesnį šio jvaizdžio apibūdinimą vieno iš slibino sūnų žodžiais:

Aš – slibiniškos prigimties išpera, nuopuolio sūnus. Aš sūnus to, kuris... sėdi soste ir turi valdžią ant kūrinijos po dangumi... kuris juosia šią sferą... kuris anapus (aplink) Okeano, kurio uodega jo paties nasruose (§32).

Tokiai slibino sampratai gnostinėje literatūroje esama daugybės paralelių. Origenas savo veikale *Contra Celsum* (VI.25.35) aprašo vadinamąjį ofitų diagramą, kuriuoje septyni Archontų žiedai apjuosti dar vieno didesnio žiedo, pavadinto Leviatanu, didžiuoju slibinu (ne tas pat, kas ofitų Gyvatė), taip pat *psychē* (čia – „pasaulio siela“). Mandėjų sistemoje šis Leviatanas vadinamas Ur ir yra Septynių tėvas. Šio vaizdinio mitinis archetipas yra babiloniečių Tiamat, chaoso pabaisa, užmušta Marduko kuriant pasaulį. Artimiausia gnostinė mūsų sakmės parallelė aptinkama žydų Kiriako bei Julitos apokrifose, kur Kiriako maldoje pasakojama, irgi pirmuoju asmeniu, kaip herojus, savo Motinos pasiūstas į svetimą šalį, „Tamsos miestą“, po ilgų klajonių bei kirtęs vandenų bedugnę užtinka slibiną, „žemės kirminų karalių, nasruose laikantį savo uodegą. Tai tasai anginas, kuris per aistras privertė išklysti iš kelio angelus, tasai anginas, kuris privertė išklysti iš kelio Adomą ir išvijo jį iš Rojaus...“.⁷ Čia irgi mistinis laiškas išgelbsti herojų nuo slibino ir paragina atlikti savo misiją.

Marios, arba Vandenys, – pastovus gnostinis simbolis, žymintis materialujį tamsos pasaulį, į kurį nugrimzdo Dievybė. Štai kaip naasėnai⁸ interpretuoja Ps 29.3 bei 10 apie Dievą „virš tvano“ ir jo balsą virš vandenų:⁹ Vandenys – tai margas mirtingųjų pasaulis, į kurį nugrimzdo Dievažmogis ir iš kurio gelmių jis šaukiasi aukščiausiojo Dievo, Pirmažmogio, savo nepuolusio provaizdžio (*Hippolytus* V.8.15). Galima prisiminti ir Simoną, padalijus Vienajį į tą, kuris „aukštybėse nepagimdytos Galios“, ir tą, kuris „stovi apačioje, srauniuose vandenye, pagimdytas į atvaidą“. Peratai Raudonają jūrą, kurią tenka kirsti pakeliui į arba iš Egipto, interpretavo kaip „nuopuolio vandenis“ ir tapatino su Kronu, t. y. „Laiku“, bei „Tapsmu“ (*Hippolytus* V.16.5). Mandėjų „Kairiojoje ginzoje“ III skaitome: „Aš esu didysis Mana... gyvenęs jūroje... kol man buvo padaryti sparnai, ir aš pakėliau sparnus į šviesos buveinę“. Apokrifinėje Ketvirtojoje Ezros knygoje, kalbančioje apie apokalipsę, XIII sk. esama įspūdingo regėjimo apie žmogų, kuris išskrenda „iš jūros vidurio“. Šiuo atžvilgiu pažymétina ir krikščioniška žuvies simbolika.

Egiptas kaip materialaus pasaulio simbolis tarp gnostikų (ir ne tik) labai populiarus. Biblinė istorija apie Izraelio nelaisvę ir išlaisvinimą pasirodė labai tinkama gnostikų pamėgtai dvasinei interpretacijai. Tačiau ši biblinė istorija – ne vienintelė asociacija, grindžianti alegorinę Egipto sampratą. Nuo senų senovės Egiptas buvo laikomas mirusijų kulto giminė, taigi ir Mirties karalija. Ši ir kai kurios kitos egyptiečių religijos ypatybės, kaip kad dievai gyvūnų galvomis bei didelis burtų vaidmuo, kėlė žydams, vėliau ir persams pasibjaurejimą ir paskatino juos „Egiptą“ laikyti demoniškojo prado valdomis. Gnostikai tokią sampratą išvertė savaip ir Egiptą ėmė laikyti „šio pasaulio“ – tai yra, materialaus pasau-

lio, neišmanymo bei iškreipto religingumo – simboliu: „Visi neišmanėliai [t. y. tie, kuriems stinga gnosio] yra ‘egiptiečiai’“, – teigia Hipolito (V.16.5) cituojamas perratu posakis.

Jau esame pastebėję, kad pasaulį žymintys simboliai gali reikšti ir kūną, ir atvirkščiai. Tai pasakytina ir apie tris aptartuosius: „marios“ bei „slibinas“ mandėjų raštuose kartais žymi kūną, o peratai, kuriems Egiptas šiaip jau reiškia „pasaulį“, irgi sako, jog „kūnas – tai mažasis Egiptas“ (*Hippolytus* V.16.5; panašiai naasėnai: V.7.41).

Purvini rūbai

Ta teksto vieta, kur atėjūnas apsirengia egyptiečių rūbais, priklauso paplitusiai „rūbų“ simbolikai. Tikslas išlikti egyptiečių nepastebėtam savo ruožtu susieja šią simboliką su daugybe variantų žinoma gnostine tema: išgelbėtojas ateina į pasaulį šio valdovų nepastebėtas, pasirodydamas tai tuo, tai anuo jiems įprastu pavidalu. Ši mokymą, apjungtą su keliaivimu per sferas, aptinkame ir pas Simoną Magą. Viename mandėjų tekste skaitome: „Aš pasislėpiau nuo Septynių, prisiverčiau ir prisémiau kūniškajį pavidalą“.¹⁰ Iš tikrujų šioje temoje persipina dvi skirtinges idėjos: klasta, kuria buvo pergrauti Archontai, ir būtinybė išgelbėtojui pasiaukoti ir „apsivilkti pasaulių skausmais“ tam, kad išsemtų pasaulio galias, taigi kaip paties išgelbėjimo mechanizmo dalis. O atidžiau pažvelgę į savo tekstą įsitikinsime, kad Karalaitis iš tikrujų nė neturi kitos išeities, kaip tik apsirengti žemiškaisiais rūbais, nes saviškius jis juk nusimetė ir paliko aukščiau! Taip pat akivaizdu – ir, nepaisant paradoksalumo, tai irgi visos veiksmo logikos grandis, – kad panašumas su „egiptiečiais“, įgytas persirengus jų rūbais, tam tikru mastu susilpnina pasiuntinio gynybą ir priverčia jį kartu su jaismis valgyti bei gerti. Egyptiečiai, nors ir neatpažsta tikrosios jo prigimties bei misijos (priešingu atveju jie neabejotinai prikeltų prie jų slibiną), jaučia jį esant kitokį nei jie ir kaip tik išmano stengiasi paversti jį vienu iš jų. Ir jiems pavyksta kaip tik todėl, kad jis pasislėpė: būtent dėl įsikūnijimo. Taigi slėpimosi nuo pasaulio jégų priemonės bemaž neišveniamai tampa susvetimėjimo su savimi pačiu priežastimi ir kone sužlugdo pačią misiją. Tai dieviškųjų keblumų dalis: būtina išgelbėtojo sekėmės sąlyga tuo pat metu kelia ir didžiausių nesékmės grėsmę.

Laiškas

Pasiuntinio negandos ir jo laikinas pasidavimas per teikti miego bei apsinuodijimo metaforomis. Tuo tarpu jį prižadinės laiškas priklauso įvaizdžiams, susijusiems su „pašaukimu“. „Laiškas“ kaip toks yra ištisos XXIII odės iš apokrifinių „Saliamento odžių“ temą, iš kurios čia vieną posmą (5–9) pacituosime:

Išgelbėjimo planą jis sumanė tarsi laišką,
ir iš aukštybių nusileido jo valia,
Ir buvo pasiuysta tartum strėlė,
iš lanko paleista galingo.

Daugybė rankų siekė šito laiško,
pastverti geisdamos, paimti ir skaityt,
Bet jis vis sprūdo pro pirštus.
Jie išsigando jo ir antspaudo, ant jo uždėto,
Kurio nulaužti neturėjo galios.
Nes antspudo galia buvo didesnė negu jų.

Galima paminėti, kad mandėjai, apversdami kryptį, būtent sielą, paliekančią kūną, prilygino „tvirtai užant-spauduotam laiškui, kurio paslapčių niekas nežino, pasiuystam iš šio pasaulio... skrieja siela savais keliais...“.¹¹ Tačiau kur kas įprastesnis yra laiško įvaizdis kalbant apie pašaukimą, kuris iš aukštai pasiekia čia, apačioje, snūduriuojančią sielą, ir tai mūsų pasakojime sukuria įdomų prasmės kontrapunktą. Pagal gnostinę simboliką, šauklys ir yra Pasiuntinys, o pašaukiama yra mieganti siela. Tačiau čia pašauktasis iš miego yra patsai Pasiuntinys, o laiškas tad antrina jo paties vaidmeniui, kaip kad ir jis pats antrina dieviškajai brangenybei, kurios ateina išgelbėti iš pasaulio. Jei dar pridursime Pasiuntinio antrininką su dangiškaisiais apdarais, jo atspindį, su kuriuo jis susijungia atlirkęs savo misiją, apčiuopsimė tam tikrą šios eschatologinės simbolikos logiką, kurią reziumuoja „išgelbėto išgelbėto“ įvaizdis.

Slibino nugalėjimas ir pasikėlimas

Tai, kaip pasiuntinys įveikia slibiną ir pagrobia bran- genybę, mūsų tekste papasakota labai skurdžiai. Tie- siog pasakyta, kad slibinas buvęs užmigdytas, taigi jam padaryta tas pat, kas anksčiau Pasiuntiniui. O tai, kas čia trumpai drūtai pavadinta kerais, kituose šaltiniuose paaškinama tuo, kad Šviesa Tamsai yra toks pat nuo- das kaip ir Tamsa Šviesai. Antai manichėjų kosmogoni- joje Pirmažmogis, matydamas savo neišvengiamą prali- mėjimą susidūrus su Tamsos jégomis, „atidavė save ir penkis savo sūnus praryti penkiems Tamsos sūnums, kaip žmogus, kuris savo priešui į maistą įmaiso mirtinų nuodų ir duoda jam suvalgyti“ (pagal Teodorą bar Konai). Tokiu pasiaukojimu Tamsos įniršis iš tikrujų tampa „apramintas“. Čia akivaizdus ryšys tarp gnostinio išgel- bėtojo motyvo ir senojo gamtiško saulės mito: mitinis siužetas apie herojų, kuris leidžia save praryti pabaisai ir taip galų gale nugali ją iš vidaus, yra itin paplitęs visame pasaulyje. Ji, perkeltą iš gamtinės religijos į iš- gelbėjimo simboliką, matome ir krikščioniškame mite apie tai, kaip Kristus perskrodžia pragarą. Mitas iš tik- rujų yra dualistinis ir vargu ar krikščioniškos kilmės. „Sa- liamono odėse“ (Odė XLII.11–13) skaitome:

Pragaras pastebėjo mane ir tapo silpnas. Mirtis išspjovė mane ir daugybę kartu su manim. Tulžis ir nuodai aš buvau jiems. Aš nusileidau su juo į giliausią Pragaro gelmę: jo kojos ir galva tapo bejėgės...

Mandėjai mažiausiai nutolo nuo pirmonio, dar visai ne dvasiško mito pavidalo. Pagrindiniame jų veikale apie išgelbėtojo nusileidimą į žemutiniuosius pasaulius pat- sai dievas-išgelbėtojas Hibilas štai kaip atpasakoja savo nuotykius:

Didysis mėsos kalnas Krakūmas pasakė man: Eik iš čia, arba aš tame prarysiu. Kai jis man tai sakė, aš buvau nuo galvos ligi kojų apskarstęs kalavijais, kardais, ietimis, dur- klais ir peiliais, ir tariau jam: Praryk mane. Tuomet... jis pusiau prarioj mane, o tada išspjovė... Jis spjovė nuodus iš savęs, nes jo viduriai, jo kepenys ir jo inkstai buvo su- kapoti į gabalus.¹²

Mūsų Giesmės autoriaus tokios grubios detalės aiš- kiai nedomina.

O pakilimas prasideda nusimetus purvinuosius rūbus ir yra vedamas bei raginamas vien laiško, kuris tuo pat metu yra ir šviesa, ir balsas. Jis tad savo funkcijomis pri- lygsta Tiesai iš paralelinės „Saliamonio odžių“ vietos (Odė XXXVIII. 1–3):

Aš pakilau į šviesą vedamas Tiesos,
tarsi jos vadėlėjamuose ratuose,
Ji pernešė mane per prarajas ir bedugnes,
iš pravarų iškélė ir tarpeklių,
Ji tapo mano išsigelbėjimo uostu
ir amžino gyvenimo glėbiu.

Mūsų sakmėje laiškas liaujasi vedęs, regis, pačią le- miamą pakilimo akimirką – pasitinkant sugrižtantį sū- nū su jo apdarais. Bet šis žavus simbolis vertas atskiro aptarimo.

Dangiškieji apdarai. Atvaizdas

Mandėjų liturgijoje, skirtoje mirusiesiems, aptinkame tokią standartinę formulę: „Aš einu pasitiki savo atvaizdo, ir mano atvaizdas ateina pasitiki manęs: jis apkabina ir priglaudžia mane tarsi grižusį iš nelaisvės“.¹³ Šis įvaizdis perimtas iš „Avestos“ (*Hādōkht Nask* 2.9 ir toliau) mokymo apie tai, kad po tikinčiojo mirties jo sielai pasirodo „jo paties religinė sąžinė skaisčios mergelės pavidalu“ ir į klausimą, kas ji tokia, atsako:

O jaunuoli, kurio mintys taurios, žodžiai taurūs, darbai taurūs ir sąžinė tauri, – ne kas kita, kaip tik tavo paties sąžinė... Dabar aš prieš tame tokia, kaip... kilniai, tauriai, šviesiai... tu mane mylėjai.

Šią doktriną perėmė ir manichėjai: plg. „Turfano fragmentus“ 100, kur sakoma, kad sielai po mirties įteikiami atitinkami apdarai, karūna (bei kitos regalijos) ir ją pasitinka pati „teisiojo siela kaip mergelė“. Koptų manichėjų dievų genealogijoje tarp dievų apraiškų irgi randame „šviesos stovylą, ateinančią pasitiki mirusiojo“, dar vadina „angelu šviesos apdara“. Mūsų tekste ši vaidmenį atlieka patys apdarai. Jie simbolizuoją žmogaus dangiškajį ar amžinajį Patį,¹⁴ pirmapradę jo Idėją, tarsi antrininką ar *alter ego*, atstovaujančią žmogui aukštesniajamė pasaulyje, kai jis pats triūsia čia, apačioje. Kaip kad pasakyta viename mandėjų tekste, „jo atvaizdas saugus savo vietoje“.¹⁵ Jis auga pagal žmogaus darbus ir tobulėja nuo žmogaus triūso.¹⁶ Jo tobulumas rodo žmogų išpildžius savo paskirtį ir todėl esant paleistą iš tremties žemėje. Taigi susitikimas su šia atskilusia savo dalimi, atpažinimas ją esant savo paties atvaizdu ir susijungimas su ja vėl į nedalomą vienj reiškia tikrajį Išsigelbėjimą. Pritaikytas Pasiuntiniui arba Išgelbėtojui, kaip kad mūsų tekste bei kitur, šis jvaizdis veda prie jdomios teologinės sampratos apie Išgelbėtojo brolį dvynį, arba jo amžinajį pirmavaizdį, jo žemiškos misijos metu pasilikusį aukštynbėse. Tokio pobūdžio išvedžiojimų apstu ir gnostikų samprotavimuose apie dievus apskritai, kai tik šiemis tenka palikti dieviškajį lygmenį ir įsitraukti į apatinio pasaulio įvykius. Interpretuojant mūsiškį tekstą, tokie samprotavimai spiria manyti, jog Antrasis („antrasis po mūsų“), ne kartą minimas kaip pasilikęs su tėvais, su kuriuo kartu Karaliaus Sūnus paveldėsių savo Tėvo namus, – tai dar vienas tokio pobūdžio sudvejinimas, iš esmės prilygstantis apdarams: ir iš tikrujų jis nėkart nebepaminimas kaip tik tada, kai šiaip jau labiausiai turėtume to tikėtis, būtent keleiviu šlovingai pargržus namo. Pastarajam vėl susijungus su savo apdarais, į vienj, matyt, tapo įtrauktas ir brolio jvaizdis.

Transcendentinis Pats

Išgelbėtojo antrininkas, kaip matėme, tėra atskira teologinė apraiška idėjos, kuri liečia žmogaus apskritai sampratą ir paprastai išreiškiama savoka *Pats*. Šioje savokoje galima ižvelgti bene giliausią persų religijos įnašą tiek į gnosticizmą, tiek į religijų istoriją apskritai. Orientalistas Bartholomae išvardija štai tokias „Avestos“ žodžio *daēnā* reikšmes: 1. religija; 2. vidinė esmė, dvasinis aš, individualybė; 3. dažnai sunkiai išverčiama¹⁷.

Manichėjų fragmentuose iš Turfano vartojoamas dar kitas persiškas žodis, *grev*, kurį galima būtų versti „*pats*“ arba „*aš*“. Jis žymi metafizinį asmenį, tikrajį transcendentinį Išgelbėjimo subjektą, nesutampantį su empirine siela. Kinų manichėjų traktate, išverstame Pelliotu, tai apibūdinama kaip „švytinti prigimtis“, „mūsų pirmapradė švytinti prigimtis“ arba „vidinė prigimtis“, primenantį šv. Pauliaus „vidinį žmogų“. Manichėjų himnuose tai va-

dina „gyvuoju Pačiu“ arba „švytinčiuoju Pačiu“. Mandėjų „*Mana*“ išreiškia tą pačią idėją ir aiškiai pabrėžia tapatybę tarp šio vidinio prado ir aukščiausio Dievo. Nes „*Mana*“ – tai kartu *ir* antgamtinės Šviesos Galybės, pirmapradės Dievybės vardas, *ir* transcendentinio, antpasauliško asmenybės vidinio branduolio pavadinimas.¹⁸ Ši tapatybė turima omeny ir tuomet, kai naasėnai savykas „*Žmogus*“ arba „*Adomas*“ taiko tiek aukščiausiajam Dievui, tiek jo nugrimzdusiajam antrininkui.

Naujajame Testamente, ypač šv. Pauliaus darbuose, šis transcendentinis pradas žmogaus sieloje vadinamas „*dvasia*“ (*pneuma*), „*dvasia mumyse*“, „*vidiniu žmogumi*“, eschatologine prasme – taip pat „*naujuoju žmogumi*“. Pabrėžtina, kad Paulius, rašydamas graikiškai ir kartais sekdamas graikiškos terminijos tradicijomis, niekuomet šia prasme nepavartoja žodžio *psychē*, pradedant orfikais ir Platonu, žymėjusio dieviškajį pradą *mumyse*. Priešingai, kaip ir po jo graikiškai rašę gnostikai, jis priešino „*sielą*“ ir „*dvasią*“, savo ruožtu „*psichinį žmogų*“¹⁹ ir „*pneumatinį žmogų*“. Suprantama, graikų *psychē*, kad ir kokia tauri, netiko naujai, bet kokias gamtines ar kosmines sąsajas, būdingas graikiškajai savokai, pranokstančio prado sampratai perteikti. Terminas *pneuma* graikų gnosticizme šiaip jau ir buvo vartojamas dvasiniams „*Pačiui*“ pavadininti, kuriam graikai, priešingai kai kurioms rytų kalboms, neturėjo tikslaus savo žodžio. Šia prasme jis pavartotas ir vadinamojoje Mitros liturgijoje, dargi su epitetais „*šventoji*“ bei „*nemirtingoji*“, priešingai *psychē* i kaip „*žmogaus psichinei jégai*“. Alchemikas Zosimas kalba apie „*mūsų švytinčią pneumą*“, „*vidinį pneumatinį žmogų*“ ir t.t. Kai kurių krikščionių gnostikų jis taip pat pavadinamas „*kibirkštini*“ bei „*šviesos sekla*“.

Būtent tarp šių dviejų – slampo prado žemiskajame žmoguje ir jo dangiškojo pirmavaizdžio – įvyksta atpažinimas ir susijungimas. Taigi apdaro, kaip neregimo (nes laikinai apniaukto) Paties, funkcija yra viena iš itin paplitusios, o gnostikams – esminės doktrinos simbolinių apraiškų. Nebus perdėta pasakyti, jog šio transcendentinio vidinio prado žmoguje atradimas ir didžiausias susirūpinimas jo likimu yra pati gnostinės religijos šerdis.

Perlas

Čia mes prieiname paskutinį mūsų klausimą: ką reiškia Perlas? Atsakymas į šį klausimą lemia ir visos sakmės prasmę. Kaip mitografinė detalė, klausimas yra paprastas. Gnostinės simbolikos žodyne „*perlas*“ – tai viena iš pastovių „*sielos*“ antgamtinė prasme metaforų. Taigi jį galima būtų nesunkiai aprašyti panašiu būdu, kaip kad kitas metaforas iki šiol. Ir vis dėlto tai šis tas daugiau nei tik viena iš metaforų – savotiškas slaptas vardas, pabrėžiantis vieną ypatingą šio transcendentinio prado aspektą, arbą metafizinę ypatybę. Kai bene visos kitos išraiškos tinkta tiek nepaliestai dievybei, tiek jos

nugrimzdusiai daliai, „perlas“ mena būtent pastarąj su visa ją ištikusia lemtimi. „Perlas“ yra jidėm „pamestas perlas“, kurj reikia susigrąžinti. Tarp pirminių asociacijų, sužadinusių šį jvaizdį, matyt, buvo ir tai, kad perlai slypi giliai vanden ygvu padar kriauklēse. Naasenai, savaip interpretuodami Mt 7.6,²⁰ „suvokimus, mintis bei žmones“ (t.y. „gyvus“ elementus fiziniame kosmose) vadino „perlais, kuriuos Nesukurtasis Vienas nusivedė į kūriniją [t.y. į kūną]“ (*Hippolytus* V.8.32). Kai siela pavadinama „perlu“ (kaip kad Turfano tekste), tai visuomet primenama jos tikroji kilmė ir pabréžiamas jos brangumas pasilikusiems danguje, kurie perlo ieško, taip pat jos vertingumas palyginti su beverte ją nūn supančia aplinka, jos spindesys palyginti su tamsybēmis, kuriose ji nugrimzdo. Šitaip ją kreipiasi „Dvasia“, pranešdama Išsigelbėjimo žinią. Cituojamoje ištraukoje Dvasia vadina sielą „karalaičiu“, dėl kurio danguje ir žemėje vyksta karas ir dėl kurio buvo pasiūsti Pasiuntiniai:

Ir dėl tavęs dievai žengė į kovą ir sutriuškino Mirtį, ir pribraigė Tamsą... Ir atėjau aš, kursai išvaduosiu tave iš pikto... Ir aš atversiu prieš tave kiekvieno dangaus vartus... ir parodysiu tau Tėvą, amžinajį Karalių, ir atvesiu tave priešais Jį tyruose apdaruos.²¹

Tačiau jei tai žinia, skirta Perlui, tai skaitytojas, priimenantis sakmę iš Tomo apokrifų, turėtų sutriki: ši žinia juk skirta tam, kuris išvyko susigrąžinti perlo – jis juk irgi buvo patikintas, jog „dievai“, jo Tėvo karalystės didžiūnai, rūpinasi jo išvadavimu, jam irgi buvo primenama jo karališkoji kilmė, jy „laiškas“, t.y. Dvasia, arba Tiesa, irgi parvedė į aukštybes, galiausiai jis irgi buvo atvestas priešais Tėvą tyruose apdaruose! Kitaip sakant, Pasiuntinio likimas pasižymi visomis tomis pat ypatybēmis, kurios nusako paties Perlo likimą, nors per visą „Giesmę“ Perlas išlieka tik daiktas ir, kaip toks, išvis niekaip nenusakytas. Taigi čia jis simbolizuojas tik tą užduotį, nuo kurios priklauso Pasiuntinio likimas ir kuri liko visai užmiršta pasakojant apie jo sugržimą, vos teužsiminus apie perlo per davimą Karaliui. Jei tad mūs „Giesmę“ kartais ir pavadinama „Giesme apie sieią“, tai jos turinys tokj pavadinimą, regis, tepateisina vien tik Karalaičio jvaizdžiu: visa, ką jis sako apie sielos padėtį bei likimą, ji pasako būtent per jo patyrimus. Kai kuriuos interpretatorius tai paskatino manyti, kad Perlas čia tereiškia Pasiuntinio „gerą gyvenimą“, kurj jis turi surasti savo žemiškoje kelionėje, o pati žemiškoji kelionė téra išbandymas, skirtas jam save išmèginti: vadinas, jis pats, o ne Perlas, yra „siela“, ir kelionė iš tikrujų buvo sumanya ne dėl Perlo, o dėl jo paties. Tokiu atveju Perlas, paieškų tikslas, be pačių paieškų neturėtų jokios savarankiškos reikšmės – jis reikštū tik pačias paieškas, kurias tad būtū galima apibūdinti kaip „saviintegraciją“.

Nors tokią interpretaciją, regis, paremia ir dangiškųjų apdarų, augančių pagal keleivio darbus ir t.t., simbolika, vis dėlto Perlo alegorinė prasmė gnostinėje mitologijoje²² pernelyg tvirtai įsigalėjusi, kad ją būtū galima suvesti į paprasčiausią moralą. Ir kaip kad Pasiuntinio patyrimai neabejotinai atstoja Perlo patyrimus, jei tik jis simbolizuojas sielą, taip pat neabejotinai atgauti Perlą, kaip tokj, yra pirmaelis „dangiečių“ rūpestis, kuris ir privertė juos pasiūsti Sūnū į šią antraip visai beprasmę pavojingą misiją. Perlas – nepriklausoma visateisė esybė, jis pateko į Tamsos gniaužtus anksčiau nei buvo pasiūstas Karalaitis, ir būtent dėl perlo šis yra pasirengęs pakelti nuopuolio bei tremties naštą, tuo būdu neišvengiamai atkartodamas kai kurias paties „perlo“ likimo ypatybes.

O iš tikrujų tai šis interpretatorių galvosūkis – misijos subjekto ir objekto, išgelbėtojo ir sielos, Karalaičio ir Perlo sukeičiamumas – kaip tik ir yra raktas į tikrają poemos prasmę bei gnostinę eschatologiją apskritai. Karaliaus Sūnū išties patikimai galime laikyti Išgelbėtoju – dievišku veikėju, o ne tik šiaip žmogaus sielos personifikacija. Ir vis dėlto ši nepaprasta jo padėtis neapsaugo jo nuo asmeniško žmogiškos lemties išgyvenimo – netgi tokiu mastu, kad patsai Išgelbėtojas turi būti išgelbėtas. Iš tikrujų tai yra būtina sąlyga Išgelbėtojo funkcijai atliliki. Nes Dievybės dalys, prarastos Tamsoje, gali būti susigrąžintos tik iš tos pat gelmės, kurios buvo prarytos, ir jas įkalinusi pasaulio galybę gali būti įveikta tik iš vidaus. Tai reiškia, jog dievas Išgelbėtojas privalo prisitaikyti prie būties pašaulyje aplinkybių ir paklusti jos sąlygomis. Krikščionis skaitytojas tegul nepainioja šios būtinybės su ortodoksinė Kristaus kančių interpretacija. Kadangi gnostinė Išgelbėjimo samprata neturi nieko bendra su nuodémés atpirkimu („nuodémei“ gnostinėje doktrinoje išvis nėra vietas – jos vietą čia užima „nežinojimas“, ar „neišmanymas“), tai ir Išgelbėtojo nužengimas nereiškia kentėjimo už kitus, atpirkimo kaip dieviškojo atleidimo sąlygos, ir su vienintele Marciono išimtimi – nereiškia netgi įkalintujų sielų išspirkimo. Veikiau turima omeny techninė būtinybė, nulemta misijos sąlygų, pačios sistemos prigimties, atitrūkusios nuo dieviškosios tikrovės, sistemas, į kurią Pasiuntinys privalo įiskverbti ir kurios dėsnį jis negali savavaliskai panaikinti. Arba tai gudrybė, kuria siekiama apgauti Archontus. Pastaruoju atveju Išgelbėtojo laikino pasidavimo kančia išvis gali būti netikra, o tik apsimestinė kaip apgavystės dalis.²³ Mūsų atveju, žinoma, taip nėra – čia svetimšalio negandos gana tikros. Tačiau netgi čia jo išbandymai téra neišvengiamas jo misijos pavoju padarinys, o ne dalis pačios jos prasmės. Kitaip sakant, jie tik stato į pavoju jo misijos sékmę, kad būtū pergalinai įveikti, tuo tarpu krikščionybėje Išganytojo išbandymai sudaro patį jo misijos įgyvendinimo būdą ir priemones. Turėdami galvoje šį esminj skurtumą, vis dėlto galime sakyti, kad ir mūsų poemos Išgelbėtojo nužengime esama aukos: jis buvo pasirengęs dėl Perlo

prisiimti treminio dalią ir asmeniškai išgyventi visą sie-
los, kurios atėjo išgelbėti, lemtj.

Ir jei Karaliaus Sūnuje dar būtų galima įžvelgti kai kuriuos manichėjų Pirmažmogio bruožus, tai jis irgi kar-toja pirmapradės Dievybės likimą, dėl kurio Siela, t.y. Perlas, pateko į susidariusią padėtį. Iš tikrujų, kaip maty-sime nagrinėdami manichėjų kosmogoniją, visos šios nuoseklios ir tarpusavy analogiškos pasaulio dramos fa-zės, nežiūrint jų kosminės reikšmės, galiausiai irgi sim-bolizuoja žmogaus sielos vargus ir pergalės. O pats Pir-mažmogio įvaizdis sudaro paskutinę grandį mūsų mīslei įminti. Ne šiaip sau pirmapradė (dalyvavusi sukuriant pa-saulį), amžina Dievybė pavadinta „Žmogus“: po pasaulį pasklidusios sielos – tai jo „Šviesos kariauna“, dalis jo paties pirmapradės substancijos, kurią jis prarado pirmo-joje kovoje su Tamsa („pagrobtoji brangenybė“, minėta 15-oje išnašoje), todėl jis – ištremtas, paimtas į nelaisvę, parblokštą – iš tikrujų gyvas kiekvieno žmogaus sieloje. Ir kai Karalaitis, kaip jo paties paskesnė apraiška, ateina susigrąžinti šių prarastų jo elementų, jis iš tikrujų ieško pats savęs, ir šis jo darbas yra dieviškojo Paties reinteg-racija – iš esmės jo savęs paties reintegracija, tik ne at-skiro asmens prasme. O jeigu tarp Pasiuntinio ir Perlo esama metafizinės (nors ne pažodinės) tapatybės, tai kiek-vienas šios sakmės klausytojas pasiuntinio nuotykiuose teisėtai ir nesupainiodamas asmeninės tapatybės gali at-pažinti savo sielos, įkalintos šioje žemėje, lemtj, išvysti savo likimą kaip Dievybės likimo dalį bei analogiją, nors kartu ir kaip jos objektą. Taigi tinkamoje perspektivoje konkuruojančios interpretacijos pasirodo ne kaip alter-natyvios, bet kaip viena kitą papildančios.

Versta iš: JONAS, Hans. *The Gnostic Religion*, 3rd edition. Boston: Beacon Press, 2001, p. 112–129: The “Hymn of the Pearl”.

Iš anglų kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS

NUORODOS:

1. Matyt, sukurta jam ten kalint.
2. Šį simbolį aptinkame ir mandėjų literatūroje, tik ten siela aprūpinama sugrįžimui, nors reikmenis tam tikslui irgi pri-stato kelionėn įsiūstas nepažystamas: tai tikinčiam iš ki-to pasaulio suteikta dvasinė instrukcija, gnosis. Panašią sim-bolinę prasmę, regis, turi ir „nešulys“ iš dangiškojo lobyno, minimas sekantiam sakiny.
3. Praleistose eilutėse sakoma ši nešulj buvus sudarytą iš pen-kių brangiųjų medžiagų, kas šios sakmės „Karalaitj“ aiškiai susieja su manichėjų Pirmažmogiu.
4. Sugrįžimo kelias veda per tas pat pakopas kaip ir nusileidimo.
5. Praleidžiame nuodugnų apdarą aprašymą.
6. [Nuo graikų óphis gyvatė. – Vert. past.]
7. Tomo apokrifuose (§32) šie ir kiti gundymai priskiriami pir-mapradės gyvatės sūnui, kurio žodžius apie jo gimdytojā citavome.
8. [Nuo hebraiško gyvatės pavadinimo, ofitų sekta. – Vert. past.]
9. [Atitinkamai: „Viešpaties balsas virš vandenų, – didybės Dievas griaudžia, Viešpats virš vandenyno“ ir „Savo soste virš tvano, – Viešpats karaliauja amžinai“. – Vert. past.]
10. *Ginza: Der Schatz oder das Grosse Buch der Mandäer*. Göttingen, 1925, Nr. 112.
11. *Mandäische Liturgien*. Berlin, 1920, p. 111.
12. *Ginza...*, Nr. 157.
13. *Ginza...*, Nr. 559.
14. [Anglų self, būtent „pats“. Dažnai nėra jokio pagrindo, iš-skyrus blogą įprotį, vartoti nevykėli savastis, pirma, reiškusį tik „nuosavybę“, o antra, regis, pagal skambesį nusimėgdžiotą nuo rusų naujadaro *самость*. Geriau jau sekti Vakarų kalbų pavyzdžiu ir, užuot kurpus naujadarus, išplėsti jau turimo žodžio reikšmę (ypač plg. vokiečių daikdvardij *das Selbst*, pasidarytą iš to pat įvardžio *selbst*). – Vert. past.]
15. *Ginza...*, Nr. 90.
16. Plg. apverstą šį įvaizdį „Doriano Grējaus portrete“.
17. Žr. REITZENSTEIN. *Hellenistische Mysterienreligionen*, 3rd ed., 1927, p. 409. [Lietuvų kalboje kažką panašaus dar me-na žodis *asmuo* (plg. vedinj *asménybé*), mat jis, kartu su ly-timi *esmuo*, kuri reiškia kartu „*asmuo*“ ir „*esmė*“ (LKŽ II, 1155), savaime yra bendrašaknis su žodžiu *esmė* – priešin-gai daugelio Vakarų kalbų asmenj, asmenybę žymintiems žodžiams, kilusiems iš lotyniškojo *persona* „kaukė“, taigi kaip tik kažkas netikra, apsimestina, paviršutiniška. – Vert. past.]
18. Mandėjai su „Manos“ savoka, kai ji taikoma žmogui, kar-tais sieja „slaptojo Adomo“ įvaizdį.
19. Kanonizuotoje versijoje *psychikos* verčiama „gamtinis“.
20. [„Neduokite šventenybių šunims ir nebarstykite savo perlų kiaulėms, kad kartais jų nesutryptų ir apsigréžusios jūsų pačių nesudraskytų“. – Vert. past.]
21. REITZENSTEIN. *Das iranische Erlösungsmysterium*, p. 22 ir t.
22. Plg. išplėtotą „Šventosios Bažnyčios“ alegoriją manichėjų „Kefalajoje“ (p. 204), kurią būtų galima susumuoti maž-daug taip: iš aukštybių į jūrą nukrenta lietaus lašas ir aust-rės kriauklėje pavirsta perlų; narai leidžiasi į jūros dugną šio perlo parnešti; iš narų jis patenka pas pirklius, o iš pirklių – pas karalius. Alegorija prilygina: lietaus lašą – bran-genybei, t.y. gyvai Sielai, kuri pradžioje buvo pagrobtą; aust-rės kriauklę – žmogaus kūnui, kuriame siela tapo uždaryta kaip perlas; narus – apaštalams; pirklius – dangiškiesiems šviesuliams (saulei ir mėnuliui, kurie manichėjų mitologijoje yra išsigelbėjimo veiksnių); karalius bei kilminguosius – Didybės Aeonams. Plg. Mt 13.45–46 [...]su dangaus ka-ralyste yra kaip su pirkliu, ieškančiu gražių perlų. Atradęs vieną brangų perlą, jis eina, parduoda visa, ką turi, ir nusi-perka ji“]. Pridurtinas mandėjų pavyzdys: „Šio pasaulio brangenybės susirinko ir tarė: ‘Kas nusinešė tą perlą, kurio spindesys nušviesdavo ši griūvantį namą? To namo, kurį jis paliko, sienos sueičėja ir griūva“ (*Ginza...*, Nr. 517). „Na-mas“ gali reikšti kūną, bet tikėtiniau – pasaulį, tokiu atveju „perlas“ – tai siela apskritai, visų sielų visuma (jos pasitrau-kimas, pasak Mani, veda prie pasaulio pabaigos). Tokia tu-rėtų būti Perlo prasmė ir mūsiškėje poemoje.
23. Šitaip daugelis krikščionių gnostikų interpretavo ir Kristaus kančią; vadinamasis docetizmas.

Iš pokalbių su Romualdu OZOLU: 7–8 dešimtmečio dvasinės erdvės

Šį kartą filosofas, Nepriklausomybės akto signataras, Lietuvos centro partijos kūrėjas prisimena lituanistikos studijų metus, pirmuosius savarankiškos kultūrinės veiklos barus ir 8-ojo dešimtmečio „Ramuvą“ – 1970-ųjų metų ekspediciją Dūkštose bei vėlesnes tikrumo, sakralumo paieškas...

Rūpėtų atsigrežti į 7-8 dešimtmetį ir prisiminti kraštotyros sajūdžio istoriją, kai Vilniaus universitete per pertraukas buvo dainuojama, i ekspedicijas susirinkdavo apie 100 žmonių, dar daugiau suburdavo žygeiviškos keilionės ar šventės.

Istorikų to meto aprašymuose šiam judėjimui skiriama mažai vietas, jis aptariamas kaip vieša kultūrinio gyvenimo alternatyva, greta tuo pat metu plūstelėjusių vakarietiškos kultūros formų – domėjimosi džiazu, hipiu judėjimu...

Kiek to meto tikrovėje buvo juntamas kraštotyros judėjimas? Kiek jis galėjo veikti aplinką? Ar buvo kokios alternatyvos?

Turiu visiškai pakankamą supratimą, kadangi pats esu apie tai mąstęs.

Visa mūsų atsilaikymo programa radosi iš mūsų pačių.

Niekas mums jos neatnešė, niekas jos nejiedgė. Vakarietiskieji inkliuzai buvo tiktais savės paskatinimo, padrašinimo fragmentai, bet gyvenome mes čia. Ir iš gyvenimo čia buvo ieškoma atsakymų, kaip turime gyventi. Šeima negalėjo galvoti gyvensianti niekur kitur, turėjo rasti gyvenimą ir išgyvenimą savo žemėje. Vilniaus universiteto dėstytojai labai atidžiai žiūréjo, kas ką gali kvalifikuodamiesi nacionalinės kultūros kūrybai. Tai darė ir literatūrologai, visi, pradedant Meile Lukšiene, kuri turbūt geriausiai suprato mūsų situaciją ir ieškojo adekvacių buvimo pavidaļų. Tautos klausimas ir kultūrinio išsilaiikymo programa jai buvo absolūciai aiškūs. Pedagogikos pasirinkimas po Lietuvių literatūros katedros sutriuškinimo 1961-aisiais taip pat labai aiškiai rodo jos pažiūras. Net kalbininkai, pavyzdžiu, Juozas Balčikonis,

Norbertas Vėlius 1973 m. Luokės ekspedicijoje. Romualdo Ozolo nuotrauka.

Viekšnalių Mergelės Marijos globos atlaidai. 1973 m. Luokės ekspedicija. Romualdo Ozolo nuotrauka.

orientuodamas mus į „žmonių kalbą“, darė tą patį. Visi ieškojo, kaip išbūti čia. Viskas éjo iš mūsų pačių žemës. Ir Lietuvos fotografija iškilo todél, kad fotografavo ir parodé žemës grumstą. Kai pasakiau tą formulę – kodél Lietuvos fotografija yra, aš radau, kaip kalbëti viešai – iki tol negalédavau kalbëti... Ir man pačiam tai buvo atradiamas: gerklé atsiriso, smegeniné pradéjo veikti.

Kraštotoros sajûdžio metu buvo suvokiama, kad fiksuojanas jau pradingstantis pasaulis, beišnykstanti šimtamečių kultúra...

Daug kas taip suprato. Tai, kas nueina – tai mūsų, o kuo mes gyvenam dabar – tai nebe mūsų...

Daugelis aną gyvenimą suvoké kaip okupaciją, kaip netikrą gyvenimą (ką tik parsinešiau Vytauto Kubiliaus dienoraščius – visur šitas dualizmas, ne tiktais oficialaus gyvenimo slégis, bet ir to slégio atgarsiai žmogaus viduje). Bendra savijauta buvo tokia – yra du sluoksniai: mūsų ir ne mūsų, tikra ir netikra. Bet visa tai mačiau ir politiniu aspektu. Kraštotoira fiksavo ne tik tai, kas tikra, bet ir tai, kas naikinama. Prisiminkite, statybos, kaimų nukelinéjimas, melioracija.... Mano tévo sodyba – 12 pastatų – sunaikinta iki pat pažemių. Tik svirno negaléjo sunaikinti, nes buvo iš akmens – sprogdino ir nesuprogdino...

Atsimenu, ką tik baigé Universitetą važiavome Vinco Svirskio kryžių gelbëti – tai ir mus žmonës priémë kaip ateistus, kurie kryžius pjovë ir degino. Nors mes vežëm į

muziejų, jiems šito neišaiškinsi... Jie puikiai viską suvoké, nes savo akimis maté, kaip nupjautus kryžius degino. Ateistiné propaganda nebuvo vien tiktais propaganda, jinai buvo įveiksminta.

O kaip Jūsų gyvenime iškilo etnografijos, etnologijos dalykai?

Dar 1957 metais, kai įstojaun Universitetan, Lietuviai kalbos ir literatūros institutas ieškojo žmonių, norinčių perrašinëti dainas. Iš kurso mūsų keletas éjo tų dainų kataloguoti. Pirmasis, žinoma, Norbertas Vélius, jis tapo nepralenkiamas. Aš negaléjau ilgai iškësti tokio darbo – perdaug buvo visokių užsiémimų. Ar ne kaip atsakas į vadinamias studentiškas darbo stovyklas, Norberto galvoj gimé idéja imtis ekspediciją. Pirmoji tokia ekspedicija man dar truputį maišosi su tomis stovyklomis – ir čia svečias, ir čia svečias. Bet ir tai, ką pamačiau – tos bobutës, tie lango... Mūsų šeima gyveno krašte, kur tokio etnинio švarumo nebebuvo. Tai kraštas tarp Kelmës ir Šiaulių – Bazilijonai, Pašiaušé, Pakapé. Ten konkuravo katalikai, kalvinai, bazilijonai, jézuitai. Dar mokykloj éjome tyrinéti, kur kalvinai mègino pasistatyti bažnyčią, o jézuitai kasnakt jà išgriaudavo. Radom płytų su pirštų žymémis, atsimenu... Bet tai buvo mokiniskų nuotykių fragmentas. Ekspedicija – kas kita.

Baigiantis studijoms ar jau pasibaigus, Česlovas Kudaba suorganizavo išvyką į Baltarusijos lietuviškasių žemes. Kartu buvo ir Kazys Boruta. Kaip dabar atsimenu,

Viekšnalių Mergelės Marijos globos atlaidai. 1973 m. Luokės ekspedicija. Romualdo Ozolo nuotrauka.

pervažiavome tuos vieškelius – ir dabar stovi akyse balti rytmėčio vieškeliai, o vakare Boruta sėdi, geria raudoną vyną, žiūri į rugių lauką – tokia miglelė kyla, jo žmona netoliiese, ir toks jo veidas – atrodo, jau jo čia nebér, jis tikrai nebe čia. Rodos, viso pasaulio skausmas sudėtas va į šitą lietuviškosios žemės, čia, už Lietuvos ribų, kontempliavimą.

Tokia pradimo jausmo koncentracija – ir istorinių, pačių seniausių laikų pradimų, ir šiandieninių – lydėjo visą gyvenimą ir mane. Visiškai sąmoningai į kraštotyrą žengiau su ramuviečiais. Tai 1970-jeji...

Darbas Kraštotoyros draugijoje dar nebuvo rimtesnis užsikabinimas?

Kraštotoyros draugijo...

1961–1962 metais dirbau Liaudies meno rūmuose ir gavau atlyginimą, o Universitete gavau dar ir padidintą stipendiją, bet po studijų manė iš Vilniaus „ištremė“. Atsimenu, sédime su žmona atvirame sunkvežimyje ir važiuojame į Biržus – mokytojaut...

Neištvertiau, pabégau.

Kraštotoyros draugijo mano darbas buvo laikinas. Ką gero nuveikiau – tai prisiđeju prie pirmo ir antro „Kraštotoyros“ tomelio rengimo...

Tuo metu mane nuolat pasikviesdavo Emilija Kulakausienė, žurnalo „Meno saviveikla“ redaktorė, užsakydavo kokią medžiagą, o aš nuolat tą „Meno saviveiklą“ kritikuodavau. Tai vieną kartą ji man paskambina: „Visą laiką

mane édi, tai ateik ir padaryk.“ „Meno saviveikloj“ kraštotoyrinė linija buvo pakankamai aiški, kaip mūsų pačių saviraiškos ir savitaigos būdų paieška. Ten išleidom ir visiškai geru medžiagų, pasižiūrékit, kaip nuo 1964 m. kovo mėnesio keičiasi ir apipavidalinimas, ir medžiagos – nuo liaudies skulptoriaus Juozo Gedmino iki baletu artisto Broniaus Kelbausko, nuo aleatorikos, dodekofonijos iki „Beatles“, kuriuos pirmieji pristatome...

1965 metais jūsų iniciatyva „Meno saviveikla“ virsta visiškai nauju leidiniu – „Kultūros barais“, kuriems Jūs kurij laiką vadovavote. Man buvo be galio nuostabu, kad 7-ojo dešimtm. pabaigoje „Kultūros baruose“ pasirodė tiek publikacijų apie liaudies meną, liaudies skulptūrą, liaudies grafiką – be didesnių atvirų ar paslėptų laviravimų, visiškai autentiškų, įdomių tekstų. Tarkim, sakraliosios liaudies skulptūros viešas pristatymas buvo galimas?

Visiškai. Tai irgi buvo vadinamosios lenininės politikos nacionalinė transkripcija Lietuvoje. Tame kontekste buvo galima šnekėti netgi apie pagonybę. Ir buvo kalbama apie sąveiką, apie tai, kad pagonybė nebuvo nužudytą visiškai, kad ji atitinkamai veikė krikščionybę, lietuviškąją katalikybę, kad tos kryžių saulutės yra simbiozė... Tai buvo nesvetima internacionalistinio integralizmo oficialiajai politikai. Tad galėjome rašyti apie liaudies meno genezę. Viskas priklausė tikta nuo analitikų, menotyrininkų, kaip kas ką sugebės pateikti. Todėl Liogino Šepkos fenomeną visi sutiko su baisiausiu entuziazmu.

1970 m. Dūkštų ekspedicijos erdvės.
Romualdo Ozolo nuotraukos.

Iš pradžių, aišku, buvo eksplotuojami visi autentiškieji senieji dalykai – Gedminas, Svirskis ir kiti. Kai pasirodė Šepka – naujas anos tradicijos reiškėjas šiomis dienomis, vienims buvo didelis džiaugsmas...

Šitiems dalykams opozicijos iš esmės nebuvo. Ir mes labai džiaugėmės, kad atsirado apie juos rašančiųjų – Irena Kostkevičiūtė, Zita Žemaitytė, Ingrida Korsakaitė... Klasika ir šiandien, ar ne?

Perleisk Kostkevičiūtės knygą apie Svirskį, papildytą, šiandieniniu formatu, šiandinine poligrafija, ir turėsi šedevrą.

Vérési pačiam: rinti dalykai – „Velnias, ar yra tokiai dalykų buvę?“. O po Lietuvą iki tol beveik nevažinėta ar važinėta tiktais kokiui ansambliu ar autobusu iki Biržų ir į Šiauliaus. Nuo tol pradėjau važinėti po Lietuvą – sédu savaitgalį į autobusą, numatau, kur yra viešbutukas, galima permiegoti, ir paskui šmininėjų kur patinka.

Ko jūs ten ieškojote?

Irgi įdomu. Ko ieškojau?... Erdvių.

Dūkštų ekspedicijoje man buvo leista ir pavesta būti lietuviškųjų erdvė tyrinėtoju – kalvos, viškeliai, sodybos kaip įsikomponavusios, miškai kaip atrodo, upė kaip teka, ir panašiai. Kas yra lietuviškumas visame savo etnografiniame ir etnologiniame pasaulyeivdyje, kaip jisai iškyla prieš tave. Ar gali atspėti, kas yra lemiantieji dalykai? Manau, kad kažką atradau...

Gal tai prigimtinio, tradicinio ryšio su kraštovaizdžiu, gamta atpažinimas? Jis atsinešamas iš namų, išlikę literatūroje...

Tiktais iš namų. Mes gyvenome gražiai kalvotoje Lietuvos dalyje. Už Bazilijonų – slėnis į Dubysą. Dubysa – fantastinė. Iš ten išsi-nešiau suvokimą, kad tai – mano.

Šitas erdvės kaip kažko prigimtiškai svarbus supratimas atėjo man ir su to Borutos paragy vaizdo kontempliavimu.

Dūkštose buvo gana nesunku ieškoti Lietuvos bylojimo. Jau buvau suvokęs istorijos sklaidos konkrečiais objektais paliudijimo galimybę – senos sodybos, kur likę tiktais seni medžiai – nebéra net pamatų, dvigubi keliukai – senkelis ir ištiesintas kelias. Ką kalbėti apie gamtos istorijos dalykus – upės vagas ir senvages.

Gal galima kalbėti ir apie dvasios peizažus?

Taip, būtinai. Niekaip kitaip. Tame gyveno lietuvių sąmonė, lietuvių dvasia. Tarp kitko, „dvasios“ terminą į apyvartą įvedėme

tiktais apie 1970-uosius metus – su „Problemomis“. Atsimenu, reikėjo atlaikyti: „Kas čia per dvasia? Kas yra ta dvasia?“ Kadangi tada jau buvo pradėta nagrinėti substancialumo problema, tai mes aiškinom – tai yra substancialinis tam tikro subjekto apibūdinimo būdas. Vienas iš to subjekto apibūdinimo aspektų. Taip aiškinom dvasią.

Ar be šios savokos įmanoma skaityti filosofijos istorijos kursą?

Netgi ne visuose filosofijos istorijos kursuose buvo operuojama „dvasia“. Hégelinė dvasios samprata praeidavo kaip terminas, ne kaip turininga savoka. Ne kaip mąstymo būdas, o kaip vienas iš mąstymo aksesuarų, taip galima pasakyti. Visas filosofavimas paremtas ne dvasios fenomenologija, o būtent scientistine, pozityvistine metodologija – ten tokį dalykų ir nereikėjo.

Ar jūs savo erdvę tyrimėjimą esat užrašęs?

Labai apgailestauju, ne. Bet dienoraštyje yra fiksuota – kas ir kaip ten déjos...

1970 m. Dūkštų ekspedicija – labai reikšminga visais požiūriais.

Kodėl?

Tai buvo „Ramuvo“ ekspedicija, ne vadinamoji kompleksinė. Kompleksinės jau buvo nuėjusios specializaci-

jos link, buvo labai kryptingai daromos monografijos, ir mes visi džiaugėmės, buvom laimingi, kol jos éjo, o kai buvo uždrausta jas leisti, aš su džiaugsmu savo atsakomybę jas atnaujinau „Minties“ leidykloje, kur pavyko išleisti kelis tomelius.

Dūkštų ekspedicija yra ramuvietiškojo judėjimo kilmė, sakyčiau, piko metas. Bent man taip atrodo. Mes ten su Jonu Trinkūnu éjom, galima sakyti, nuolat kalbédamiesi apie aukščiausius dalykus ir žiūrédam, nebe dainininikių klausydamiesi – tas jau palikom studentėms, o žiūrédam, kiek giliai lietuviškieji sluoksniai yra užkloti slaviškuoju, lenkišku antsluoksniu. Ir atrasdavom, kad jie beveik čia pat: nuliubok vieną kitą pleiskaną ir turési gryną Lietuvos žemę.

Buvo dar svarbiau, kad ten gyveno tie, kurie jautė, kas mes, ir buvo agresyviai mūsų atžvilgiu nusiteikę. Kaip šiandien atsimenu, su Jonu užéjom pas tokį senj, jisai klausia – lenkiškai ar kaip: „Tai kaip čia jūs šnekat – lietuviškai? Tai kas čia per kalba? Labai juokinga kalba“. Merginos tik „Chi chi chi“. Jonas jsiuto – „Lauk iš čia!“... Apie ką su juo šnekét, jei ižeidinėja atvirai, brutaliai, juokdamasis.

Sengirė, šventgirė, ažuolynas – ir gražus, ir baisus.

„Ramuvo“ ekspedicija Dūkštų apylinkėse, 1970 m. Romualdo Ozolo nuotrauka.

Storiausiai ąžuolai nuversti rąstams. Kelias naikinamas, senasis tiltas griaunamas, statomas kažkoks gelžbetoninis.

Kas žiauriausia – priešpaskutinę ekspedicijos dieną pranešė: mirė Jurgis Lebedys. Mirė neaiškiomis aplinkybėmis, tai mes nusprendėme, kad jis, aiškiausiai, – nu-nuodytas... Lygiai taip neaiškiomis aplinkybėmis buvo žuvęs kalbininkas Jonas Kazlauskas. Dar aspirantas buvau, mes specialiai užsiémėm tyrimu – tada ten buvo, tada ten, pasakoja, kad juoda mašina sustojo ir įsodino jį, tai kas daugiau šitai gali? Padarėme išvadą, kad čia tiktais saugumo darbas.

Dūkštų ekspedicija įvyko dar „Ramuvos“ kūrimosi laikais... O kas per reiškinys buvo „Ramuva“? Kaip galėtume jį apibūdinti?

„Ramuva“, mano galva, yra toks pat reiškinys kaip Povilo ir Dalios Mataičių Folkloro teatras – tai kūryba ant etnografinio folkloro pamato. Mataičiai siekė gryno folkloro, kuris, jų galva, gali būti atkurtas. Perėmės Jono Švedoliniją, Vladas Bartusevičius su liaudies dainų ir šokių ansambliais – iš pradžių Vilniaus universitetu, po to – „Lietuvos“, ir Salomonas Sverdiolas su Dainų šventėmis ėjo į CK aprobuoto ir akceptuojamo „šiuolaikiškai plėtojamo“ folklorinio tipo kūrybą.

Ar „Ramuva“ turėjo savo suformuluotą ideologiją, ar apie tuos dalykus buvo kalbama viešiau nei dviese?

„Ramuva“, kaip aš suprantu, iš pat pradžių yra gryna etnologinis – ne etnografinis, o etnologinis judėjimas. Ne faktus fiksuojantis, o dvasią atkurti bandantis. Ir tą bandomą atkurti gyvenimo būdą siekiantis padaryti savo gyvenimo būdu. Tai buvo kaip tik tai, dėl ko aš ir pritapau.

Tai buvo tos pačios pakraipos paieškos – susirasti savo gyvenimo būdą va šitoj aplinkoj. Bet vėliau suvokiau, jog tai buvo ējimas į empiriką, o man rūpėjo kita – atsakyti į būties klausimus, todėl aš negalėjau visiškai susitapatinti, bet 1970-ųjų metų ekspedicijoje buvau tapatus tam, kas ten vyko.

Ar „Ramuvos“ judėjimą galėtume sieti su sakralumo paieškomis? Jei taip, kaip šiame kontekse galėtume suvokti tą sakralumą?

Aš nesakyčiau „sakralumo“. Sakyčiau – tai yra autentikos, autentiškumo jausmo paieška, paieška to, apie ką galima pasakyti – tai yra tikra. Tikrumo paieška atsiranda mūsų galvose, sąmoningai suvokiamā maždaug nuo aštuntojo dešimtmečio vidurio, kai į mąstymo areną išeina neopozityvizmas su savo neopozityivistinio tikrumo verifikacijomis. Taip. Tikrumą jau ne tiktais kaip faktą tikrumo problemą priimame, ne kalbos faktą refleksijos tikrumo klausimus sprendžiame, bet pajautų – to, ką mes pajégiam patys konstatuoti savyje kaip tikrą dalyką ir tai argumentuoti.

Sakralumo sąvoka pradedama vartoti daug vėliau – pradžioje tai įvardijama kaip tikėjimo paieškos bandymai: tai, kas yra tapatu tau, kaip lietuviui, ir yra šventa. Kas dar gali būti šventa? Labai įdomus sakralumo, kaip tą judėjimą apibūdinančios sąvokos, turinys – tai bandymas nesu-

sitapatinti su krikščioniškuoju tikėjimu, ypač su Bažnyčia. Iš pat karto yra suvokiamā – aš, tiesa, negalėčiau pasakyti, kaip laipsniškai visa tai vyksta, kad tai yra iš pagoniškų laikų, kaip Jonas vėliau sakys – senameldiškųjų laikų ateinantis turinys. Tai priešinga tam, ką neša krikščionybė. Tai buvo aišku iš pat pradžių.

Ir jums tai buvo aišku?

Taip, aišku. Užtat viską reikia atrasti, viskas yra išluobiamā iš gelmių, viskas yra rekonstrukcijos.

Pasižiūrėkite – Jono ir Inijos Trinkūnų ansamblio įrašai „Perkūno giesmės“, „Saulės giesmės“... Ar galima sakyti, kad tai yra autentika? Tai yra ējimas į autentiką, kokia ji galėjo būti tada.

Iš mūsų laikus pasiekusios autentikos ējimas atgal, tos galimos pirmapradės autentikos rekonstrukcija, kas jau yra naujo kūryba. Bartusevičius ējo kiton pusén. Turėjo autentikos gabalaity ir žiūréjo, ką iš to galima padaryti tinkamo tai dienai. Trinkūnas eina priešingai – gilyn, žiūrédamas, ką dar gali paliudyti archeologija, etnografija, tradicijos, papročiai, atmetinėdamas visų pirma, kas negali būti priimtina kaip autentika. O paskui bando įsivaizduoti, kaip buvo porą tūkstančių metų prieš mūsų erą.

Yra kažkokie archetipai, kurie negali būti pašalinti kaip ir genetiniai kodai. Ir visa aplinkui, kas palaiko šitą kodą... Stengėmės pajusti pačias gelmes. Pačias gelmių gelmiausias gelmes.

Pavykdavo?

Pavykdavo.

O transcendencijos ilgesys kada atsiranda?

Transcendencijos troškulys lydi nuo pat pradžios, jisai nesąmoningas. Jisai negali būti sąmoningas. Jeigu tau nekyla klausimas, kas už horizonto, už miško, ar bedugnė turi dugną, kas po pabaigos ir panašiai, tai niekada nejauši vienatvės tarp žmonių, tokios vienatvės, kuri verčia „jsi-jungti į šunų pasikalbėjimą“, anot Henriko Radausko. Transcendencijos kaip pasaulėžiūros formavimo būdo sąmoningas reikalas Jonui iškyla, manau, prieinant prie baltiško tikėjimo rekonstrukcijos problemų. Ir tai Jonas intensyviausiai sprendžia tada, kai jį pašalina iš Vilniaus universiteto Mokslinio ateizmo ir filosofijos istorijos katedros. Tada jis išsiskiria, iš naujo veda, augina vaikus... Atsimenu, vieną vakarą buvome suvirtę pas jį: krūvelė gražių pyplių, jis ten laimingas su žmona ir sako: „leškau, ieškau...“. Man atrodo, kad tuo metu jis to ir ieškojo, kad tuo metu jis jau buvo apčiuopęs baltiškosios tikėsenos modeļi. Ir kai išgirdau, kad jis pats imasi Krivių krivio vaidmens, né kiek nenustebau – man tai pasirodė visiškai normalu ir racionalu. Bet man asmeniškai būtų visai nepriimtina. Su tuo tarsi ir užsibaigia paieška, lieka tik reprezentacija. Atvirumas pasauliui lieka už skliaustų. Tuo tarpu man, niekuo, tiesa, nebesistebinčiam nei savyje, nei pasaulyje, tas atvirumas vis dėlto įdomus.

Jono Trinkūno veiklos vertinimai – atskira įdomi tema. Vis dėlto, galvodama apie tuos laikus, aš jį matau kaip tam tikrą kultūrinį herojų...

Niekas dar deramai nejvertino Jono Trinkūno. Tam laikas dar ateis, jis padarė iš tiesų kultūrinį žygdarbį, viškai sutinku, nes tai padaré absolūtai tik savimi pasiremdamas, beveik visų niekinamas, o jei ir ne niekinamas, tai abejingai stebimas, ir pagarbą jam dar atiduoti reikės...

Kai kas mano, jog ramuvietiškas judėjimas yra vos ne inspiruojamas kaip priešprieša jau rusenusiam krikščioniškajam pogrindžiu...

Aš griežtai atmesciau šitokią prie-laidą.

Stebimasi, kad ramuviečiams kurį laiką buvo leidžiama šurmulioti, judėti – ta veikla juk buvo vieša....

Ne visai taip. Iki visuomenėje nevyko esminis lūžis, kurio ženklas yra Romo Kalantos susideginimas, buvo kenčiamas. Po to jau nebekenčiamas ir dorojamasis. Tai atsakymas visiems tiems, kurie bando tarp katalikiško ir pagoniško pogrindžio sukurti šitą sau-gumietiško tipo priešpriešą. Iš to, ką žinau, jos buvimo jokiui būdu negalėčiau paliudyti, galėčiau liudyt iš priešinga – ir pats katalikiškasis pogrindis vargu bau traktavo tą pagoniškajį pogrindį kaip savo alternatyvą. Kiek žinau kuno-gio Juozo Zdebskio istoriją – tai buvo visai kitokio pobūdžio veikimas. Tai buvo veikimas prieš valdžią, kuri slopino Bažnyčią. Ramuviečiai prieš valdžią neveikė – jie iš tiesų buvo palikti patys sau, manant, kad neturės galimybės išeiti į viešumą. Nes ekspedicijos – pagrindinis šitų žmonių veikimo būdas ir vieta – buvo uždraustos, o iki senameldystės dar buvo toloka...

Ramuvo judėjimo ribas, ribotumą taip pat kartais galima apčiuopti ir ivardyti...

Aš nevadinčiau jo ribotu... Tai buvo labai... na, žinokit, šviesus, geras ir iš tiesų dvasinę satisfakciją ne vienam teikiantis buvimas. Kai prisimenu 1970-ųjų metų Dūkštų ekspediciją, tai turbūt nieko šviesesnio ir negaliu išsivaizduoti – kalvos, vaikščiojimas po slėnius, po buvusių girių, vieškeliais... Ir visas jau nutautėjusio krašto dramatizmas... Tai buvo labai, labai, labai svarbūs dalykai...

O ar Jums teko dalyvauti Rasos šventėse?

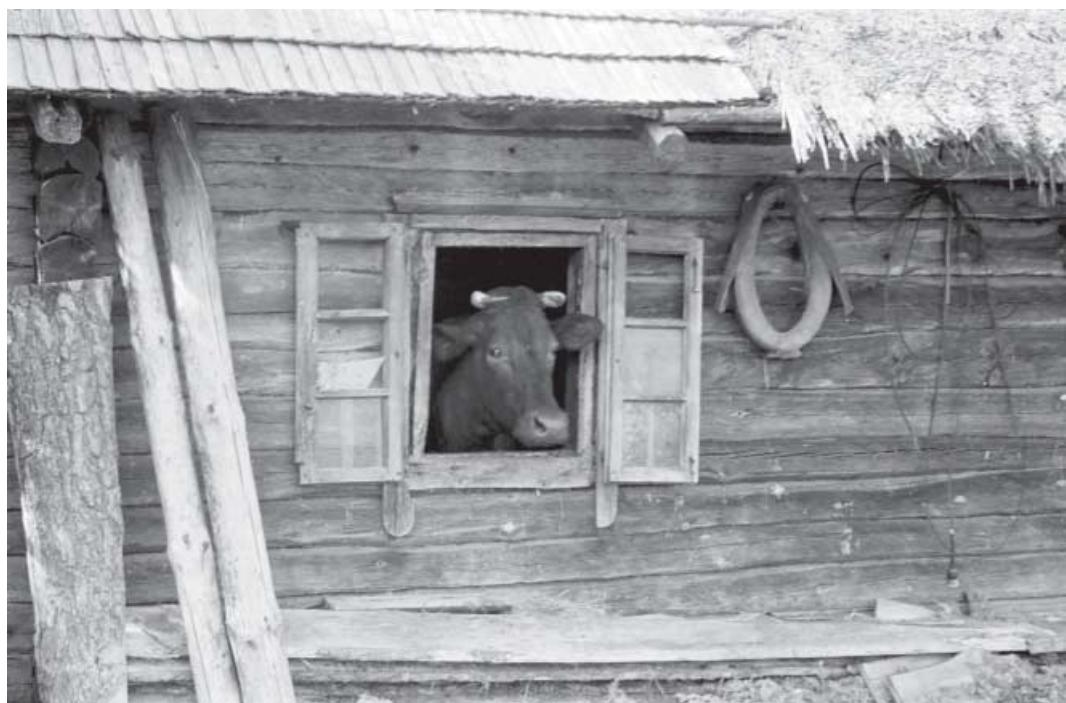
Teko.

Kokie Jūsų įspūdžiai? Ar tai buvo bandymas kažką modeliuoti, kažką atkurti?

Ne, aš nepriėmiau to kaip kokios apeigos. Tai buvo palyginti jauno žmogaus dar vienas mūsų raiškos būdo

1970 m. Dūkštų ekspedicijos vaizdai.
Romualdo Ozolo nuotraukos.

pažinimas ir paliudijimas. Man tiesiog labai rūpėjo pasižiūrėti, kaip tai yra... Ir tai buvo puiku!

O kas kūré tą puikumą? Kokie pagrindiniai tos šventės patirties dėmenys?

Su kokiai naiviu, pirmapradiškai nekaltu džiaugsmu pinti vainikai... O dar peizažas, tos miglos, ugnys ... Taip, daugiau man nieko ir nereikėjo.

Dabar tiems laikams formulojami trys pagrindiniai priekaištai.

Pirmasis – kad tuomet tautiškumas buvo pažemintas iki liaudiškumo, tautiškumo samprata pažeminta iki liaudiškumo... Dėl šios priežasties, tarkim, Nerija Putinaitė savo studijoje „Šiaurės Aténų tremtiniai“ šį laiką gana radikalai „nurašė“...

ATMINTIS

Kitas priekaištas – kad tuo metu visiškai buvo ignoruojama LDK patirtis. Grežiamasi tik j iki krikščioniškajj kultūros sluoksnj ar liaudiškosios tradicijos religinj sinkretizmą, visiškai ignoruojant aukštuomenės, dvaro, profesionaliąj kultūrą...

Ir paskutinis – kad etninės tautos sampratos įsitvirtinimas mūsų sąmonėje trukdo rastis pilietinės tautos sampratai.

Šie priekaištai turi savo logiką, bet vis dėlto...

Komjaunuolišką logiką... Kosmopolitinę arba komjaunuolišką, ateinančią dar iš anų laikų.

Svarbiausia, kad visi šie teiginiai yra gryniausia netiesa. Negali apie tai kalbėti tie, kas neturi autentiško supratimo apie tą dvigubą gyvenimą. Galiu pasakyti štai ką – jeigu kas ir sakė, kad liaudiškumas kaip toks ir yra liaudiškumas, tai tiktais CK akivaizdoje, o savyje apie liaudiškumą galvojo ir kaip apie tautiškumą. Netgi tie, kurie vartojo tiktais liaudiškumo sąvoką. Apie tautiškumą oficialiai kalbėti nelabai buvo galima. Ir nebuvu reikalo. Iš karto būtų reikėję kalbėti apie socialistinj tautiškumą ir panašiai – ijjungti visus ideologinius normatyvus. N. Putinaitės kritika remiasi tuo, kad tautiškumas neturi būti

suprantamas etniškai, tad ir tas liaudiškumas kaip tautiškumas jai yra dėmesio neverta problema, tuo labiau kad jai neįdomios to meto istorinės sąlygos. Nebuvu išjungtas LDK palikimas, mes tiktais nepriėmėme nuostatos, kad jeigu LDK laikais didžiūnai kalbėjo lenkiškai, tai ir mes lenkų kalbą turime inkorporuoti į savo šiandieninę lietuvių kultūrą. Klausimas buvo vienas – kaip išversti mūsų didžiūnų, kalbėjusių lenkiškai, rašiusių lotyniškai, darbus, kaip juos priartinti prie saveš etninėje nacionalinėje erdvėje. Vertimas kaip LDK kultūros pasisavinimo procesas buvo esminis darbas. Tada, kai jau buvo įmanoma žmones sutelkti vertimui, kai buvo įmanoma vertimus pradėti leisti, tas darbas ir buvo daromas. Pasirodė ne viena serija – „Lituanistinė biblioteka“, „Raštijos pamincklai“. Pasirodė ne vienas atskiras veikalas, verstas iš lenkų, rusenų, lotynų kalbų. O apie LDK patirtį kaip apie parsidavinėjimo patirtį rimtai reikėjo kalbėti.

Etninė tauta ir pilietinė tauta...

Pasaulyje nėra né vienos neetninės tautos. Yra tiktais nominaliai etninės tautos, kurios iš esmės yra etninių dairinių samplaika – amerikiečiai, kiniečiai... Nuo Prancūzų Didžiosios revoliucijos prasideda etninio prado anhi-

Ramuviečiai Dūkštose, 1970 m. Romualdo Ozolo nuotrauka.

liavimas ir pilietinio prado akcentavimas. Jeigu sutikai nukirsti karaliui galvą ir prisdėti prie revoliucijos, esi pilietis, nesvarbu, ar tu arabas, ar prancūzas, ar žydas... Lietuva po LDK negaléjo tuo vadovautis – jei ji noréjo atgimti kaip valstybę, būtinai turėjo atsiriboti nuo lenkiškosios kultūros, lenkų iš Lenkijos. Priešingu atveju mes seniai būtume šnekėjė lenkiškai ir būtume Lenkijos provincija. Laikas, manau, parodys, bet tas vertimasis į lenkų kultūrą be vertimo – tai vienas baisiausių šiandieninės Lietuvos procesų, kuris kai kuriems žmonėms, neturintiems istorijos ir prasmų supratimo, atrodo labai gražus – o, atgaivinamos LDK idėjos!.. Žmonės, kurie tuo metinėmis sąlygomis sumastė, kokiui būdu galima išeiti į Nepriklausomybę, buvo genijų genijai... Žinoma, Europoje buvo ir daugiau etniniu pagrindu savo valstybę kriantinių tautų, tačiau susitelkti, atrasti protų ir jėgų šiam atsiskyrimui yra būtent etninės sąmonės mums atneštas istorijos turtas.

Néra šiandien tautos, kuri nesiremtų savo etniškumu. Net amerikiečiai suvokė, kad savo indėnus reikia mokyti į pačią kalbą, o lietuviai kol kas yra ir laimingi ir patenkinti savo nežinojimu, manydami – jeigu jau esi gimus lietuvis, tai lietuvis ir esi ...

Tai kokie mūsų tapatybės pagrindiniai dėmenys?

Pirmiausia – kalba, antra – teritorija, trečia – ir kultūrinės, ir gamtinės erdvės eksploatavimo būdas, t.y. gyvenimo būdas – papročiai, tradicijos ir sugebėjimas visa tai eksplikuoti į kiek galima toliau ižvelgiamą ateitį.

Pabaigai keli asmeninių klausimai...

Esate spaudoje minėjęs jau doktorantūros metais Jus ištikusij Didžij prašviesėjimą. Kas tai galėtų būti?

Tai buvo refleksijos gimimas, atėjės su atsakymu į klausimą, kas yra mokslas. Mums visą laiką kalė į galvą vadinančią mokslinę pasaulėžiūrą, pagal kurią, viskas yra suakrauta iki tavęs sukurtose savykose, tu turi tik išmokti jas teisingai naudoti. Ta mokslinė pasaulėžiūra kybojo virš mūsų kaip pasaulio lubos. Vieną gražią dieną – tai buvo Valkininkuose, vasarą – nepaprasta kaitra, aš ėjau su savo mažu sūnumi ir staiga man miežių laukas susiliejo su tomis lubomis: miežiai – javai – augalai – palauk, kas čia? Kas davė tiems daiktams pavadinimus? Ne mes? Tai gal tu jiems duodi ir turinį? Vadinas, visos vadinamosios mokslinės savykos, kuriomis mes operuojame, ne kieno kito man duotos – aš pats jas „darau“. Ir atitinkamai vartoju.

Ir virš lauko atsivérė dangus.

Labai svarbu, kad čia dalyvauja tas Valkininkų laukas...

Svarbu... Sunkiai įsivaizduoju, kad tai galėtų atsitikti mieste. O ten ir erdvė, kur daiktų nedaug, ir turi tam tikrą opoziciją jiems, net sau, ir tada pasidaro aiškiau, ką tas Imanuelis Kantas šnekėjo apie laisvą valią...

Pati terminija – tiek „pasaulėžiūra“, tiek „pasaulėjauta“ tą žiūrą ir jutimą irgi akcentuoja...

Aš aiškiai skiriu tris lygmenis. Pasaulėjauta yra dvasnysis santykis, pasaulėvoka – mokslinis – kaip susivoki daiktų visumoj, o pasaulėžiūra – kai turi vieną žiūros tašką ir

matai tiek erdvę, kurioje vyksta mąstymas, tiek mąstomuosius dalykus. Tuomet esi visai laisvas.

Man reikėjo daug savarankiškų operacijų, kol aš priėjau prie šitų dalykų. To niekas negaléjo suteikti. Turėjau prieiti prie visko savarankiškai, pats iš savęs ir save įveikinėdamas...

Dar vienas privatus klausimas – koks Jūsų santykis su krikščionybe ?

Politinis.

Ne pasaulėjautinis?

Ne. To proceso dar nesu baigęs. O mąstau save kaip krikščioniškos kultūros žmogų, panašiai kaip ir įmestajų į Europos Sąjungą žmogų. I krikščionybę, kaip pasaulinę religiją, žiūriu gryna kaip į duotybę, kuri ne nuo manęs pareina, bet kuri taip pat daro lemiamą įtaką mano gyvenimui, šitos civilizacijos žmogaus gyvenimui, dargi tokiam subjektui, kuris mano, kad atsisakyti krikščioniškojo paveldo Europos Sąjungos Konstitucijoje – Europos Sąjungos, kuri praktiskai yra valstybių darinys, išugdytas būtent krikščionybės, – tai toks nesusipratimas, arba toks nusikalstimas, arba toks žaidimas demokratija, kad aš arba nieko negaliu pasakyti apie Konstitucijos konstruktorių protą, arba turiu vadinti juos sąmokslininkais prieš Europos tautas... Juk jeigu nežymime savo tikybinės tapatybės, mes atiduodame šitą erdvę kitam tikėjimo modeliui, vadinas, mes iš karto parengiame erdvę islamui... Jokia kultūra negali gyventi be tikėjimo ir religijos arba religijų. Europos Sąjunga – be jos tautas jungiančios religijos.

Ar tikrai esat važiavęs žiūréti, kaip kaime pienu lakina žalčius? Ir kur Jūs juos atradote?

Tikrai. Dabar negaliu tiksliai pasakyti, tai buvo gal kokie 1963 ar 1964 metai. Mes važiavome su Jonu Trinkūnu ir dar kažkuo. Sakė: „Va, ten turi būti.“ O kai atėjome į sodybą, sužinojome, kad to žalčio nebéra....

Margionyse aš taip pat turiu žaltyną. Na – žinau.

Bet jie gyvena savo gyvenimą?

Savo. Kai ateinu fotograuoti, jų néra, o šiaip – šildosi prieš saulę...

Kalbėjosi Saulė MATULEVIČIENĖ

MEMORY

Conversations with Romualdas OZOLAS:
Spiritual Spaces of the 1960s and 1970s

In this conversation Romualdas Ozolas revisits the events of the 1960s and 1970s focussing on regional expeditions and the ethnological movement Ramuva. He says that despite the stifling Soviet background, his discovery of the ethnic cultural heritage and historical as well as cultural Lithuanian landscape played an important role in his spiritual and intellectual development. He also talks about Lithuanian identity, the historic fate of Lithuania and its reception.

Interview by Saulė MATULEVIČIENĖ

Irkutsko srities lietuvių tremtinių kapinės: 2006 metų ekspedicijos duomenimis

Karolis PUGAČIAUSKAS

1941 m. birželio 14 d. Sovietų Sąjungai pradėjus Lietuvos gyventojų trėmimą, birželio mén. 14–16 d. buvo represtuota per 17 tūkstančių Lietuvos gyventojų. Dar intensyvesni, igavę masinį pavidalą trėmimai tėsėsi po Antrojo pasaulinio karo. Represinės Sovietų Sąjungos politikos aukomis tapo šimtai tūkstančių Lietuvos gyventojų. 1944–1953 metais į SSRS ištremta apie 250 tūkst. lietuvių, taigi, kartu su 1940–1941 m. išvežtaisiais, ištremta apie 275 tūkst. žmonių, iš kurių didelė dalis amžiams liko už Lietuvos ribų. Iš viso 1940–1941 ir 1944–1958 m. Lietuvoje ir už jos ribų lageriuose ar tremtyje žuvo arba buvo nužudyta apie 100 tūkst. lietuvių.¹

Nuo pat pirmųjų trėmimų pagrindine lietuvių tremties vieta tapo Sibiras. Kiekvienos SSRS ir Lietuvos SSR represinių struktūrų organizuotos „akcijos“ galutinis tikslas buvo skirtinas, todėl vienu metu buvo tremiama ne jas pačias Sibiro sritis. Antai 1948–1951 m. trėmimų metu daugiausia

buvo ištremta į Irkutsko sritį ir Krasnojarsko kraštą – 80 proc. visų lietuvių tremtinių (šiuose kraštuose 1952 m. telkėsi atitinkamai 42 ir 26 proc. visų tremtinių). Pagal susiklosčiusią tremtinių pasiskirstymo tvarką, daugiausia jų patekdavo į miško kirtavietes ir medienos apdorojimo įmones. Tai buvo sunkausias, daug jėgų atimdamas darbas, kurį kartu su vyrais dirbdavo ir moterys.² Sunkus, alinantis darbas, nelaimingi atsitikimai, badas, ligos ir kitos priežastys lémė, ypač pirmaisiais tremties metais, didelį tremtinių mirtingumą, todėl šalia tremties vietų kūrėsi naujos ar plėtėsi esančios kapinės. Sibire išsibarsčiusios tremtinių kapinės, grįžus į Lietuvą tremtiniam, nykstant gyvenvietėms, esant dideliam vietinių gyventojų abejingumui istorijai ir skaudiems jos puslapiams, nyksta apleistos, dalis jų visiškai išnyko, apaugo mišku ir sunkiai surandamos. Dalis tremtinių palaikų, likusių Sibiro žemėje, žinia, Atgimimo metais buvo perlaidota gimtinėje, tačiau didelė jų dalis amžiams liko taigos platybėse.

Centralnyj Chazan kapinės. 2006 m. Dovilės Makarevičiūtės nuotrauka.

Kardono kaimo kapinės. Ornamentais puošti lietuvių tremtinių kryžiai. Dovilės Makarevičiūtės nuotrauka

Lietuvos jaunimo organizacijų taryba (LJOT), minédama pirmųjų trémimų 65-ąsių metines, 2006 vasarą surengė 4 istorinio pobūdžio ekspedicijas į lietuvių trémimų, masinių žudynių, koncentracijos stovyklų ir įkalinimo vietas Sibire. Jų metu buvo aplankytos lietuvių trémimo vietas Komijos autonominėje respublikoje, Krasnojarsko, Irkutsko, Tomsko, Permés ir Tiumenés srityse. Pagrindinis ekspedicijų tikslas buvo: pagerbti žuvusius bei nukentėjusius nuo genocido Lietuvos gyventojus; aplankyt Sibiro platybėse išbarstytas lietuviškas kapines, kiek įmanoma jas sutvarkyti, nufotografuoti, susitikti su tremtyje likusiais ir į Lietuvą nebegrįžusiais tremtiniais bei jų vaikais. Gana svarbus ilgalaikis tikslas – grįžus perteikti jaunajai kartai žinias apie žiaurumus, kuriuos išgyveno mūsų tėvai ir seneliai.

Pirmosios ekspedicijos, kurios dalyviu teko būti, pradžia sutapo su 2006 m. birželio 14 diena, t.y. lietuvių tautos tremties pradžios 65 metų sukakties minėjimu ir truko iki birželio 25 dienos. Ši ekspedicija vyko į Irkutskos srity, per 11 dienų buvo aplankyta 6 lietuvių tremtinių kapinės. Joje dalyvavo aštuoni žmonės: ekspedicijos vadovas G. Alekna, „Lietuvos žinių“ žurnalistas F. Žemulis, LJOT astovas Š. Frolenko bei atrinkti ekspedicijos dalyviai, daugiausia studentai, Sandra Šarkutė, Justina Brazaitė, Gintarė Micevičiūtė, Dovilė Makarevičiūtė, Karolis Pugačiauskas. Šio straipsnelio autoriu Irkutsko sritis yra ir jo senelių tremties vieta.

Ekspedicijos į Irkutsko srity dalyviai susitiko su lietuvių bendruomenės astovais, aplankė ir sutvarė Kardono, Zimos, Zulumajaus, Centralnyj Chan-

zan bei Bolšaja Rečka vietovių lietuvių tremtinių kapines, dalyavo iš anksto suplanuotame Irkutsko bendruomenės pastatyto paminklo lietuvių kančioms Sibire atminti atidengime. Ekspedicijos dalyviams labai padėjo, juos rėmė lietuvių bendruomenės nariai – padėjo rasti transportą, tvarkyti kapines.

Lietuviški kapai iš kitų išsiskiria dideliais, masyviais kryžiais, medinėmis, metalinėmis bei betoninėmis tvorelėmis. Medinius kryžius bei tvoreles laikas Sibire greičiausiai naikina – nors visi jie padaryti iš labai kietos bei ilgaamžės maumedžio ar kedro medienos, tačiau jų egzistavimo laikas vis tiek jau artėja pabaigos link. Vienur kryžiai dar išlikę, kitur, respublikinės visuomeninės bendrijos „Lemts“ pirmininko A. Sedecko žodžiais, „virš traša tremtinių žemėje...“.

Pirmausia ekspedicijos dalyviai aplankė Irkutsko apskrities ir rajono Kardono kaimo kapines. Kapinės, kaip ir buvęs tremtinių kaimelis, kurio dabar nebéra, iškurtos giliai taigoje. Prasibrauti galima tik miško keliukais. Kapinės 0,5 km nuo buvusio Kardono kaimo. Nedidelėse, bet gana gražiose kapinėse – vien tik lietuvių kapai. Kapinės aplankėme ne pirmieji, jose radome 1989 m. ekspedicijos lentelę. Kapinės medinės, yra tvora, vartai. Kapų būklė nėra gera, dauguma paminklų jau sutrūniję, tačiau vis tiek kiek galima patvarkėme, paremontavome, atstatėme į vietą. Matyt samanomis apaugę kapų kauburėliai. Kai kurie kapai pervežti į Lietuvą, tai liudija

užrašai ant kryžių. Išlikę 5 kryžiai.

Irkutsko apskrities ir rajono vietovė Srednia. Sukaupta apie šias kapines informacija leidžia teigti, kad Srednia – buvusi „miško kirtėjų gyvenvietė Irkutsko srityje. 1948 m. japonų karo belaisvių palikuose barakuose apgyvendinta lietuvių vyri, atitremtų daugiausia iš dabartinių Kupiškio ir Utenos rajonų. Tremtiniai pastatė keliasdešimt nameilių, į kuriuos buvo atkelta apie 1000 to paties ešelonono žmonių. Vėliau pastatyta parduotuvė, valgykla, pirtis, mokykla, ambulatorija, klubas ir vaikų darželis. Tremtiniai krito mišką, rišo sielius, juos plukdė, paaugliai rinko pušų sakus“.³

Giliai taigoje buvo įsikūrės tremtinių kaimelis su netoli ese esančiomis kapinėmis. Tačiau po ilgos ir varginančios kelionės mišku per lietų

Tvarkomos Kardono kaimo kapines. Felikso Žemulio nuotrauka.

Stovykla prie Kardono kaimo. Karolio Pugačiausko nuotrauka.
Ekspedicijos dalyviai. Felikso Žemulio nuotrauka.

Betoniniai Zimos antkapiai. Felikso Žemulio nuotrauka.

nepavyko jų rasti. Radome tiktai buvusio kaimo vietą – vieną kitą pastato nuolaužą ir nedideles plytų kalveles, visa kita sunaikino laikas ar žmonės.

Išsamesnių duomenų pavyko surasti apie ekspedicijos aplankytas Zimos miesto (Irkutsko sr.) kapines (Goradskyje kladbiščia). Zima – miško pramonės ūkio centras. 1948 m. į šią vietovę atvežti pirmieji tremtiniai ešelonai iš Lietuvos: pirmasis iš dabartinio Tauragės, antrasis iš Šilalės, Šilutės, Kelmės, Radviliškio, Kauno rajonų. Dauguma tremtinių dirbo medžio apdirbimo kombinate, kiti kirti miškus, gabeno rastus prie upių, juos plukdė, tiesė kelius rastams iš miško gabenti. Tremtiniai gyveno šaltuose barakuose, jiems nuolat trūkdavo maisto ir šilumos. Zimoje tremtyje buvo pianistė Gražina Landsbergienė, poetė Ramutė Skučaitė, Dalia Teišerskytė. I Lietuvą tremtiniams leista grįžti 1956 – 1962 m.

Kapinės, įkurtos netoli Zimos miesto, nėra vien lietuvių. Šalia eina geležinkelio linija. Kapinės gana didelės, daugiausia rusų kapų, pasitaiko vienas kitas ir japonų ar vokiečių karo belaisvių kapas, taip pat lenkų, ukrainiečių, ir tai, galimas dalykas, padėjo joms išlikti. Šiose kapinėse yra išlikę 47 lietuvių kapai, dauguma jų apleisti. Kapinės apaugusios krūmais, jose daug nuvirtusių medžių. Zimos kapinėse pastatyta nemažai metalinių kryžių, dalis jų puošti Saulutėmis. Antkapiai betoniniai, gražiai išlieti, su pavardėmis. Dauguma kapų aptverta metalinėmis tvorelėmis, kai kur pasitaikė net viso kapo dydžio betoninių antkapių. Daug tremtinių palaikų Atgimimo laikotarpiu pargabenta į Lietuvą.

Irkutsko apskritys Zimos rajone buvo aplankytos ir Zulumajaus kaimė esančios tremtinių kapinės. Zulumajaus kapinės įsikūrusios greta kaimo, miške ant kalvelės. Kapinės mišrios, jose palaidota jvairių tautybių tremtinių ir vietinių rusų. Lietuviai tremtinių kapų išlikę apie 50. Vyrauja stambūs, masyvūs, gana aukštū kryžiai. Kapai neprižiūrėti. Kapinės pačiame Zulumajaus kaimo gale, kuris įsikūrės upės pakrantėje. I kapinaites, esančias ant kalvelės, veda keliukas. Barbariškiausias dalykas, pastebėtas šioje ekspedicijoje, buvo tai, jog ne vienas lietuvių tremtinių kryžius kapinėse nupjautas. Pamačius šį kraupų vaizdą iškart iškiilo klausimas, kam to reikia, kas taip gali elgtis? Atsakymas paprastas. Nors Zulumajaus kaimą supa šimtai kilometrų taigos, tačiau nesupuvę kryžiai yra išdžiūvę ir puikiai dega, nes pagaminti iš kedro ar maudžio. Būtent dėl to ir parūpo kažkam iš vietinių asocialių žmonių naudoti juos kurui. Kaimo gale, prieš kalvelę, kurioje yra įsikūrusios kapinės, išlikę ir keletas tremtinių barakų, jau baigiančių sugriūti.

Ekspedicijos dalyviai aplankė ir Irkutsko apskritys Zimos rajono Centralnyj Chazan kaimo kapines. I Centralnyj Chazan 1948 m. atvežti kaliniai iš Lietuvos buvo apgyvendinti mediniuose buvusios lenkų karo belaisvių koncentracijos stovyklos barakuose su 3 aukštų gultais, aptvertuose medine lentine tvora su sargybos bokšteliais kampuose (lenkai jau buvo išmirę). Daugumą Centralnyj Chazan gyventojų sudarė lietuvių, dirbę miškuose, lentpjūvėse, statybose, tiesė ir prižiūrėjė geležinkelį. Žiemą jie persikeldavo į namelius, gyvendavo po 10–15 žmonių kambaryje; vėliau 1–2 šeimos gavo po vieną kamarą. 1956 m. mokykloje buvo leista fakultatyviai mokytis lietuvių kalbos, atvykdavo kunigai laikyti šventų mišių. 1948 – 1956 m. šiame kaimo susituko apie 100 porų lietuvių, gimė apie 115 vaikų. Nuo 1956 m. lietuvių pradėjo grįžti į tėvynę.

Tai buvo vienos iš didesnių aplankytų lietuvių kapinių. Kapai išsirikiavę 3 eilėmis, dauguma labai apaugę nedideliais krūmais bei medžiais. Lietuviai palaidojimai išsibarstę tarp rusų kapų. Dauguma kryžių mediniai, tik vienas kitas metalinis. Tai gana įspūdingi paminklai, neatitinkinai respublikinės visuomeninės bendrijos „Lemtis“ pirmininkas

Zulumajaus kapinėse. 2006 m.
Felikso Žemulio nuotrauka.

A. Sedeckas šias ir kitas kapines apibūdino taip: „Žemaičiai savo tvirtą būdą rodė statydami medinius kresnus, tvirtus kryžius, praplatintus apačioje. Su kukliais ornamentais. Tokie yra Serebrovo, Solenajos ir Zulumajaus kapinėse. Centriname Chazane išrikuoti aukštį, iki penkių metrų, kryžiai“. Daugiausia kapų su medinėmis tvorelėmis. Kapinės įkurtos kaimo gale, miškelyje, iki jų veda kelias. Kapinių teritorija apjuosta tvora, yra varteliai. Kapus, kiek leido galimybės, aptvarkėme, atstatėme vieną didžiulį nuvirtusį kryžių. Lietuviai kapų priskaičiuojama apie 110. Kaime dar gyvena senyvo amžiaus 5 lietuviai tremtiniai.

Paskutiniųsių ekspedicija aplankė Irkutsko srities Irkutsko rajono Bolšaja Rečka kaime esančias kapines. 1948 metais į šį kaimą iš Lietuvos atitremta apie 1000 (kitais duomenimis, apie 2000) žmonių iš dabartinių Kretingos, Tauragės, Utenos, Kupiškio, Anykščių ir kitų rajonų. Po kurio laiko čia buvo palikta apie 250 žmonių (daugiausia šeimos su mažais vaikais ir nedarbingais šeimų nariais), o kiti išsiusti gilyn į taigą, į miškų kirtėjų gyvenvietes. Bolšaja Rečka kaimas atokus, neturėjė susisiekimo su kitomis vietovėmis, nors čia buvo įsikūrusi miško plukdymo įmonė, nedidelė laivų stovykla. Tremtinių iš Lietuvos gausa lėmė intensyvų jų visuomeninį ir religinį gyvenimą. Lietuviai kartu švęsdavo šventes, buvo pastatę lietuvišką vaidinimą, už kurį keli žmonės suimti ir nuteisti. Vėliau įkurtas pučiamujų orkestras. 1956 m. pastačius Irkutsko hidroelektrinę Bolšaja Rečka užtvindytą, kapinės sunaikintos. Naujoji Bolšaja Rečka gyvenvietė įsikėrė už 4 km nuo senosios. 1957–1958 m. dauguma lietuvių grįžo į Tėvynę.

Naujosios kapinės yra apie 70 km. nuo Irkutsko miesto Baikalo ežero link, kaimo gale, apie 1 km nuo kelio į kurortinį miestelį Listvianka. Kapinės miške ant kalvos, gana nemažos, į jas patenkama miško keliuku. Jose laidojami daugiausia Bolšaja Rečka bei aplinkinių kaimų gyventojai. Daugiausia palaidota rusų, gana daug vokiečių, ukrainiečių, lenkų. Kapinėse žmonės laidojami be jokios tvarkos, nesilaikoma jokių linijų, kai kur net padrikai, tačiau yra takeliai. Svetimų kapų beveik niekas neprižiūri, vietiniai gyventojai rū-

Nupjauti tremtinių kryžiai Zulumajaus kapinėse.
Felikso Žemulio nuotrauka.

pinasi tik savo artimųjų kapais. Lietvių kapų praeityje būta nemažai, tačiau aplistę kapų vietose pradėta laidoti kitus mirusiuosius. Šiuo metu kapinėse yra išlikę keturi lietuvių kapai, kuriuos žymi išlikę trys kryžiai – vienas be kryžmos, o vienas nuvirtęs. Pastarasis, kurį atstatėme, gana įdomus, bene vienintelis iš rastųjų viršūnėje turi metalinę saulutę. Lietvių kapų apie 110. Kaime dar gyveno senyvo amžiaus 5 lietuviai tremtiniai.

Aplankytos kapinės jaunimui sukélė daug minčių, dauguma jų liūdnos ir sloganos. Šią nuotaiką gana tiksliai apibūdina 2006 metų ekspediciją į Sibirą darbą apibendrinantys žodžiai: „Jų likę daug, bet tai maža dalis to, kas buvo. Nemažai kapinių išnaikinta tiesiant kelius, statant miestus ir gamyklas. Kitas išnaikino piktavaliai rankos ir visagalis laikas. Liko kapinės, kokių Lietuvoje nebuvo ir nebus. Jos sparčiai nyksta, kaip ten palikę seni ir ligoti tėvynainiai“.⁴

NUORODOS:

1. *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centras, 2005, p. 392
2. Ten pat, p. 302
3. <http://www.misisasibiras.lt/ekspedicijos.php>
4. <http://www.lemtis.lt/str/kryzai.html>

MEMORY

Cemeteries of the Lithuanian Deportees
in Irkutsk District: Based on the Data
of the 2006 Expedition

Karolis PUGAČIAUSKAS

The paper reviews the data of the expedition to the Irkutsk District of Siberia held in 2006. On the expedition many Lithuanian cemeteries were visited, where their graves were attended to and photographed. It is worth noting that even in exile Lithuanians kept their traditions; Lithuanian crosses stand out from others. The cemeteries are forlorn and are close to disappearing. The locals do not attend to them whilst there no Lithuanians left to do so. Some have returned home and others died.

Liongino Šepkos šimtmetis

Juozas ŠORYS

Lionginui Šepkai (jo šimtosioms gimimo sukaktuvėms) parinktoji rugsėjo keturioliktoji diena aušo iš léto sklaidydama ūkus. Per Nerj ropšdamasis modernistinio karkasino, vargu ar Vilniaus senamiesčiui labai tinkančio Karaliaus Mindaugo tilto išlenkta kupra lyg koks „savadarbis“ būrėjas iš vėjo krypties, debesų slinkties vangiai mintijau, kad toks veidą glostantis oro srautų sūkuriavimas, iš už Sapieginės pušynų besistebianti saulė (ne tik tie, kuriems tai „duoninis“ reikalas; beje, didieji tautodailės vadai neturėjo laiko... – mynė teismo slenkstį ir grašino šimtais iš sąjungos „išvalyti“ ne-paklusnius meno kūréjus) gal ir jo atminimą savaip, gamtiškai ir metafiziškai, įtrauks į savą orbitą ir įprasmims. Akivaizdu, kad medžio drožybos virtuozo meno radimosi

ištakų, pirminių kūrybos priežasčių ir motyvų, trumpiai tariant, paslapties menotyrininkai ir kultūrologai dar toli gražu neišlukšteno, netgi terminine puskalbe rišliau „nesukatalogavo“ (išskyrus gal Zitos Žemaitytės, Tomo Saka-lausko, Giedrės Jankevičiūtės bandymus), nors bendro pobūdžio rašto pozicijų apie jį ir apstu. Aišku, kad prie tokio savaimingo ir liaudies, ir profesionaliosios dailės (tikrojo talento atveju šios apibūdinimo gardelės netenka realaus sandarumo ir apibrėžiamuo turinio) grynuolio ne taip paprasta priartėti ir kaip lygiam prisiirti prie įtikinamo vidi-nio peizažo aptarimo ir gilesnių įžvalgų. Su šiomis eretiškomis intimis keliaudamas Šventaragio slėniu ir prieš sėsdamas į keliasimtinėmis arklio galiomis riaumojantį diližaną tik „dėl protokolo“ pridursiu, kad norint giliau suvokti Liongino Šepkos demiurgiškojo fenomeno prigimtį būtina koncentruotis ne tik į jo gyvenimo įvykių, keistenybių ar pamaldumo chronologiją ir aplinkybes (kurios irgi iš dalies tebeskendi miglose!), bet ir į mūsų kultūros dvasinio ir materialaus paveldo semantiką, jvaizdžius, kontekstą. Kai žinovai beapeliaciškai užsikerta, kad skulptorius buvęs tik krikščioniškų religinių įsitikinimų ir siužetikos reiškimo įrankis, nuslystama tik ideologiškai ir tikybiškai sustingusiomis paviršiuukų bangelėmis, neaprēpiama visuma. Prie Liongino Šepkos individualybės šerdies atodangų tyrinėtojai galėtų (ir turėtų) artėti kompleksiniai

Lionginas Šepka. Rimtauto Šilinio nuotrauka. 1972 m.

liaudies meno, ypač jo „išmąstymų“ konceptualumo, formų „valdymo“, komponavimo, plastikos, kalbėjimo grupių subtilaus ornamento priemonėmis, folkloro, etnologijos, mitologijos, gamtos ir žmogaus gyvenimo ciklų, apskritai gamtojautos reikšmės kaimo žmogui tyrinėjimais, jų visumą tarpdiscipliniškai siedami su filosofiniais egzistenciniais, psichologiniai, religijotyriniais ir net mistinišais kūrybos prado reiškimosi gliaudymais. Kur tie einantys pasukui gilaus ir daugiaprasmio meno frontą „komisarai“ – analitikai ir vizionieriai, turintys savasias Archimedė atramas? Prie kakallo šilto smakso?

Keista ir simboliška, kad Lioniną Šepką pagerbti iš aukštybių (greituoju pasiuntinių paštu ir iš žemės gilybių?) ir, be abejo, svarbiausią jo talento gerbėjų ir kūrybinio palikimo skleidėjų – Rokiškio krašto muziejaus „šeptologu“ – valia nusileido ir visus suinteresuotuosius ištiko rami, saulėta, ypatingo vaiskumo diena. Apie tokias dienas sakoma, kad jos dieviškos; ir nieko keisto – šių žodžių etimologinės esmės žiežirbos iš vieno kelmo išspirtos. Kas sugebėdavo nors trumpam intimis ir žvilgsniu atitrūkti nuo renginių, įvykių ir kitų „mažųjų džiaugsmų“ maratono, tie galėjo išvysti ir savaip alternatyvią dangaus, saulės, debesų, kaip kažkas pasakė, skvarbiai fotogeniškos, šešelius išgryninančios šviesos dramaturgiją, jos kismą. Katrė turėjo akis, tie matė. O jausti tą dangiškai draugišką misteriją

galėjo visi – ir neturintieji trečiosios akies, bet su prigimtiniu sielos maudesiu. Išties saulė su debesiukais ir pasaulės žmogeliukais žaidė kaip gudri „gaspadoriška“ katė išlenkta kupra su apglušintomis pelémis... Arba riedėjo už jų, skendédama tarsi pūkuose aureolėse, draperijose ar skiautiniuose, arba išnirdavo tarp nuolat persiformuojančių ir „verdančių“ drégmės tumulų kaimenės, kuri lyg meistro kūriniai keliavo iš kažkur į kur nors... Tik tą akysę gimsstančią pirmapradžių ir vienkartinių tvarinių kontūrai buvo dar vasariškai retušuoti, net ne balti, o kažkaip žalsvai melsvai gelsvai perregimi – taip nekaltų avinėlių garbiniuose kartais netikėtai suspindi žaliai auksinė gija. O šios vaizdų operos preliudija, paskatinusi pro diližano langą įsižiūrėti į retą reginį, buvo kratantis per plento blokų sandūras gal ties Molėtais ar Utena švytintį dangaus skliautą (iš jo kalbininkų kildinamas indoeuropiečių ir baltų Dievo jvardijimo pirmavaizdis) užtraukęs nejprastos formos debesų masyas. Palei rytų horizontą ir tolėliau į pietus – ryškaus mėlio galaktinė gilybė, o kankant į žiemius regimajį akiplotį émė gožti tarsi giedravalktis. Nors ir greitai lyg su šiknon jvertu siūlu lekiant jis, regis, niūksojo „ant vietos“ ir buvo kaip šermuonelių kailiu pamušta karališkoji mantija su kyšančiais purios debesijos gūbriais ir nerūpestingai paberta smulkia gruce. Lyg Liongino Šepkos paminklo broliui ir tévams Dievo veido ir figūros faktūros, klosčių,

ornamentikos dermė. O Saulė, didžioji mūsų galaktikos malūnininko duktė, jukiai išdykaudama giedriai, bet ir lyg mäsliai žvilgčiojo pro aukštai patiestos marškos išretėjimus ir properšas. O valktis išties buvo giedrut giedrutėlis ir priminė žvejų traukiamą, gyvai urduliuojančią sidabrasonę valkšną. Nors, tiesą sakant, žinodamas, kur braukiam, maniškis nevirtualus „vaizduoklis“ joje regėjo medžio rievėmis vilnijantį kai kurių Liongino Šepkos figūrų, išdrožtų beveik egiptietiškų faraonų vaizdavimo maniera, plaukų bangavimą! O iš pradžių atrodė, kad tai tik mums nepažinios kosminės dramos regimoji žaismė – Majos skraistė.

Auso. Žviegė stabdžiai ir mobilieji. Vaikai ir vélés sapanavo krūpsinčius darnos pavidalus. Tarp žydičių rudeniui séklinių dobilų pievose prie Šepetos ar Aukštupėnų niekur nenutūpdama skraidžiojo pasakos bitė Maja... Latviškai *braukt mājā* – kakti namo. Į svečius *namo* šiuokart su kviešiniais piligrimais vykome per pravertus Liongino Šepkos pasaulio vartus ir iš pliauskų, iš lentų išskobtus testamentinius vaizdinius. Kur meistriškai kūrėjo drožta, rantytą, skobta – ten ramios (pa)laimos skobnys.

...Tomas Sakalauskas dar 1997 m. yra paprastai ir taikliai vienu žodžiu pastebėjęs, kad Lioginas Šepka buvo menininkas. Nei daugiau, nei mažiau. Ir tuo viškas pasakyta – buvo tikras kūrėjas, kuriam daugiausia laiko atimantys bruzdesiai dėl kūno gerovės nerūpéjo, todėl tartum jogas ant

Lioginas Šepka (kairėje) ir buvęs „Naujosios Romuvos“ redaktorius Juozas Keliutis. Antano Miežansko nuotrauka. 1971 m.

Lionginas Šepka namuose Lebedžių kaime.
Petro Dūdos nuotrauka. 1976 m.

vinių lento palėpėse, žeminėse, varganose grytelėse mo-
kėjo užsimiršti. Tokių nedaug teužgimsta – suėmusių į
save gimtosios žemės ir ant jos tarpusios tradicinės kul-
tūros syvus. O tarp meno mokyklų iškėtotų „profų“ pa-
našių dar mažiau – lemia meno sferų, institucijų, galerijų,
įtakingų asmenų ir kartais asmenybių įtaka bei kon-
junktūra, grupuotiškumas, kritikų subjektyvumas, tiesiog
žmogiškasis rateliaivimas ir muilo burbulų pūtimas, žen-
gimas (ir žvengimas) su mada. O Lionginas tarsi slėpē
savyne, maldė su motinos pienu įdiegtus sugebėjimus, at-
siskleidė tik jremtas į kampą, kai buvo užgriebta jo savi-
garba, tarsi ir „čydijantis“ paniekinta jo žmogiškoji ver-
tė. O buvo meno vyras iš Dievo malonės, nes be jokių
įsiliegėjimų, rankų miklinimų, mokslų ar autoritetų bai-
mės iškart sukūré unikalų diaugiafigūrį, kompoziciškai ir
erdviškai suderintą, keliaprasmiškai užkoduotą, interpre-

tacijoms atvirą paminklą broliui ir tėvams, vėliau „Paukš-
čių balių“ ir daugybę kitų kūrinių.

O parinktoji pagerbtuviai diena išties savaip paradok-
saliai šepkiška. Simboliška, kad tai įvyko ne dabar tarsi ir
oficialiai įteisintą jo gimimo dieną – rugsėjo penkioliktąją,
bet jos išvakarėse. Nieko blogo tame nėra – muziejinikams
tai ilgų pasirengimų finišo tiesioji, o kam valdinikams
ir kitoms *tuuti frutti* prilipoms dalyvauti renginiuose
per išeigines? O datos rinkimasis šventei šepkiškas todėl,
kad, kai jam buvo susizgribta išduodi pasą, buvo minimas
ir kitas gimimo laikas – 1907 m. rugpjūčio 26 d. Kokia
diena iš jų tikroji, neaišku, be to, gali būti kitų variantų.
Gal šimtmečio minėjimas buvo nebloga proga panarsyti
visus įmanomus archyvus, saugyklas, bažnyčių dokumentų
podėlius ir paskelbti tikslią ir galutinę biografijos pradžios įkirtą? Šepkiška ir šio reto savitumo ir jnoringumo
žmogaus pavardės keitimų istorija. Rokiškio muziejaus
žmonėms jam padedant išsiimti pasą vietoj Šapkos pano-
ro būti Šepka ir pavardės rašyboje pakeitė raidę, nes esą
nenorės būti rusiška kepure... Keista, bet 1989 m. išleista
me „Lietuvių pavardžių žodyne“ pavardė Šapka išvis ne-
pateikta (tik Šapkas, Šapkus, Šapkauskas), o Šepkų būta
Kamajų, Panemunėlio, Skapiškio, du Šépkos – Pandėlio
apylinkėse, o Šepkus dar gausiau ir plačiau paplitęs. Beje,
nesureikšminant rusiškos k priesagos įsiterpimo Šapka ga-
li būti kildinamas nuo *šapo*, *prašapimo*, nuo kurių netoli
nubėgta ir su Šapkos *šepti*, *apšepeimu*.

Pagal apdairiai rengėjų kvietimuose įdėtą žemėlapį prie
Liongino Šepkos kapo Lebedžių kaimo kapinaitėse vyko-
me ne per Rokiškį, o per Kupiškį. Toks maršuto pasirinkimas, matyt, buvo visų „iš rytu šalelės“ ir turbūt nuo Pane-
vėžio, Šiaulių, Žemaitijos važiavusiųjų privalusas. Paga-
nė akis į regioniškai (ir net subregioniškai) savitus geltonai
rudai dažytus kupiškėnų namelius, kirtę Kupą, pamatę iš
labo ryto trinksinčias krašto muziejaus duris, atsidūrėme
ant beveik Liongino Šepkos asmenvardžiais vadintino ke-
lio palei užtenketą Lévenj, pro dar gana sodrius etnografiškus „kvapus“ išlaikiusius Aukštupėnų, Vėžionių, Jutko-
nių, Virbaliskų kaimelius. Jis lygumomis tjsta į šiaurę, Pandėlio link, ir buvęs sovietinės psichuškos kalnynas Liongi-
nas, gyvendamas buvusioje Matijošiaus grytelėje ar kolū-
kio Lebedžiuose pastatytoje troboje, bent kartą ar du per
savaitę per darganas, šalčius, kaitrą prastai prižiūrimu žvyr-
keliu mindavo dviračio pedalus į Kupiškį. Nusipirkti mais-
to, buities reikmenų, įmesti į pašto dėžę laišką mylimai
Danutei. Toks vienišas, netvirtas, sustojantis šalikelėje pa-
rūkyti arba kartais kelioliika kilometrų besivarantis namo
ryšuliais apkrautą sugedusį dviratį... Tai buvo Liongino gy-
venimo džiaugsmo ir kančios stotys. „Kupiškėnai geri žmo-
nės...“ O į Pandėli po prievertinio išvežimo ir darbų su-
niokojimo buldozeriu tik surištą kas galėjo nuvežti.

Lebedžių kaimo kapinaitės įrengtos vešliai lapojan-
čioje biržėje – ten ramu, jauku, nepretenzinga. (Logiška
ir vėlgi simboliška, kad pirmieji prie Liongino kapo iš labo
ryto atkurnėjo žemaičiai tryškiškis Pranas Dužinskas ir
dovainiškis Kazimieras Striaupa. Juk Žemaitija laikyta

medžio drožėjų tradicijos nerštaviete.) Tiesa, pagal sovietinę madą tolėliau, anapus keliuko, nutékštos kažkokios fermos, betoniniai griozdai, bet juos norint nesunku iškirpti iš regos lauko. Kapinaitės – ant pakilumėlės, ir įžengus pro vartus kairėje, prie tvoros žvilgsnis tuo užkliūva už meistriško Ipolito Užkurnio, galiu paliudyti mūsų pokalbio prisiminimais, labai vertinusio Liogino kūrybą, deja, irgi jau iškeliausio į dausas, medinio paminklo. Jau būriavosi nemažas dundulys kultūrininkų, menininkų, kaimynų, giminių, ir visi susirinkusieji nebuvo atsitiktinai ten pakliuvę, ir visi, regis, protarpiais pasijusdavo tartum neformalūs giminaičiai.

Proginę laidotuvių giesmę iš kažkokio rinkinio užtraukė Pandėlio gimnazistai, susispėtę palei zomatą. Vėliau dar panašiai pagiedeojo... Tiesiai šviesiai – toks repertuaro parinkimas atmenant gyvastingai kūrusį kraštetį šiai situacijai visai netiko. Juk ne pakasynos vyko! Nuobažnystė ne šio svieto, bet ne į tą stepę... Geriausiai būtų tikusios ramios liaudies dainos apie ažuolėlį plačialapį, kokį buklų uoselį ar diemedėlį tévelio dvare.

Pirmasis, anot Juozo Urbšio, „ėmęs žodį“ Petras Blaževičius, Rokiškio r. savivaldybės Kultūros, turizmo ir ryšių su užsienio šalimis skyriaus vedėjas, prabilo Pandėlio krašto poeto Vytauto Šavelio eilėmis: „Mūsų dainos nudžytos pievom, giriom, kloniais. / Džiugesys saldaus graudumo atsigers. / Dar ne vienas gims šepka, čiurlionis, / Dar ne vienas šicia į vartus čiobrelių kiemo pasibels“. Kiek

perdėtais jausmingai paraliuota, bet bent šiuo posmu esmingai pagauti liaudies dainų, tėviškės gamtos, namų ir kuriančio žmogaus būties tarsi ir nelengvai ižvelgiami satai. O juk ir dvasios judesių kinetikoje egzistuoja energijos tvermės dėsniai – iš nieko niekur niekas nesiranda! Ir Liogino atveju taip. Tik kur tie jo dvasios krustelėjimus skulptūrose ir drožiniuose gebantys analizuoti ir vertybiniu požiūriu įkainoti kurmiai buhalteriai, su baltais antrankoviais kažkur sveriantys sėjai tinkančius grūdus – menotyros liūtai, bent keletą kultūros ir mokslo disciplinų gebantys sintezuoti kultūrologai? O kol „kritinė žinojimų ir supratimų masė“ dar neįkaitino vožtuvą, tol svarbu fiksuoti ir kaupti visą įmanomą su Liogino gyvenimu susijusią empirinę medžiagą, atsiminimus, liudijimus.

Petras Blaževičius prisiminė: „Kai 1985 m. lapkričio 9 d. čia į amžino poilsio vietą Lioginą atlydėjo būrys artimųjų ir žinomų menininkų, Rokiškio rajono partijos komitetas uždraudė krašto kultūros žmonėms dalyvauti jo laidotuvėse su religinėmis apeigomis, jautėmės pasimetę ir gédijomės savo tuometinės valdžios mums nesuprantamo sprendimo... Juk garsiojo kraštiečio religiniai darbai aršiausiais ateizmo propagandos metais buvo ne tik eksponuoti Rokiškyje, bet ir reprezentavo sovietinį liaudies meną net už vandenynų, buvo dažnai rodomi per televiziją. Garsiausi sovietų mokslo veikėjai šlovino unikalius Liogino Šepkos darbus. Deja, partinė logika kultūros trumparegiams buvo nepajudinama. (...)

Lioginas Šepka „Zitos darželyje“ prie Rokiškio krašto muziejaus. Rimtauto Šilinio nuotrauka. 1972 m.

Lioginė Šepkė. „Paukščių balius“, arba „Zitos darželis“. Fragmentas. Dariaus Baltakio nuotrauka.

Lietuvos dailės muziejaus direktorius Lioginė Šepkė pavadinio europinio lygmens menininku. Mūsų, jo kraštiečių, pareiga – padaryti viską, kad jo nuostabos verta kūryba būtų populiarinama ir garsinama vis platesniu mastu. Tam pasitarnaus ir esminis Rokiškio dvaro sodybos atnaujinimo etapas”.

Paprastai, natūraliai ir ramiai tarsi vėjelio dvelktelėjimas nuo biržės medelių viršūnių prie kapo prisiartino meistro žmona Danutė Šepkienė. Idėmį, žvitrų akių moteris, susitikimo prie žymiojo šio krašto skulptoriaus minimemorialo proga apsigerbusi tautiniai drabužiai ir iš tolo švietusia balta linine keputaite, visiems šventės renginiams suteikusia keistai efemerisko, trapaus išskirtinumo. O Lebedžiuose Danutė (Liogino laiškus jau perskai-

čius tik taip ją ir norisi vadinti) priėjo prie Liogino palaiķų amžinosios buvimo vienos ir lyp susverdėjusi atsirėmė į jo medį – Ipolito Užkurnio sukurtą paminklą. Su Lioginu kalbėtis dabar galbūt geriau per medį – palietęs ranka lietaus ir vėjų nuzulintą šiurkščią faktūrą gali pa-justi santykio su artimu arba labai gerbiamu žmogumi tikrumą. (Kita vertus, kas galėtų ryžtis nusakyti iš subtilių niuansų audžiamus artimų žmonių ryšius, emocinius ir pasaulėjautos atitikmenis, sielų suokalbius?). Beveik stilizuotu raudų stiliumi, proverksmu Danutė rypavo: „Lioginai, atėjau pas tave! Kiekvieną dieną tave jaučiu ir atsi- menu, kaip mes kalbėjom, sakai, kad, va, tu ateisi pas mane žaliu takeliu. Jau dienos vakarop, ir tikrai gal po mėnesio, metų tuo žaliu takeliu ir aš pas tave ateisiu. Lioginai, čia tiek daug susirinko giminių, kaimynų – vi-si tie, kurie tave mylėjo, kurie gerbia ir vertina tavo kūry- bą. Visi jie čia. Labai esu dėkinga visiems, kurie atėjo čia prisiminti ir pagerbti Lioginą Šepką.“

Menotyrininkė dr. Alė Počiulpaitė niekada neabejojo Liogino Šepkos kūrinių verte, todėl jos pasiskymas nebuvo gaižus pamekenimas iš raštelio, bet impulsyvus ir apgalvotas, apibendrinantis, sakyčiau, rupiai ir talpiai įvertinan- tis fenomenalaus medžio skulptoriaus gyvenimo triūsa.

„Sunku patikėti, kad praėjo jau dvvidešimt dveji metai nuo tos dienos, kada iš sostinės atlydėjome Lioginą Šep- ką į jo tėviškés žemę, kurią jis mylėjo, iš kurios sémési jégų, kuriai dirbo. Ir šiandien, kai jo kūryba yra placiai žinoma, ji gyvena ne tik tuo pasauliu, kurį jam įdiegė Kū- réjas, ta dvasia ir tomis mintimis, bet ji tas mintis skleidžia toliau. Skleidžia tarp kitų meistrų, skleidžia tarp visų, ku- riems brangios mūsų liaudies kultūros tradicijos.

Šepka yra aukštaičių žemės vaikas, savo kūryba jis tē- sia aukštaičių kryždirbystės tradicijas. Tēsia savaip, tēsia genialiai perdirbdamas tai, ką paveldėjo, ir tarsi rodo mums tą kelią, kuriuo turime eiti saugodami ir tēsdami liaudies meno tradicijas.

Iš tikrujų iš šito kito didelio menininko Ipolito Užkurnio padaryto paminklo Lioginas Šepka žvelgia tarsi nu- stebės. Ir galbūt jis išties stebisi – o kas čia keisto, kad aš taip dirbau, taip gyvenau? Aš kitaip negalejau, tai buvo mano gyvenimas, tai buvo mano būtis. Taip, kaip kiekvie- no mūsų gyvenime yra kažkas, kas išreiškia mūsų būtį, mūsų esmę, taip ir Lioginė Šepka tai išreiškė kūryba. Jo tikrai nepaprastai meniški ir kilnūs darbai, kuriuos pasi- žiūrėjės kiekvieną kartą tarsi iš naujo atrandi. Ir kiekvieną kartą jie kalba kitaip, kalba naujaip, bet lygiai taip pat stip- riai. Drįstu sakyti – netgi stipriau nei tada, kai jie buvo kuriami. Iš tikrujų ta kūryba sudarė jo egzistencijos šioje žemėje esmę. Tai buvo jo būtis ir buitis, tai buvo visas jo gyvenimas.

Iš tikrujų dabar stebimės jo kūriniais, jo asmenybe, jo intuityvia ir žmogiška dvasine išmintimi, kurios dalį jis įkūnijo ir kūriniuose – labai paprastai, labai natūraliai. Taip, kaip jis gyveno – tiesiai, atvirai. Kaip kiekvienas iš mūsų, jis ir džiaugėsi, ir kentėjo, ir iš to džiaugsmo bei kančios gimė nepaprasti kūriniai, kurie yra ir bus mūsų

tautos turtas. Tai, iš ko semiamės mes, ims ir ateinančios kartos. Tikiu, kad šią akimirką į mus žvelgia nustebės menininkas, žinoma, besidžiaugiantis tuo, kad tai, ką jis paliko, kad tai, kuo jis gyveno, svarbu ir kitiemis – jo žemės žmonėms ir visai Lietuvai.”

Iš Lebedžių šventinė minėtojų–sakytojų, (i)rašytojų, tylojų vilkstinė nurūko į Pandėlį. Gal kiek ir perdaug spar-tuoliškai stachanovietiškai „vykdėme programą“, nes norėjosi pamatyti, kas likę iš Lioginui kolūkio statyto namo, iš pirkstosios Matijošiaus trobelės, kokia ten, kur jo gausiai pripeduota, dabar aplinka, koks sulaukėjimo, užželimo kie-čiais, dilgėlėmis ir krūmokšniais laipsnis. Beje, kaip jo gimtinė dažnai vis linksniuojuami Lebedžiai, o juk tikroji Liogino gimimo vieta – Šiaudinių kaimas. Išeitų – Šiaudiniai? Tokią informaciją ir būtent tokią kaimo pavadinimo formą nurodo Rokiškio krašto muziejaus archyve saugomo gimi-mo liudijimo, išduoto 1976-04-15, kopijos (į muziejui padovanovojo žmona Danutė) duomenys – „Lioginas Šepka“ gimė 1907 m. rugpjūčio 26 d. Šiaudinių kaime“. (Zita Žemaitytė nurodė 1907 m. rugsėjo 15 d. gimimo datą). Naujausioje muziejaus išleistoje knygoje „Pažystamas ir nepažystamas Lioginas Šepka“ dažniausiai vartojama gimi-tojo kaimo vardo forma – Šiaudinė, bet atsiminimuose yra minima ir Šiaudynė. Ir kur tas kaimas nebuvėlis net su tre-jetu pavadinimo variantų? Elementarus, bet variantiška ra-šyba „užpainiotas“ reikalas išsprendžiamas pasižiūrėjus ofi-cialius administracinius žinynus ir atitinkamai redaguo-jant ir, jei būtina, papildomai aptariant. Vėlgi pasigedau pa-grindinių jo gyvenimo duomenų norminimo pastangų... Kiek suprantu, Liogino gimtieji namai buvo mažame Šiaudinės kaime netoli Lebedžių, todėl šie juos dėl patogumo „prariojo“. Pasak dukterėcios Eleonoros Šilinienės, „jo gim-tasis Šiaudinės kaimelis buvo labai skurdus, gyveno visi grytelinkai. Stovėjo žydelio karčema, kurioje buvo labai šalta, todėl žiemą ją aprišdavo šiaudais. Nu-to ir kilo pavadinimas – Šiaudinė“. Vis dėlto, žvelgiant iš esmės, kas žmogaus gyvenime eg-zistenciškai svarbiau – ar gimtinės pasaulėvaiz-džio matricos, ar sukniubimas prie finišo lini-jos? Žinoma, yra visuotinai įsigalėjusi tokia žy-mių asmenų pagerbtuvė tradicija – rengti minimitingus prie jų kaulų, bet ne (arba ir) dva-sios mezgimosi epicentre ir galbūt akivaizdo-je – kur išvysta pasaulio šviesa. Ir tos apvalios datos su šventiniais bateliais ir šiugždančiais žoržetais juk neleidžia ekspediciskai brautis per sąžalykus ir takais tų kaimų, kurių žmo-nės (ir tolimi giminaičiai) dar 1997 m. vasarą atsiminė kitonišką medžio drožėją. Pasak Marijonos Mieliauskienės, „Šiaudinė, Lebedžiai, Čeponiškis, Lailūnai, Martinonys, Abeliai – kai-mai, kuriuose Liogino Šepkos vardas buvo žinomas ir girdėtas“. O laiko trūko – renginių progra-ma braškėjo per siūles, todėl „nesiša-kojome“ ir nesidomėjome, kaip dabar atrodo Liogino gimtosios gryčios aplinka, ar ten yra

kokis jo atminimo akcentas, klusnai su visais ropštémės į „maškes“ ir pro seną, medeliais apėjusį malūną vieškeliu dui į Pandėlį, kur, anot Liogino, negeri žmonės gyvena... Negeri, nes visko bijojuosios sovietų valdžios liepti kai kuri e niokojo jo įsigyventą pirtelę, vėliau žeminę, kūrinius brolio Petro sodyboje, kur dabar ant sienos pritvirtinta jo atminimui skirta lenta.

Nepasirodė, kad pandėliečiai būtu kuo nors ydingesni nei leistinasis žmogiškosios prigimties vidurkis. „Autopi-lotu“ privažiavus prie Pandėlio bibliotekos iškart į akis krito sujudimas – buvo rengiamasi atidengti (nors nebebuvo niekuo uždengta) ir netgi šventinti (tai ypač verslininkams pasi-darė mada – kaip čia būsi mažiau už kitus nuodėminguo-sius šventas?) rokiškėno Gintaro Varno medžio skulptūrą „Liogino Šepkos kelias“. Pasitiko maloni bibliotekininkė Regina Bašienė – aprodė puikiai suremontuotą ir iрrengtą pastatą, kompiuterių salę, erdvą skaityklą su naujausiais leidiniais (šalia „Litmenio“ ir „Nemuno“ trūko, pavyzdžiu, „Šiaurės Aténų“ – matyt, rajoninė biblioteka jų „neišrašo“, nes bijo, kad miesteliuose privis nesukalbamų „intelektualų“ arba visokiu ... šepkų, čiurlionių...). Antrojo aukšto salytyje veikė iš Rokiškio krašto muziejaus gautoji Liogino Šepkos darbų miniparodė (sustojus nebesinorėjo dau-giau nei kitų menų, nei renginių!). O Pandėlio seniūnas Romualdas Varanius, beje, įsteigės Liogino Šepkos me-džio drožėjų parodos-konkurso žiūrovų prizą, vėliau pa-sakojo, kaip kone dešimt metų iš savivaldybės traukė lėšas nors vienam „objektui“ atnaujinti ir „atžmoginti“.

Gintaras Varnas sakė, kad skulptūrą kūrės remdamasis Liogino gyvenimo ir kūrybos motyvais. O jo drau-gas, šia proga padovanojęs Šepkos išskirtinumo atributi-ką – juodus akinius, pasakė, kad dabartinis drožėjas toks iš esmės nebesaš, nes nebenori su peiliukais, kaltukais, kirveliu terliotis – dirbąs su „Husgvarna“. Greitai, bet...

Lioginas Šepka. „Zitos darželis“. Fragmentas. Dariaus Baltakio nuotrauka.

negyvai, nes medžio faktūra nudailinta nulyginta, perdėm graži it blizgė. Gal ir nedidelė pražanga, kai taip pasirengama kūrybiniam darbui, bet kai kurie ties kritine riba užmiršta sustoti... Pasakojamoji medžiaga, pasirinktieji gyvenimo ir kūrybos motyvai sukišta į tarsi išilginį griežtai apipjaustytą obeliską, vertikale kylantį aukštyn. Nesu tokio „greito maisto“ medžio skulptūroje šalinnkas, nes taip mechaniskai dirbant medis kalba lyg slengu, unifikuota naujakalbe, raiškos ir meninių priemonių minimumu, vaizdinių paviršais, tarsi juos dengiant glaistu ar tinku. Sakau, gal nereikia saviškiui duoti uždirbtį, gal geriau nepaisyti savo kiemo interesų, o pagal darbo manierą parinkti labiau senamadišką, kiek įmanoma labiau „šeptkišką“ (nors iš esmės tokią, išskyrus kelis formalius mėgdžiotojus, ir neaptikta) meistrą. Iš tokią gal arčiausiai galėjo būti Adolfas Teresius, Rimantas Zinkevičius, Jonas Tvardauskas, Juozas Videika?.. O ar išvis tokios nuoblizgintos, neišraiškios skulptūros reikėjo? Ar tam, kad „visi matyt“, kaip jamžinamas garsaus kraštiečio atminimas? O gal paprastesnė, grubesnė skulptūra turėtų stovėti prie buvusios Liongino brolio sodybos, jei naujiejį jos šeimininkai sutiktų? O gal vis dėlto kultūrinių maršrutų užmirštoje Šiaudinėje, nors ten plynai lauke gal ir „niekas nematys“? O gal taip svarstyti irgi kone piktoždžiavimas, kadangi kultūrininkų siekiai būna grįsti geriausiais ketinimais? Juk kai kultūrai – „prioritetinis dėmesys“, taip sunkiai visa „pramušama“...

O renginys prie naujojo paminklo vis dėlto buvo jaukus ir nuoširdus. Aukštėliau miestelio medžių, stogų ir buvusios Liongino brolio sodybos žaidė saulę. Girdėjome įdomių Liongino gyvenimo ir kūrybos interpretaciją, atsiminimų. Viena iš kūrybiškiausių ir nuovokiausių Lietuvos muziejų vadovų Nijolė Šniokienė savo pasiskymu parodė, kad sugeba ne tik vadybininkauti, bet ir yra „ganomujų“ asmenybų vidinių dramų epicentre. Pasak jos, „geresnės vietos pastatyti šiai skulptūrai galbūt ir negalėjome surasti, nes dabar žiūriu į išdrožtą Lionginą ir galvoju, kad taip ramiai, susimąstęs Lionginas žiūri ten, kur stovėjo jo mylimo brolio Petro troba, kuri priglaudė jį po kelionių po tolimus Žemaitijos kraštus. Ten, kur ant gryčios, palepėje Lionginas Šepka pradėjo kurti savo pirmajį paminklą mirusiam broliui Petru. O gal jis žvelgia tolėliau, kur stovėjo pavargusi, aplūžusi, į žemę įlindusi pirtelė. Joje Lionginas jautėsi laimingas, nes surado ramybę, vienatvę, galėjo kurti. Deja, tas ramumas tėsési neilgai, nes 1955 m. gegužės 25 d. 18 valandą vakare, kaip jis pats išdrožė lentoje, Pandėlio miestelyje vyko tragiski įvykiai – nugriaunama toji aplūžusi pirtelė ir Lionginas su visomis stovylomis atsiduria lauke, purve, darganoje. Neišsigąsta Lionginas, sumąsto, kad gyventi reikia. Kiek tolėliau jis statosi žeminę, panaudodamas rąstus iš nugriautatos pirtelės. Ir vėl įsikuria, gyvena, jaučiasi ramus, bet, matydamas, kad stovylos netelpa mažoje žeminėje, sumano pastatyti „muziejų tokį, kokio pasaulyje nėra“. Deja, ir tie sumanymai nepavyksta, nebaigia statyti muziejaus – 1961 m. jis ne savo valia išvežamas į Didvyžius. Kaip pats sako, į prakeiktus neramybės

namus. Vargsta ten, graudulingi laiškai ateina į Pandėlį, jie rašomi ir Rokiškio muziejaus direktoriui Stasiui Dauiniui. Prašosi išvaduojamas iš ten. Viename laiške rašo, kad net „daržais, pėsčias kelią namo surasčiau, tik kad kas nors išleistų iš ten“. Daugiau nei porą metų Lionginas ten išbuvo. Į Pandėlį grįžta tik 1963 m. – dar labiau pasikeitęs, bijantis viešumos. Jį priglaudžia giminės, bet Liongino gyvenimo ir kūrybos kelias blaškosi, jis ieško sau pastogės, kad vėl rastų ramybę, kad galėtų kurti. Aišku, sunkiai tai sekasi. Galų gale džiaugiasi nusipirkęs suklypusių Matijošiaus trobelytę beveik savo gimtinėje. Kuria, tampa žinomas tarp meno žmonių, menotyrininkų, dailininkų, apie jį buvo sukurtas Rimtauto Šilinio filmas „...pasirašau – arkitektas“. Bet vis vien jaučiasi vienišas, nereikalingas, vis kažko ieško. 1970 m. rudenį pas Lionginą užsuka žurnalistė Danutė Digrienė. Jie pasikalba; nors ir daug lankytųjų pas jį būdavo, bet tai buvo gal pirmas kartas, likęs jam širdyje visam gyvenimui. Dabar jo gyvenimas pasikeičia. Dabar Lionginas gyvena laukimu – laiško, siuntinėlio, Danutės atvažiavimo. Gyvena ir rašymu, nes per aštuonerius metus parašo 309 laiškus. Juose liejasi meilės žodžiai, išsakomi džiaugsmai ir skausmai, rūpesčiai. Laukiamiausias svečias tada – laiškininkas su Danutės laišku. Toks gyvenimas vis vien Liongino netenkino, dažname laiške jis prašosi, kad Danutė būtų šalia visą laiką, ne tik šiaip kada atvažiavusi. Atsitinka taip, kad Lionginas išvyksta gyventi į Vilnių pas mylimiausią ir brangiausią žmogų – Danutę. Manau, kad galiausiai tai buvo pats laimingiausias ir švieisiausias Liongino gyvenimo tarpsnis“.

Įdomių atsiminimų pažérė Nacionalinio M. K. Čiurlionio muziejaus darbuotoja Kazimiera Galaunienė:

„Šitose vietose esu buvusi prieš maždaug penkiasdešimt šešerius metus. Tada dirbau Vilniuje, Mokslo akademijos Istorijos instituto Istorijos-etnografijos muziejuje. Jam tada vadovavo Vincas Žilėnas. Vasaros metu su muziejaus etnografais važinėdavome po įvairias vietas fiksuodami senają ir to laikmečio kaimo žmonių buitį, rinkdami žinias ir eksponatus. Architektai matavo, fotografavo pastatus, mes aprašinėjom interjerus, kitos rinkom dainas, užrašinėjom papročius, žinias apie žmonių mitybą, rinkom audinius, ieškojom senųjų drabužių. Žinoma, po kaimus važinėdami klausinédavom – gal žinot kokių senų dainininkų? Mums žmonės pasakė, kad jūs nuvažiuokite į Pandėlį, ten gyvena tokis meistras. Vieni tai ramiai, pagarbiai ištardavo, kiti truputuką su šypsenele.

Vieną dieną susirengėm iš apylinkės kaimų į Pandėlį ir sustojome prie namelio, kurį dabar tuošia Liongino Šepkos memorialinė lenta. Žinoma, prieš pusę šimtmečio tas namelis atrodė kitaip, tada mums jis atrodė visai naujas, taip turbūt ir buvo. Važiavom mes, žinoma, sunkvežimiui. (...) Vincas Žilėnas nuėjo prie pirtelės, iš tolo atrodė, kad lyg ir éjo į vidų, sunku dabar pasakyti. Išėjo iš tos pirtelės ir moja mums, kad ateitume. Jis mus iš karto įspėjo – galėsit jeiti, bet tik jokiu būdu meistro nekalbinkit ir nevarginkit jokiais klausimais. Ir mes vienas po kito suéjom ją pirtelę, kuri buvo apšviesta mažo langelio. Kai akys priprato prie tų

Lioginė Šepkė. Jėzus miršta. Mečislovo Sakalausko nuotrauka.

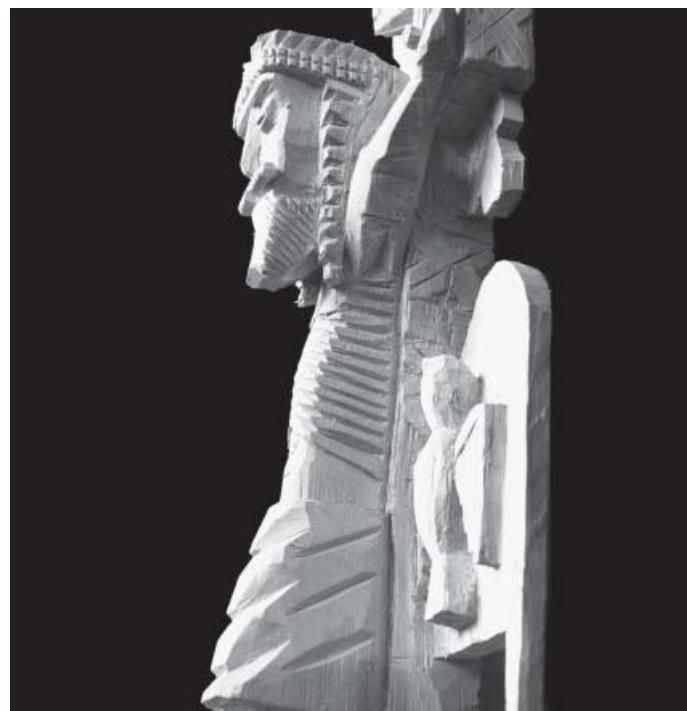
vidaus sutemų, pamatėme, kad ant točių padėtos tokios neįprastos mums formos, tokios lyg didžiulės lento ir ten skulptūros. Žodžiu, tose lentose išrašyta religinio turinio tekstai. Ir ten aplinkui smulkesnių daiktų, skulptūrų, kurias jau matėm ant gryčios aukšto. Žinot, tai, ką mes pamatėm (žinoma, tada buvom jauni, bet dar labai imlūs), mums pasirodė taip neįprasta, – palyginti su tuo, ką mes esam įpratę matyti pakelėse kryžiuose, koplytėlėse, skulptūrose, o čia visiškai nauja tiek formos, tiek turinio atžvilgiu. Ir mums tai savaiame užkirto žadą. Mes tylėjom, žiūrėjom, o šalia ant kažkoksio medinio suolelio ar kaladės nuleidės galvą sédėjo pusamžis vyriškis. Žinoma, kiekvienas mes savaip suvokėm, ką kiekvienas jautė ir galvojo, mes nieko neklausėm, tokie laikai tada buvo. Visa tai, kas buvo religinio, tautinio turinio,

buvo niekinama. Man toks įspūdis buvo – iš kur visa tai, kas vedžioja meistro rankas, mintis, jausmus? Jis turėjo pačius primitviausius įrankius, ir man buvo toks įspūdis, kad jis yra tik įrankis didelės, šviesios, galingos jėgos, kuri kalba jo rankom, mintim ir jausmai. Ir mes, išėjė iš tos pirtelės, ne-pratarėm vienas kitam žodžio. Žinoma, ir kai grįžom nesidalijom įspūdžiai. (...)

Ir dabar galėčiau pakartoti to pirmojo įspūdžio žodžius – ne į viską mes gyvenime randam atsakymus, kartais lieka ir mīslę. Ir šis talentas, unikumas, jo kūryba Lietuvos meno panoramoje pačia plačiausia prasme (turiu omenyje ir profesinę dailę) yra iš aukščiau dovanota likimo dovana”.

Į diskusiją apie Lioginę tiesiai iš minios tirštumos buvo „ištrauktas“ panevėžietis žygeivis, buvęs Seimo narys Julius Beinortas:

„Iš tikrujų aš čia ne vienas, čia mūsų, tu žygeiviukų, net trim mašinom atvažiavo. Todėl, kad Lioginės Šepkė maždaug prieš trisdešimt penkerius metus buvo lyg magnetas. Jis mus traukė, ir mes nelabai supratom, kodėl. Tada buvo ir daugiau liaudies menininkų, ir mes kažkokiu mastu buvom tarsi kurjerai. Rūpinomės, kur pakabinti kokią koplytėlę, kur įdėti kokį rūpintojėlį. Bet čia kūrėjas. Labai savitas. Mes ateidavom pas jį pastūmėti kolegų kauniečių. Jie sakydavo – jūs nuneškite Lioginui tabako, pažiūrėkit, ar jis turi duonos, pažiūrėkit, ar ko netrūksta, nes jis užsimiršta. Ir mes su kuprinukėm važiavom, éjom... Turėdavom ir pasižiūréti, ir patvarkyt. Prisimenu mūsų kontaktus. Man tada pasidarė aišku, kad dialogą su juo sunku užmegzti. Jis kažką pasako, ir tu po to gali kalbėti, gali verkti, jis nereaguja, tyliai, po to jis vėl pasako. Bet tie pasakymai nevedė į dialogą, jis kalbėjo

Lioginė Šepkė. Kristus. Dariaus Baltakio nuotrauka.

Danutė Šepkienė prie Liongino Šepkos kapo Lebedžių kaimo kapinėse (šimtmečio minėjimo metu). Dariaus Baltakio nuotrauka.

tarsi sau. Tos jo mintys paprastai būdavo apie būtį, gyvenimo paskirtį. Jis tuo rūpinosi – dėl tokių dalykų kaip mirties valanda, ką reikėtų daryti atradus jį negyvą, kur turėtų pakliūti jo vienas ar kitas darbas. Jo medžio lentose išraižyti žodžiai tokie svarūs, savaiip postulatiniai, todėl man priminė akmenines Mozės lenteles. Galvojom, kodėl jis, turėdamas tokias rankas, netiražuoja savo kūriinių, nedaro daugiau? Tik vėliau supratom, jog jam tai buvo svetima, jis gyveno savam pasaulyje, pro kurį mes šuoliavom. Ir laimė, kad vienas kitas suprato, kad tas mūsų šiuoliavimas yra daug menkesnės vertės negu giluminiai

kūrėjo suvokimai. Mes, žygeiviai, gerbėm tuos žmones, kuriuos laikydavom savais. Lionginas Šepka buvo disidentas. Mums jis buvo artimas. (...)

Kartą žygeivis pamatė vieną jo drožinį, pasirašytą „Arkitektas L. Šepka“, ir paprašė, kad meistras jį parduotų. Jis pažiūrėjo ir pasakė, kad tas darbas palauks Danutės. Jeigu Danutei nereibs, tada aš galbūt ir parduosiu. Paskiau jo paklausėme, ką jis tuo metu kuriąs? Dabar, sako, aš ant tų lentų rašau savo testamentą.“

Apie giminaitį Lionginą pakalbėjo jo brolio Petro sūnaus Alberto sūnus, dukart Europos šuolių į aukštį čempionas Kęstutis Šapka:

„Man teko pačiam čia, Pandėlyje, gyventi vasaromis, atvažiuoti pas bobutę, todėl susitikdavom su Lionginu. Galiu tiek pasakyti, kad susidūrės su pokario sovietine realybe, aišku, jai didelės meilės neapturėjo. Lygiai taip pat jo nemylojo ir sovietai – kaip ir jis jų. Buvo papuołęs į pokarinę baudžiavą – į statybas. Tada brolio duktė ten nuvažiavo ir parsivežė jį į Pandėlį. Čia ir gyveno. Vengdavo žmonių, buvo nuo visų atsiskyręs. Mano supratimu, jis buvo kieto charakterio žmogus, tvirtas, bet baisiai sentimentalus. Vengė žmonių, nepatiko jam sovietinė santvarka, visokie tarybiniai aprībojimai ir draudimai, kuriais valdžia visus norėjo padaryti vienodus. Sakė – aš ne toks, nenoriu toks būti. Kai mirė brolis, brolio žmona paprašė jį, kad sukaltų kryžių. Sukalė kryžių, pasižiūrėjo – šleivas, kreivas. Aukštaitiškai sakant, visi čydinos – ir kokį gi tu čia kryžių padarei!? Tai užgavo jo savimeile ir žingeidumą, ir jis pasakė – na, tai aš tada jam padarysiu pasaulinį kryžių. Nuo to karto émė drožti. Būdavo konfliktų su brolio dukterimi. Ji-sai pridroždavo visokių paukštelių, kryželių, nu-nešdavo į kapines ir apdédavo brolio kapą, o atėjusi brolio dukra viską išmėtydavo. Nes žmonės ateidavo ir į tai žiūrédavo kaip į stebuklą. Kai čia, Pandėly, gyveno, tai, sakė, kai tik šalčiai užeidavo, ateidavo ant grycios gyventi. O jei tik šalčiai praeina, vėl eina į pirtį. Sakė – man gryčioje žmonėm smirda... Va taip.

Drožinėjo drožinėjo, ir apie jį émė sklisti gandas. Kol tyliai sau drožė, kol žmonės apie jį nežinojo, niekam neužkliuvo. O bendravo jis tik su kunigais, vakare išeidavo į bažnyčią, ten, matyt, pasižiūrėdavo šventų knygų ir paveikslų. Drožė toliau savo pasaulinį kryžių. O kai tapo garsus, žmonės jį émė lankyti, ten pat prie kuriamo paminklo melstis, nes laikė jį atsiskyrėliu, gyvenančiu beveik kaip vienuolis. O savo sentimentalumą paslėpdavo po didele placiabryle skrybėle, todėl, kai kur nors eidavo, niekas jo ir nematydavo. Kai juo émė domėtis žmonės, paaikėjo, kad tai unikalus žmogus, kuris būdamas daugiau nei keturiaskesdeimties metų taip iš nieko émė meistriškai

drožti. Visi žavėjosi, kaip jis iš vieno rasto be sujungimų gali išdrožti grandinę. Kiek reikia kruopštumo, darbo! Po to, kai jam išvartė pirtelę su darbais, pradėjo kurti savo muziejų. Tarybinė valdžia spaudė, kad tai reikia panaikinti, nes suprato, kad tas atsiskyrėlis eina ne už sovietinę santvarką. Lioginas buvo žmogus, kuris jos nepripažino. Kai tapo žymus, dar labiau valdžiai maišė. Juo labiau kad žmonės nuolat ieškojo kibirkštelių laisvės protrūkiui pasireikšti. Todėl susilaukė represijų, buvo atimti jo darbai, pats prievara išežtas į prieglaudą. Tik vėliau, kai gyveno nusipirktoje grytelėje netoli téviškės, émė atsigauti, pradėjo giedriau žvelgti į pasaulį, bendrauti su žmonémis, priminėti žurnalistus. Matyt, apsiprato su esama padėtimi, o kai užvaldė meilés reikalai, prasidėjo kitas gyvenimas.

Esu dékingas, kad Lioginas néra užmirštas. Labai gražu”.

Funkcionalus ir, galima sakyti, beveik amžinas pagarbos Šepkai parodymo ženklas – Liogino Šepkos parko įkūrimas Rokiškio naujamiestyje, prie gyvenamojo mikrorajono. Iš pradžių šis nejaukus plynas laukas buvo bandomas apsodinti želdiniais ir medžiais, bet, pasak M. Mieliauskienės, „parkas buvo beveik be gyvybés ženkli: nebuvo né vieno suolelio, per jį prabégdavo žmonės trum-pindami kelią į senamiestį“. 2000 m. Rokiškio krašto muziejas (tiksliau, M. Mieliauskienė) parengė LR kultūros ir sporto rémimo fondo finansuotą projektą „Medžio drožyba: etninės tradicijos XXI a. naujovių įtakoje“, kuriuo buvo siekta propaguoti Liogino Šepkos kūrybos originalumą, jamžinti jo atminimą, skatinti medžio drožėjus ieškoti ne tik naujų išraiškos bûdų, bet ir išsaugoti etnines tradicijas. Nuo 2001 m. imti organizuoti medžio drožėjų plenerai, ir jie (jau septyni) vyko kiekvienais metais. Per tą laiką parkui sukurta daugiau nei 60 skulptūrų, dalis iš jų funkcionalios – suolai, sūpynės, vaikų pamėgti ir draugiškai niurkomi gyvūnai. Be to, latvių Jekabpilio ir Rokiškio rajonų savivaldybės įvykdė bendrą daugiau nei milijono vertės tarptautinį projektą, kuris igalino parko takelius išgristi trinkelėmis (tiesa, ne medinėmis), įrengti apšvietimą, atlikti kitus civilizacijos diktuojamus darbus. Ir parkas atgijo, jauku vaikščioti tarp metūges leidžiančių ažuolų ir eglių, palei Šepkos kūrybą ir gyvenimą, pagal vasaromis plušančių meistrų talento išgales interpretuojančius ir įprasmėminančius monumentalius drožinius. Sako, darbai dar nesibaigė, sako, kad ir kitus trejus parko vartus saugos linksmai nuožmūs karavyriai, išlaisvinti iš medžių kamienų.

Nors Liogino Šepkos parkas su didžiule tai skelbiančia skulptūra veikia, regis, nuo vasaros, jubiliejinių renginių proga oficialiai „apipjaustyta“ jo atidarymo juostelė. Aidėjo ryškiai fotografuojamos ir įgarsintos mobilizaciniu pobūdžiu „svarbių asmenų“ kalbos, visiems pleneru dalyviams buvo įteikiti dovanų maišeliai (tiesą sakant, kodėl jų dalybas turėtų stebėti žiūrovai?). O patys aršiausi šio parko kūréjai (ir Liogino talento gerbėjai?), pasirodo, esą Adolfas Teresius, Saulius Lampickas, regis, dar Rimantas Zinkevičius, Vytautas Jackūnas, Kęstutis Krasauskas. Visa tai atispindi ir „padalomojoje medžiagoje“ – brangiai,

Lionginas Šepka. Jėzus Kristus Nazarnietis ir jo kančios. Mečislovo Sakalausko nuotrauka.

spalvotai ir ant gero popieriaus išleistoje brošiūroje „Rokiškis. 2001–2007“ (iš pavadinimo nesuprasi, kam ji skirta). Tiesą sakant, tokiams vienadieniam „ataskaitiniams“ leidinukams (juolab kad parko kūrimo akcija dar nebaigta) gaila nukirstų medžių ir lėšų, kurios galėjo būti panaujodos, tarkim, leisti didesnės apimties Liogino laiškų ir atsiminimų rinktinę... Juk ne veltui šiaulietis profesorius Vytenis Rimkus sakė, kad „savo kūryba jis sukūrė naująją tradiciją. Dabar jau niekas neabejoja, kad Lioginas Šepka įsijungė į naujosios šiuolaikinės lietuvių liaudies tradicijos kūrybos eigą. Lioginas Šepka lyg atrodytu vienišas,

vienintelis, bet ne – jis yra didelės lietuvių liaudies meno kūrėjų plejados vienas iš ryškiausiu atstovų. Kas būtų Lionginas Šepka be tų šimtų gal mažiau žinomų meistrų, bet tų, kurie ir jo garbei sukūrė šį parką, bet kad jis tai inspiroavo – nedidelis stebuklas. Lietuva gyva tuo, kad joje daug menininkų, kad ji – kultūringa šalis, kuri kuria savo tautosaką, kalbą, literatūrą, meną (ir liaudies meną). Tik tuo mes galim būti įdomūs pasaullui, tik su tuo galim išeiti už savo ribų”.

Prieš atkakdami į Rokiškio dvare įsikūrusį krašto muziejų suskubome apžvelgti Nidos Lungienės sugalvotos akcijos pėdsakus – lyg ir vietiniu koloritu ir maniera, kai kur gana modernistiškai ir fantasmagoriškai nutapytas miesto namų langines. Sunku pasakyti, kiek tai tradiciška ir prasminga, bet neabejotinai traukia žvilgsnius, jaudrina estetinę klausą, skatina emocijas...

Liongino Šepkos šimtmečio proga šiemet Rokiškio muziejininkai nusprendė nerengti kasmetinės jo vardu padintos parodos-konkurso ir neskelbtį laureato, bet surinkti draugén visus ligšiolinius laimėtojus, kad jie vieni į kitų darbus pasižiūrėtų ir, matyt, patys sau nuspresty, ko išties yra verti. Šių metų žyma konkurso istorijoje liks tuščia, ir kažin, ar tokia „būtojo laiko“ paroda bei reprezentacinių užmojai gali smarkiai išjudinti žanro raidą, juk kūrybą skatina ne šventės su dovanomis, o kasdienybė. O Liongino Šepkos premijos laureatais iki šiol yra tapę 16 medžio drožėjų: 1994 m. – Vanda Briedienė (Biržų r., mirė 2005 m.) ir Robertas Matulionis (Vilnius), 1995 m. – Ipolititas Užkurnys (Vilnius, mirė 2004 m.), 1996 m. – Antanas Jusevičius (Kaunas); 1997 m. – Antanas Šergalis (Šakių r.); 1998 m. – Arvydas Petruolis (Panevėžys), 1999 m. – Venecijus Jočys (Rokiškio r.) ir Zenonas Skinkys (Vilkaviškis), 2000 m. – Saulius Lampickas (Alytus), 2001 m. – Adolfas Teresius (Kauno r.), 2002 m. – Pranas Dužinskas (Telšių r.), 2003 m. – Rūta Kavaliauskienė (Plungė), 2004 m. – Kazys Striaupa (Plungės r.) ir Juozas Videika (Jurbarkas), 2005 m. – Vidas Jatulevičius (Biržų r.), 2006 m. – Jonas Tvardauskas (Anykščiai). Vienas už kitą įdomesnis, originalesnis, netikėtesnis... Tikra puota tradicinės lietuvių medžio skulptūros mėgėjams. Kaip pasimatė per parodos atidarymą, meistrai geba puikiai kurti, bet ištarti rišlesnį sakinių apie save ir darbus tik retas tesugebėjo... Gal jiems reikėjo duoti namų darbų pasirengti pakalbėti konkrečiu klausimu? Būtų buvę jaukiau ir jiems patiemis, ir susirinkusiems įdomiau ko nors iš darbo ir gyvenimo patirties pasiklausyti. Juk su medžio dvasiomis ir taip per dienas naktis prisityli, prisisapnuoja atviromis (kartais ir užmerktomis) akimis... Tiesa, įdomų atsitikimą prisiminė panevėžietis Arvydas Petruolis:

„Tada mes, žygeiviniai, tvarkėm sukilėlių kapus. Paskutinio 1863 m. sukilio mūšio Lietuvoje vietą Žaliapurviuose, Panevėžio rajone. 1975 m. pastatėm koplytstulpį, šiai metais restauravom, buvo nupuvės. Keletas žodžių apie Šepką. Nemanis pasakojo. 1974 m. pas Šepką į jo lūsną atvažiavo partiniai veikėjai ir Vilniaus tautodailės vadukai. Sako, mes darom seminarą, norim tarybiniam partii-

zanams pastatyti memorialą. Šepka nekalbus buvo. Žiūrėjo, žiūrėjo, paskui nusimovė kaliošą ir sako – ar matot, koks mano kulnas purvinas? Sako – jis visai durnas, o, sako, jūs dar durnesni! Nusispovė ir daugiau nebekalbėjo. Kas dabar išdrįstų taip pasakyti „vadams“?

O „visą teisybę“ apie Rokiškio krašto muziejaus veiklą ir „veidą“ ne tik puoselėjant žymiojo menininko atminimą išklojo vilnietis (zalvietis) „trečias brolis“ Robertas Matulionis:

„Pažiūrėkit į žemėlapį. Juk galėjo Šepka pakliuti į Kupiškį, į Panevėžį, bet kažkaip pakliuvo į Rokiškį. Prieš 33 metus atvažiavau į šiuos kraštus – į Bradesius, už Zalvės ežero, tada dar Šepka buvo čia, bet vėliau apsivedė ir išvažiavo į Vilnių. Ir ten jি mačiau, gyveno Nemenčinės plente, sodo namelyje, bet į bendravimus nesileido. Drožė toliau. I ką lenkiu? Rokiškio žmonės, ypač muziejuς – ar vadovavo Algiris Kvartūnas, ar Stasys Daunys, ar Ona Mackevičienė, ar Marija Mieliauskienė, ar dabar Nijolė Šniokienė – visi šilti žmonės, tikri kultūrininkai, kurie padėdavo, paremdavo menininkus; svarbu jiems buvo ir darbų pirkimas. Muziejus buvo kultūros traukos centras, todėl Šepka tik į Rokiškio muziejų galėjo pakliuti. (...)

Rokiškyje sklando kažkokia gera kultūros bacila. Žiūrėkit, kas darosi su valdžiom ir kultūra. Dar „prie rusų“ vykdomojo komiteto pirmininkas Vytautas Sketeris buvo neabejingas kultūrai. Po Nepriklausomybės atgavimo, kad ir kokios politinės pakraipos būtų valdžia, bet kultūrą myli, muziejų remia, miestas išpuoselėtas – gal kartais ir skolon, gaunant barti iš kitų valdžių. Rokiškis yra pavyzdys kitiems Lietuvos kraštams, kaip reikia gerbti liaudies kultūrą, tautodailę, nes ji ne nuo viršininkų priklauso, ne nuo Vilniaus ar Panevėžio vadukų. Tai yra tai, ką žmonės daro savo kaime ar miestelyje, ar seminare, kurį padeda suburti valdžia. Man pavyko, kad pakliuvau į Rokiškio veiklos zoną, kad Rokiškis yra tokia gera vieta pasaulyje!“

Vienas iš įdomiausių pagerbtuvių renginių – Liongino Šepkos atvaizdų fotoparoda. Apie jo kūrinius daug kas tariamės turė nuovoką, bet šio originalo nuotraukų ir gyvenamosios aplinkos fiksavimų mažai teregėta. Parengta informatyvi kelių tarsi iš užmaršties atkapstyčių autorų nuotraukų ekspozicija su Liongino laiškų Danutei citatų ir žygeivinių atsiminimų fragmentų, tiksliau nusakančių „nutrauktą“ situaciją, lydraščiais. „Sužaidžia“ vaizdo ir teksto dermė. Tik neaišku, kodėl paroda pavadinta taip pat, kaip ir gražiai jubiliejui išleista knyga? Pritrūko fantazijos? Ar radus paprastą ir tikslų knygos pavadinimą ir fotografijas norėta traktuoti tik kaip jos dalį? Parodą parengė, aptarė, su Lionginu bendravusius fotografus kalbino muziejininkė Dalia Kiukienė. Pasak jos, Liongino Šepkos šimtmečiui imta ruoštis prieš porą metų. Gautas Kultūros ministerijos projektinis finansavimas. „Informaciją rinkome tarsi siūlų kamuolių. Kartais vedant ekskursiją po Liongino drožinių ekspoziciją iš lankytojų išgirdavome: „Buvaus pas Šepką, žinau, kas apie jি turi žinių“. Taip gaudavome naujos informacijos“. Buvo „atkastos“ retos Antano Miežansko fotografijos, kuriose Lionginas sėdi kartu su legendiniu

„Naujosios Romuvos“ redaktoriumi Juozu Keliuočiu, taip pat su Tomu Sakalauskui, Algimantu Kvartūnu. Netuščiom grįžta apsilankius pas žygevius – klubo „Ažuolas“ vadovą kaunietį Šarūną Borutą, panevėžiečius Algirdą ir Alfredą Petrušius. „Nuvykome į Panevėžį pas Petrą Dūdą. Buvo keistoka, kai pas jį pamatėme pusmaišį fotonegatyvų. Visi jie sutvarkytį beveik kaip muziejuje – tvarkingai suvynioti, suklasifikuoti pagal metus, siužetus. Parodoje – didžiausia Petro Dūdos fotografijų dalis.“

Parodoje neeksponuojami (netiko pagal sumanymą), bet iš vilniečio fotografo Mečislovo Sakalausko gauta 140 fotonegatyvų su užfiksuotais Liongino Šepkos drožiniais, kurių Rokiškio muziejus neturi (dalis jų sudėta į naujajį leidinį). Prieš 35 metus Lionginą taip pat fotografavo daininkas, fotografas Ričardas Dailidė. Pasak jo, „Šepkos kūryba nepakartojojama, bet turėti jo atvaizdus, jo dvasią fotografijose irgi svarbu. (...). I lankytos jis žiūréjo atžagariai. Bet pabuvus visa atsirišo, ir vėliau jau jis mūsų nebenorėjo išeisti. Kvietė atvykti vėl, lydėjo, stovėjo ant kelio, kol pranykom už kelio vingio. Noriai fotografavosi. Nors nemègstu režisūros, tada paprašiau jo lauke atsisësti prie drožinių“. Unikalių kadru igyta ir iš dokumentinio filmo „... pasirašau – arkitektas“ režisieriaus Rimtauto Šilinio. Juose Lionginas užfiksotas su besidominčiais jo drožiniais žmonémis, taip pat „pagauta“ reta situacija – atspalaidavęs, dūmą traukiantis Lionginas.

Ir galop labiausiai intrigavusi ir liekamaja verte svariausia jubiliejinių renginių programos „vinis“ – knygos (albumo?, laiškų ir atsiminimų rinkinio?) „Pažystamas ir ne-pažystamas Lionginas Šepka“ pristatymas. Pasak leidinio sudarytojos Marijonos Mieliauskienės, jo pobūdį nulémė tai, kad nuvykus į susitikimą Liongino našlė Danutė Šepkienė parodė dėžę, prikrautą jo laiškų. Ji geranoriškai sutiko juos perduoti saugoti ir publikuoti muziejui, be to, dar atidavė nemažai asmeninių daiktų, susijusių su Lionginu.

Nekyla abejonių, kad dėl autentiškų Liongino laiškų ištraukų Danutei spausdinimo, originalių fotografijų ir atsiminimų apie jį publikavimo tai vertingas leidinys. Naujas etapinis žingsnis aiškinantis meistro gyvenimo ir kūrybos dramą. Ne plyta, o didokas blokelis į kylančių Šepkadios mûrą. Jį malonu paimti į rankas ir dėl geros „Petro ofseto“ spaudos bei subtilaus dailininko Alvydo Ladygos maketo. Ypač svarbu tai, kad knygos rengėjai atsispyrė pagundai literatūrinti, elgtis „pagal gramatiką“ ir glaistyti laiškų tekstus. Tekstologiniu požiūriu tai būtų akivaizdus non-sensas. O dabar Liongino rašymai iš vidinės klausos nukalant žodžius ir sakinių konstrukcijas, dažniausiai be skyrybos ženklu, liko nesužeisti, autentiški, tikri. Juos įdomu skaityti, nes autorius gebéjo valdyti žodį, mokéjo įtikinai nusakyti savo būseną ar įvykį.

Kita vertus, akivaizdu, kad tepadaryta tik pusė darbo, nes pratarmėje rašoma, kad „pateikiame ištraukas iš 216 įdomiausių laiškų, kurių kalba ir stilius netaisyti“. Kodėl tik ištraukos? Kodėl būtent iš šios didesnės laiškų dalies? Ar šių fragmentų publikavimo priežastis – tik jų įdomumas? Kas gali nustatyti, kas apie Šepką kam gali būti įdo-

mu... Žodžiu, tai, kas pateikta viešumai, atlanka be prie-kaištų, bet kyla klausimų dėl medžiagos atrinkimo ir pateikimo motyvų, jų aptarimo ir šykščių redakcinių pasta-bų. Ar kita laiškų dalis neskelbiama dėl asmeninių voto ar dėl to, kad trūko lėšų ar leidybinio ploto? Mano galva, kartą imantis tokio darbo derėjo kratyti pusininkavimo ir iškart paskelbti visus Liongino laiškus. Juk tai vienas iš tikriausiu šaltinių norint suprasti jo asmenybę ir kūrybą! Kam lašinti, dozuoti su pipete, juk praeis keleri metai ir neabejotinai teks leisti naują leidimą – puiki proga vienu gaištu tai padaryti praleista. Galbūt galėjo būti skelbia-ma ir visa žinoma Liongino epistolika – taip pat ir 28 laiškai, adresuoti buvusiems Rokiškio krašto muziejaus direktoriams Algimantui Kvartūnui ir Stasiui Dauniui bei broliui Viktorui.

Beje, leidinio metrikoje nurodytos sudarytojos, dailininko, vertėjos pavardės, bet ... trūksta redaktoriaus. Iš taupumo ar dėl per didelio pasitikėjimo sugebėjimais „užsiimti niekais“ – tvarkytį tekstus? Jei laiškais patikime „taip, kaip yra“, tai kitose knygos dalyse kai kur šlubuoja elementari skyryba, nesuvienodinta rašyba, „sunkus“ stilius. Dar užkluovo, kad užsklandos – fotografijos per visą lapą kai kur prapuldė duomenis (taip pat ir „dėl gražumo“ pateikti kūriniai bei viršelio ir priešlapio nuotraukos; tai juk galėjo tilpti kokioje neišvaizdžioje informacinėje „kišenėje“). Ko dar reikėtų tokio pobūdžio leidiniuose? „Pagedavimų koncertas“ paprastas – apie „linksniuojamą“ asmenybę būtų pravartu (ir pagarbu) pateikti pagrindinių gyvenimo datų bei visuomenei žinomų (ir žinotinų!) kūrinių (su metrikomis ir saugyklu bei, kiek įmanoma, pri-vacijų asmenų nuorodomis) sąrašus. Tai leidiniui būtų su-teikę daugiau informacinio solidumo ir vertės. Šiuo metu tarp muziejininkų ir menotyrininkų „plauko“ tik apytikslė informacija, kad Liongino Šepkos kūriniai saugomi Rokiškio krašto muziejuje (išsamiausia kolekcija iš visų kūrybos tarpsnių – senstelėjusi kartoteka „apytiksliai“ nurodo 375 vienetus), Nacionaliniame M. K. Čiurlionio mu-ziejuje (A. ir P. Galaunių namuose), Vilniaus dailės mu-ziejuje, netgi Pasvalio „Caritas“. Manoma, kad meistras yra išdrožęs apie pusantro tūkstančio darbų, bet dabar niekas negali pasakyti, koks yra nesaugomujų (paties meistro išdalintųjų ir parduotujų) likimas. Manau, tai pri-valoma „sekliška“ Rokiškio muziejininkų užduotis, nes juk kūrinių kiekis baigtinis, vis mažėjantis...

ANNIVERSARIES

The 100th Anniversary of the Birth of Lionginas Šepka

Juozas ŠORYS

The paper is devoted to the 100th anniversary of the unique wood carver Lionginas Šepka (1907–1985) from Aukštaitija (Rokiškis District), famous for his statues of Gods. The author offers accounts and analyses of the events held on this occasion and reviews the book on the author and his work.

Gyvenimo prasmė – kūryba ir darbas

Liaudies meistrui, medžio drožėjui
Pranui DUŽINSKUI – 70

Elvyra SPUDYTĖ

Bendraujant su liaudies meistru, garsiu žemaičių medžio drožėju Pranu Dužinsku pajunti svarbiausią jo charakterio bruožą – meilę darbui. Nuo mažens tėvų įskiepytas sąžiningas, doras požiūris į bet kokį darbą išliko ir lydi meistrą visą gyvenimą.

Pranas Dužinskas gimė 1937 m. lapkričio 19 d. Karštenių kaime, netoli Žarėnų (Telšių r.). Tėvai Jonas ir Petro nėlė Dužinskai buvo bežemiai, todėl šeimos gyvenimo duona buvo nelengva. Kartu su Pranu augo brolis Vincas ir sesuo Zita. Ieškodami geresnio duonos kąsnio, geresnės vietas, Prano tėvai dažnai keitė gyvenamąsias vie-

toves. Ilgėliau meistro tėvai buvo apsistoję Žlibinuose (Plungės r.). Tėvui ten buvo pasiūlytas zakristijono darbas, o mama bažnyčioje įsidarbino patarnautoja (*procka*) ir varpininke.

Žlibinuose Pranas pradėjo lankytis pradinę mokyklą. Ne kažin koks vyras buvo – smulkiausias ir mažiausias tarp didelių bernų. Kai įsidūkė klasės draugai pradėdavo šokinėti per suolus, kai kurie ir per Pranuko galvą, iš baimės būsimam meistrui nieko kito nebelikdavo daryti, kaip per gilius pusnis ir siaučiančią pūgą lékti namo. Pusnyse kartą pametė klumpes ir namus pasiekė vienom kojinėm. Ši nuotykį meistras dabar prisimena su plačia šypsena. Manau, kad tai dar viena meistro savybė, kuri susiformavo nuo mažens – nekelti skandalų ir „nekariauti“, nes tai nieko gero neduoda, geriau pasitraukti ir savo energiją panaudoti kitai veiklai.

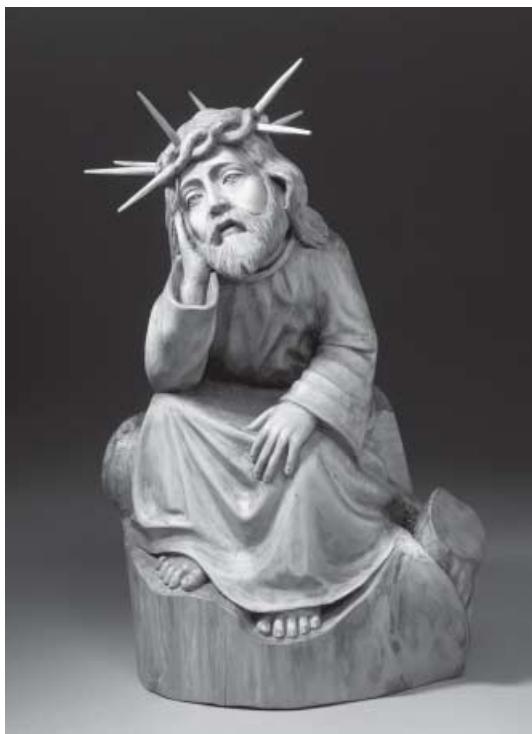
Jau pradinėje mokykloje pradėjo meistrauti, drožinėti. Tai Prano tėvuko įtaka, nes jis buvo neblogas stalius, todėl ir vaikams tapo žinomas meistystės paslapty. Pirmieji darbai – žaislai, rėmeliai, puošti eglės kankorėžių žvyneliais, arkliukai ir žmonių figūrėlės – vis labiau kaitino vaizduotę. Be to, jis piešė atvirukus, ypač kalėdinius ir velykinius, kurie turėjo neblogą paklausą, nes jų tuo metu beveik nebuvovo. Savo rankom susimeistravo slides. Bet drožinėjimui laiko likdavo nedaug. Tėvai dirbo valdišką darbą, buvo labai užimti, todėl vaikai privalėjo padėti, dirbtį įvairius ūkio darbus. O tų darbų buvo begalės.

Po kurio laiko šeima vėl persikėlė gyventi į kitą vietą – Kantaučius (Plungės r.). Pranas toliau tėsė mokslus Kantaučių septynmetėje mokykloje. Šioje mokykloje išryškėjo ir kiti jo gabumai. Be pomėgio piešti ir prielankumo apskritai dailei, pasireiškė meilė muzikai. Kantaučių mokykloje įgijo šokėjo pagrindus – lankė šokių ratelį.

Pranuką valdė trys mūzos – muzika, šokis, dailė. Todėl baigęs septynmetę mokyklą turėjo apsispresti, su kuria mūza susies tolesnį likimą. Svajojo apie Telšių taikomosios dailės technikumą, o tėvai nupirkо armoniką... Savarankiškai išmoko groti ir tapo jaunimo pasilinksminimų siela – muzikantu. Tėvai džiaugėsi vaiko gabumais ir neilgai trukus nupirkо seną fisharmoniją. Prano sielą užvaldė muzika. Išmokęs groti fisharmonija, buvo pakviestas dirbtį vargonininku Kantaučių ir Žlibinų bažnyčiose. Perpratęs vargonų subtilybės, tapo neblogu vargonininku. Muzika vis labiau émė valdyti Prano sielą. Lieplaukės bažnyčioje,

Pranas Dužinskas.

Pranas Dužinskas. Rūpintojėlis.

Pranas Dužinskas. Prakartėlė.

kur vėl atsikėlė gyventi tévai, Pranas dirbo vargonininku ir vadovavo bažnyčios chorui.

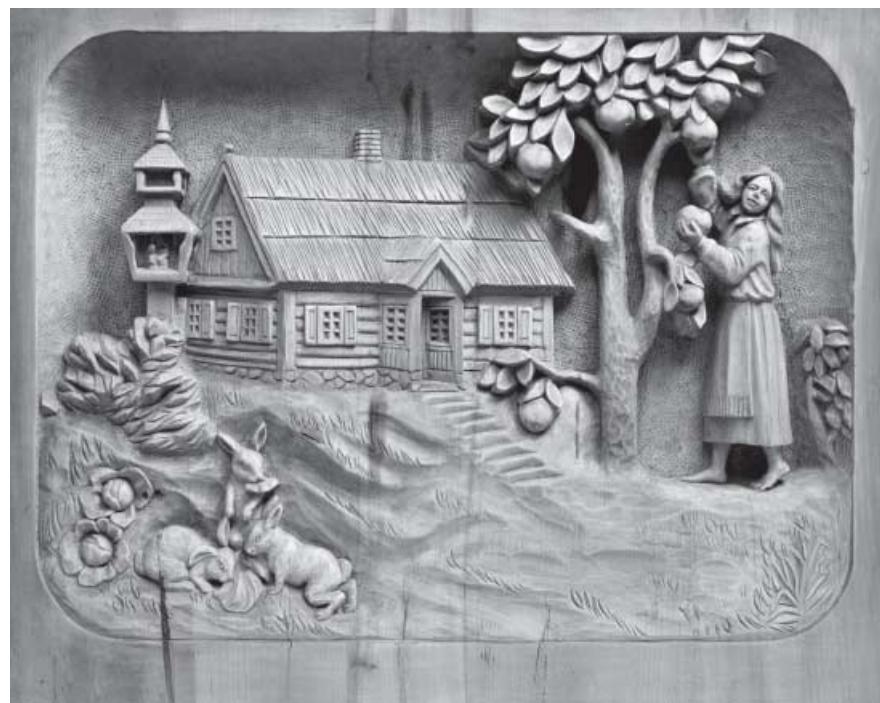
Lieplaukėje susitiko savo pirmają meilę, kuri išliko vienintelė visam gyvenimui. Panelė Onutė dirbo pradinių klasių mokytoja. Tais laikais meilė tarp vargonininko ir tarybinės mokytojos buvo neįmanoma, tiesiog negalima. Pranui ir Onutei reikėjo rinktis meilę ar darbą. Apsisprendé

Pranas. Paliko vargonininko darbą ... ir tapo mokytoju. Kilnios sielos žmogus, Lieplaukės mokyklos direktorius Juozas Vaičiulis, priėmė Praną dirbtį muzikos ir darbų mokytoju. Onutė ir Pranas sukūrė šeimą.

Dirbdamas mokykloje, Pranas pasižymėjo pareigingumu, darbštumu, nuoširdumu. Jo vadovaujami kolektyvai rajoninėse apžiūrose užimdavo prizines vietas. Darbas

Pranas Dužinskas. Laikrodis „Palangos Juzė“.

Pranas Dužinskas. Bareljefas „Obuolių skynėja“.

SUKAKTYS

sekési puikiai, tik jauté, kad pačiam trūksta žinių, todél baigė Telšių muzikos mokyklos organizuojamus vienerių metų chorvedybų kursus ir neakivaizdiniu būdu istojo į Klaipédos muzikos technikumo chorvedybų specialybę. Dirbo ir mokési, bet Lieplaukės mokykloje sumažéjo darbo krūvis ir jaunai šeimai reikėjo spręsti gyvenimišką dilemą – susirasti naują darbovietę. Darbštiems žmonėms sekési. Netikėtai gavo Tryškių vidurinės mokyklos direktoriaus Stasio Kasperavičiaus užsakymą – padaryti mokykai keletą stendų, o po užsakymo atlikimo ir pasiūlymą dirbtį ir gyventi Tryškiuose.

Nuo 1966 m. Tryškiai Dužinskų gyvenime tapo pastovia sėslaus gyvenimo sala. Baigési kelionės, kraustymasis iš vienos vietas į kitą. Tryškių vidurinėje mokykloje vėl

tapo darbų mokytoju, todél reikėjo keisti asmeninių mokslų profilį. Baigės Klaipédos muzikos technikumo pirmą kuras, perstojo į neakivaizdinį Kauno technologijos technikumo stalystės-baldų gamybos skyrių. Po ketverių metų igijo techniko-technologo kvalifikaciją.

1968 m. Pranas darbą „Lietuvaitė“ ir kitas skulptūras darbo tematika pirmą kartą eksponavo trijose Telšių rajono liaudies meistrų surengtose parodose. Kruopščiai ir meistriškai atlikti P. Dužinsko darbai buvo labai gerai įvertinti specialistų ir eilinių lankytųjų. 1968 metais buvo priimtas į Liaudies meno draugiją.

Medis, drožyba vis labiau užvaldė meistrą. Galvoje sukosি daugybė minčių, kurias norėjos realizuoti. Reikėjo ir pinigų, nes Tryškiuose pradėto namo statyba kėlė daug rūpesčių, be kitų, ir finansinių. Dar antraelėse pareigose įsidarbino gamybinės medžio dirbinių įmonės „Minija“ Telšių filiale. Šis darbas daugiau alino negu teikė pasitenkinimą. Pagal sukurtą etaloną iš atskirų detalių reikėjo klijuoti suvenyrus. Kartu su žmona Onute ilgai vakarais sėdėdavo montuodami suvenyrus. Toks darbas buvo ne meistrui, kurio siela šaukiasi kūrybos. Tada techninis darbas tik dusina. „Minijoje“ ištvėrė tik pusmetį.

Sukūrės keletą naujų taikomojo meno pavyzdžių – vazų, laikrodžių, lėkštelių – nuvežė parodyti į Klaipédos liaudies meno draugiją. Darbai buvo puikiai įvertinti, greitai parduoti. Ši sėkmė suteikė sparnus ir leido priimti naujus sprendimus. Atsisakės darbo „Minijoje“, vėliau ir mokykloje, įsidarbino Klaipédos „Dailės“ kombinate, kur išdirbo iki šios įstaigos uždarymo.

Pranas Dužinskas – daugybės meno žanrų bandytojas ir kūrėjas. Matyt, taip lemta, kai žmoguje gyvena kelios giminingos mūzos. Jų tarpusavio harmonija leidžia visapusiškai atskleisti menininko asmenybei. Pranas išbandė kalvystės meną – nukaldavo dekoratyvinius vartelius ir vadinančias saulutes savo medžio darbų viršunėms, išbandė karpinių meną, sukūrė ne vieną karpinį liaudiškais motyvais, išmoko dekoruoti margučius. Meistro rankomis skutinėti margučiai puikuojasi ant šventinio velykinio stalo. Geometrinės, augalinės ornamentų margučių kompozicijos stebina grožiu. Išbandė Pranas ir juvelyro meną. Papuošalais iš gintaro ir rago su metalo elementais ne kartą puošesi žmona Onutė, ir ne visi galėjo patikėti, kad tai padarė vyro Prano rankos. Išbandė Pranas ir fotografavimo meną; perprato visas fotografijų darymo plonybes.

Aistros aistromis, bet didžioji meilė – medis. Jis užvaldė ir nugalėjo. Pranas kuria daug ir įvairiai. Tai taikomojo meno darbai – vazos, lėkštės, laikrodžiai, žvakidės, dėžutės, lazdos, įvairūs suvenyrų ir vaizduojamojo meno pavyzdžiai: skulptūros, bareljefai, kuriuose jamžinti muzikantai, šokėjai, darbininkai, amatininkai, taip pat šventųjų skulptūros, kurias kurdamas stengiasi atgaivinti senąsias dekoravimo tradicijas – polichromiją. Taip pat kuria dekoratyviųs kaukes ir monumentalius darbus – dekoratyvius stogastulpis.

Pranas Dužinskas. Stogastulpis Tryškiuose.

1972 m. P. Dužinskas dalyvavo pirmoje liaudies meistrų kūrybinėje stovykloje Ablingoje. Jos metu medžio meistrai ažuolinėse skulptūrose jamžino 1941 m. sunaikinto Ablingos kaimo istoriją ir jo žmones. Pranas ten sukūrė du dekoratyvinius stulpus, skirtus Barborai Baltuonytei ir Kostui Šiaulyčiui. Meniškumu, subtilumu ir išraiškingumu išsiskyrė Barborai sukurtas paminklas. P. Dužinskas dalyvavo ir kitose meistrų kūrybinėse stovyklose – 1975 m. Perlojoje „Čiurlionio kelias“, kur sukūrė dekoratyvinį paminklą M. K. Čiurlionio harmonizuotų dainų motyvais, 1978 m. Kėdainių rajone, kur sukūrė bareljefinį triptichą vaikų darželiui ir už šį darbą pelnė respublikinės liaudies meno premijos laureato vardą. 1979 m. dalyvavo stovykloje Juodkrantėje – „Raganų kalne“ paliko Vandenio skulptūrą, 1988 m. stovykloje Telšiuose sukūrė didžiulį pano „Muzikantas“, kurį įkurdino kavinėje.

Kūrybai Pranas atiduoda visas jėgas. Dirba daug ir intensyviai, kartais po 16–18 valandų per parą, nes užsakovai vis skubina. Tik dėl užsakymų gausos niekada nenukentėjo jo darbų meninė išraiška. Meistras savo darbus kuria be jokios „chaltūros“. Darbų tematika įvairi ir gausi. Nuo didelių ažuolinių skulptūrų iki miniatiūrinių darbelių. Keturioms bažnyčioms – Kaunatavo, Tryškių, Viešnių, Dauginių – sukūrė altorius. Dekoratyvūs stogastulpiai puošia ne tik meistro sodybą, bet ir Tryškių miestelį bei kitus Lietuvos kampelius. Daugybė taikomojo ir vaizduojamojo meno darbų iškeliau už Lietuvos ribų: Rusijon, Vokietijon, Japonijon, Amerikon, Kanadon, Norvegijon. I šią šalį iškeliau ir įspūdingo dydžio įmantriais norvegiško ornamento raštais dekoruotas ažuolinės pilies fasadas.

Meistras vis kuria. Iš liepos, beržo, ažuolo, uosio, juodalksnio, drebulės kuria vis naujus darbus, kurie kasmet rodomi rajoninėse, zoninėse, respublikinėse parodose bei konkursuose. Iš jų nuolat parseiveža padėkos raštus, diplomas, premijas bei kitus apdovanojimus. 1983 m. pelnė meno žymūno vardą, o 2002 m. Rokiškyje laimėjo prestižinę Liogino Šepkos premiją. Rokiškyje 2000 m. ir 2004 m. organizuotuose prakartelėlių konkursuose laimėjo pirmąsias premijas. 2003 m. tradicinėje kaukių parodoje-konkurse Plateliuose vėl laimėjo pirmą vietą. Už nuopelnus 2005 m. gruodžio 12 d. kultūros ministro įsakymu jam suteiktas meno kūrėjo statusas.

Nuo 1987 m. surengta 12 parodų. Darbai eksponuoti Telšiuose, Skuode, Vilniuje, Plungėje, Naujojoje Akmenėje, Mažeikiuose, Kuršėnuose, Varniuose, Lenkijoje, Islandijoje, Vokietijoje, Graikijoje.

Tryškiuose, kur menininkas surado savo kūrybos, sėkmės ir laimės oazę, Dužinskų sodyba išskiria precizine tvarka ir unikalumu. Skulptūros, stogastulpiai puikiai dera su gėlynais ir dekoratyviais krūmais. Įrengtame muziejuje lankytojai gali susipažinti su senesniais ir pačiais naujausiais meistro darbais. Visus maloniai sutinka sodybos savininkai Onutė ir Pranas Dužinskai, kurių darbštumas,

Pranas Dužinskas. Dekoratyvinė kiemo detalė.
Arūno Baltėno nuotraukos.

geranoriškumas ir meilė grožiui verčia susimąstyti apie gyvenimo prasmę ir meilę artimui.

Meilė muzikai, dainai, šokiui – antra aistra, kuri valdo Prano jausmus. Niekada nemégės tuščiai švaistytai laiko, visada suranda laiko muzikai. Prano rankose atgyja armonika, akordeonas. Viena dainos melodija keičia kitą, jas meistras užveda kompanijose ar gerų draugų būryje. Muzika skamba ir namuose. Tėvui pritaria dukra Nomeida, žentas Saulius, anūkės Barbora, Agota, Marcelė ir žmona Onutė. Tik sūnus Saulius, pasirinkęs teisininko profesiją, gyvena Vilniuje.

Kai gerai suskirstai savo laiką, jo užtenka viskam: ir grybavimui, ir uogavimui, ir pasivažinėjimams dviračiais, ir teatrui ar koncertui, ir, žinoma, darbui. Be darbo, be kūrybos būtų nuobodu gyventi, – teigia Pranas Dužinskas. Meistro galvoje dar sukasi daugybė naujų minčių, naujų sumanymų ir, kaip teigia meistras, geriausias jo darbas dar neišvydo dienos šviesos. Jis bus sukurtas ateityje.

ANNIVERSARIES

The Meaning of Life: Work and Creativity

Elvyra SPUDYTĖ

This is a short account of the life and work of the famous Samogitian wood cutter, Pranas Dužinskas. He is the winner of the Lioginas Šepka exhibition-competition (2002) and lives in Tryškiai (Telšių District).

Rūtos Pociūtės nuotrauka

Žymaus etnologo Juozo Kudirkos netekus

Liūdna, Lietuvos etnologų bendruomenę vėl sukrėtė skaudi netektis. 2007 m. birželio 21 dieną mirė vienas iškiliausių Lietuvos etnologų – Juozas Kudirka. Jo nuopelnai Lietuvos etnologijai neapsiribojo tik mokslinę mintį plėtojančiomis gausiomis monografijomis ir straipsniais. Kiekvienas jo žodis nukreiptas į žmogų: kuriant meno kūrinius, sportuojantį ar švenčiantį šventes. Žmogų, puoselėjanti tėvų bei senelių vertybės ir siekiantį išsaugoti etninį ir kultūrinį tapatumą. Jis „arė dirvą“ tuose etninės kultūros arimuose, kuriuose reikėjo kantrybės, atsidavimo. Buvo ten, kur jo reikėjo labiausiai. Su Juozo Kudirkos vardu galima sieti vos per kelelius metus atgimusias Motinos ir Tėvo dienas. Ne vienas užjūriuose gimtąją kalbą užmiršęs lietuvis tévynę atrado anglų kalba publikuotoje etnologo knygoje „Lietuviai“. Taigi Juozas Kudirka ženkliai praplėtė taikomosios Lietuvos etnologijos galias, suteikdamas mokslui naują prasmę.

* * *

Vardą būsimasis etnologas „atsinešė“ 1939 metais gimdamas per Juozines (kovo 19 d.). Gimė Skriaudžiuose (Prienų r.) – šviesiausiamame Lietuvos krašte Suvalkijoje. Tačiau vaikystė nebuvo lengva. Vos vienerių metų jis neteko tévo, visa tévo giminé buvo emigravusi į JAV, motinos brolis J. Kulbušauskas pateko į lagerį, o jo šeima buvo ištremta. Sovietinė valdžia sunkiomis ekonominėmis sankcijomis ir grubiais moralinės prievartos veiksmais atkakliai motiną įtikinėjo stoti į kolūkį. Kaip prisiminė etnologas, penkių hektarų ir keturių arų ūkis turėjo mokėti dešimties hektarų ūkiams nustatytus mokesčius ir duoti prievoles. Neišgalint ji buvo du kartus teista, konfiskuoti ūkio padargai, pagaliau žemė iki sodybos tvorų aparta. Tačiau ir susikloščius tokioms gyvenimo aplinkybėms J. Kudirka siekė mokslo. Per atostogas teko dirbtį durpyne ir geležinkelyje. Baigęs Skriaudžių septynmetę mokyklą (1947–1954 m.) ir Veiverių vidurinę (1954–1958 m.) mokyklą siekė aukštojo mokslo. Deja, nebuvo komjaunuolis, be to, atsisakė rajono saugumo viršininkui pateikti savo J. Basanavičiaus mirties minėjimo proga 1957 m. skaitytą pranešimą, tad stojimui į Vilniaus universitetą, istorijos specialybę, negavo charakteristikos. Tik po dvejų metų, atidirbęs geležinkelyje ir įgijęs lengvatas teikusį darbo stažą, Juozas Kudirka su darbovietės charakteristika įstojo į Vilniaus universitetą. Baigęs tris kursus perėjo į neakivaizdinį skyrių ir mokydamasis dirbo bibliotekininku Lietuvos mokslo akademijos bibliotekoje bei Lietuvos istorijos ir etnografijos (dabar Nacionalinis muziejus) muziejuje restauratoriumi. Tačiau darbas netrukė studijoms. Juozas Kudirka dalyvavo studentų mokslinėse konferencijose. Pranešimo apie Molodečno mokytojų seminarą 1864–1866 metais tezės ir buvo pirmoji jo mokslinė publikacija.

1965 metais etnologas baigė Vilniaus universitetą, įgijo istoriko specialybę. Jo diplominis darbas „Veiverių mokytojų seminarija“ 1970 metais buvo išleistas atskiru leidiniu. 1996

m. jau laisvoje Lietuvoje išleistas kitas leidimas – „Lietuviškoji Veiverių mokytojų seminarija“. Jame atskleidžiama, kaip po grindžio salygomis formavosi lietuviškoji seminaristų sąmonė.

Baigęs studijas J. Kudirka tapo Lietuvos istorijos ir etnografijos muziejaus Etnografijos skyriaus vyresniuoju moksliniu bendradarbiu. Jau pirmaisiais metais pasirodė jo straipsniai „Kultūros baruose“, „Kraštotoje“. Vienas iš jų perspausdintas JAV lietuvių spaudoje. 1966 metais publikuoti pirmieji šio muziejaus etnografinių klausimų lapai „Puodininkystės amatas“ ir „Puodžiaus gaminių vartotojo anketa“. Jų autorius – etnologas Juozas Kudirka. Tais metais jis įstojo į Lietuvos mokslų akademijos istorijos instituto aspirantūrą. Kadangi senelis ir trys senelio broliai buvo puodžiai, pasirinko jau pažįstamo puodininkystės amato tyrimus. Aspirantūros metu spaudino ne tik straipsnius disertacijos tema, jam buvo svarbios ir etnologijos aktualijos. Bendradarbiavo vokiečių žurnale „Demos“ – referavo V. Miliaus bibliografijas; periodinėje spaudoje informavo apie Pabaltijo etnografinio atlaso kūrimą. Šiuo laikotarpiu jau žymios etnologo pastangos savo mokslinėi veiklai suteikioti taikomajį pobūdį. 1968 metais jis jau aprašo Dailes instituto keramikos specialybės studentų diplominius darbus. Savo ruožtu, laiko užteko ir moksliniams tyrimams. 1968–1969 metais buvo publikuoti net šeši straipsniai prestižiniuose Mokslų akademijos darbuose (serija A)! 1969 metais, anksčiau laiko, aspirantas apgynė istorijos mokslų kandidato disertaciją „Puodininkystė Lietuvoje“. Dar po ketverių metų ji tapo antraja mokslininko knyga, iki šių dienų išliekančia visų, besidominčių liaudies keramika, parankine knyga.

Apgynęs disertaciją J. Kudirka ketverius metus dirbo Lietuvos mokslų akademijos istorijos instituto Etnografijos sektoriuje (dabar Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyrius) – tyrė miško verslus. Tyrimas 1983 metais buvo publikuotas leidinyje „Iš lietuvių kultūros istorijos“ (t. 12, „Valstiečių verslai“ (kartu su V. Milium ir A. Vyšniauskaitė), studija „Miško verslai“).

Nuo 1974 metų mokslininkas pradėjo dirbtį Lietuvos mokslų akademijos Filosofijos, sociologijos ir teisės institute. Parašė studijų ir straipsnių apie M. Akelaičio, L. A. Jucevičiaus, A. Tatarės visuomeninges pažiūras, tuo metu pirmasis Lietuvoje į Vytautą ir Gediminą pažvelgė kaip į politikus. 1980 metais, kadangi nesutiko bendrauti su KGB, turėjo keisti darbovietę. Mokslininką priėmė LTSR mokslinis metodinis kultūros centras (dabar Lietuvos liaudies kultūros centras). Jo direktorius S. Sverdiolas (dažnai jį J. Kudirka minėjo geru žodžiu), pasak J. Kudirkos atsiminimų, kiek buvo tuo metu įmanoma, leido atskleisti visiems jo sumanyiams. Čia jis dirbo iki 1997 metų, kai, pablogėjus sveikatai, turėjo išeiti į pensiją. Dirbdamas šioje institucijoje jis neapsiribojo kokia nors viena siaura sritimi. Pirmajį darbo Lietuvos liaudies kultūros centre dešimtmetį daugiau dėmesio skyrė tautodailieui.

Patirtimi su tautodailininkais J. Kudirka dalyvavosi savo organizuotuose puodžių, akmenkalių, medžio drožėjų ir kitų

Tautodailės tyrinėjimus apvainikavo apžvalginė bibliografija „Lietuvių liaudies meno šaltiniai“ (išleista 1985 m.) ir „Liaudies dailės tyrinėjimo programa“ (išleista 1990 m.). J. Kudirkos veikla – brangi dovana liaudies meno kūrėjams ir propaguotojams.

Be šios veiklos, J. Kudirka – liaudies sportinių žaidimų propaguotojas ir populiarintojas. 1984 metais Baltojoje Vokėje jo rūpesčiu buvo surengta pirmoji tarprajoninė liaudies sportinių žaidimų šventė. Šventė čia surengta dar paeiliui dvejus metus, 1987 m. – Šalčininkuose, 1988 m. liaudies sportiniai žaidimai jau buvo žaidžiami folkloro šventėje Telšiuose, o 1991 metais – ir pirmosiose savanorių žaidynėse Vilniuje. Tradicinius sportinius žaidimus J. Kudirka propagavo spaudoje, parengė etnografinių klausimų lapą. 1993 metais išleistas ir leidinys „Lietuvių sportiniai žaidimai“. Šis leidinys turi išliekamą vertę ir ypač aktualus globalizacijos sąlygomis. Juolab kad šio etninės kultūros baro, be jo, daugiau niekas plačiau netyrinėjo. Pradėjės propaguoti tautiškuosius sportinės kultūros paveldo aspektus, etnologas tarsi matė lietuvių tautinio atgimimo viziją. Tačiau tautos galia siejasi ne tik su fiziniu pasirengimu.

Lietuvių tautinio atgimimo laikotarpis beveik sutapo su papročių propagavimo ir tyrimo etapu. 1987 m. J. Kudirka kreipėsi į visuomenę, kviesdamas atgaivinti senuosius liaudies papročius (Žmogus be papročių. Iš: *Vakarinės naujienos*, 1987 11 14). Jo požiūriu, ypatinga svarba atkuriant papročius tenka šeimai. Todėl tautinj atgimimą jis pasitiko skiepydamas meilę Motinai. Jo žodžiais, nuo motinos ir vakių ryšio priklauso žmogaus, visuomenės, tautos socialinis brandumas, dažnai ir ateitis. Tik stipri šeima – tautos nepriklausomybės laidas. Juozo Kudirkos kuruojamame rajone Šalčininkuose etnologo rūpesčiu ji buvo paminėta dar 1987 m. (1988 m. jau ir Tėvo diena). Ji sulaukė atgarsų spaudoje, diskusijų, Motinos dienos atgaivinimo klausimas buvo įtrauktas ir į LTSR moterų suvažiavimo dienotvarkę. 1988 metais šią šventę šventė jau visoje Lietuvoje. J. Kudirkos žodžiais, tai buvo „pirmas ženklus laimėjimas atstatant bolševikų sugriautą lietuvių liaudies kultūros sistemą“. Po metų pasirodė lietuvių dvasiniams atgimimui pasitarnavusi knygelė – „Motinos diena“ (pirmasis leidimas pasirodė 1989, antrasis – 1994 metais).

Kita svarbi šventė, turėjusi konsoliduoti lietuvių šeimas tautinio atgimimo laikotarpiu, – Kūčios. 1989 metais pasirodė pirmoji knygelė „Kūčių stolas“ (2-asis leidimas – 1990, 3-asis – 1998 m.), po metų „Kūčių naktis“ ir 1993 m. – studija „Lietuviškos Kūčios ir Kalėdos“. Pastarąjį knygą, kartu su priedu „Lietuviškos Kūčios: istorinė lyginamoji apžvalga“ (1994 m.) 1995 m. jis apgynė kaip humanitarinių mokslo etnologijos krypties habilituoto daktaro disertaciją.

Be išsamųjų Kalėdų laikotarpio tyrinėjimų, parašytos knygelės ir apie kitas iškilias lietuvių šventes – „Velykų šventės“ (1990, antras leid. 1992), „Joninės“, „Vélinės“ (abi 1991 m.), „Užgavėnės“ (1992 m.), „Jurginės“ (1997 m., du leidimai). Pastaroji knygelė ypač svarbi, nes iki jo šiai nykstančiai šventei etnologų buvo skirta labai mažai dėmesio.

Dėmesio nusipelno ir metodinis darbas „Papročiai ir kaimo kultūra“ (1996 m.). Greta trumpų švenčių aprašymų pateikiami trumpi klausimynai, leidžiantys pačiam skaitytojui susirinkti duomenis apie dar gyvus žmonių atmintyje gimtinės papročius. Atskiras skyrius skirtas taikomiesiems etnologijos aspektams, nurodant, ne tik kaip rinkti, skelbti, bet ir kaip į gyvenimą sugrąžinti gimtujų vietų papročius. Pasak etnologo, nuo to, kokie bus mūsų papročiai, priklausys tautos ateitis. Jo manymu, atgaivinus tradicinius papročius visuomenė galėtų išvengti daugelio moralinių problemų.

liaudies dailės sričių seminaruose. Per vieną seminarą sukurtas smulkiosios architektūros parkas aprašytas knygelėje „Šalčininkėlių smulkiosios architektūros ansamblis“ (1989 m.). Kitas parkas pastatytas netoli Benekainių (dabar Gudija). Sukurti unikalūs koplytstulpiai ir dekoratyviniai stulpai liaudies sportinių žaidimų tematika. Seminarai virsdavo tradicinės liaudies dailės studijomis. Jie buvo rengiami be Kultūros ministerijos paramos, reikėjo susirasti rėmėjus. Be seminarų, organizuotos ir mokslinės konferencijos, kurių medžiaga buvo spausdinama ir atskirais leidiniais. Sudaryti straipsnių rinkiniai „Tradicija šiuolaikinėje lietuvių liaudies dailėje“ (1982 m.), „Liaudies meno savitumas“ (1984 m.), „Meno verslai“ (1987 m.), „Spalva lietuvių liaudies mene“ (1988 m.), „Lietuvių liaudies papročiai“ (1991 m.). Kiek energijos kainavo konferencijų organizavimas ir leidinių parengimas spaudei! Negana to, direkcijai finansavus buvo sukaupta kelių tūkstančių tautodailės objektų iš visų Lietuvos muziejų skaidrių kolekcijų. Jos labai pravertė meistrus supažindinant su tradicine tautodaile.

Pažvelgus į J. Kudirkos kūrybinę veiklą negalima pamiršti verbų. Verbų sekmadienio paryčiais, nešinas fotoaparatu, prie Aušros vartų besirenkančių verbų gamintojų jau laukdavo J. Kudirka. Per ketvirtį amžiaus tarp verbų kūrėjų jis tapo savu. Jie noriai J. Kudirką įsieisdavo į namus, rodė verbų gamybą. Vėliau ne vienas savo dirbinius išvydo keturkalbėje knygoje „Vilniaus verbos“ (išleista 1993 m.), jų dirbiniai buvo moksliškai susisteminti, nurodomi verbų gamintojų kaimai ir datos, nuo kada tokios verbos pradėtos gaminti.

Daug dėmesio skirta ir jaunajai kartai. Nemažai pedagogų naudojosi J. Kudirkos knygelėmis „Vaikų dirbiniai: liaudies menas“ (išleista 1985 m.) ir „Vaikai ir liaudies kūryba“ (išleista 1989 m.), tradicinė liaudies dailė įjungta į mokyklų užklasinių darbo ir darbų pamokas.

Susitikęs gatvėje ar prie kavos puodelio jis daug kalbėjo, kad nors Lietuvos nepriklausomybė atgauta, ją reikia išsaugoti, sutvirtinti. Siekiant šio tikslo reikia sutelkti ir lietuvius, gyvenančius svetur. Vos tik atgavus nepriklausomybę pasirūpinta ir Lietuvos etninės kultūros vadoveliu anglakalbiams skaitytojams – „The Lithuanians – an Ethnic Portrait“ (1991 m.). Juozas Kudirka rūpinosi ir rusišku leidimu jau nebemokantiems lietuvių kalbos Vakarų Gudijos gyventojams. Deja, ši etnologo svajonė dar neįgyvendinta, nors buvo įdėta daug pastangų. Tačiau Gudijos lietuviams skirta kitų svarbių darbų. Jieems rengtasi daug metų. Pirmąkart etnologas išvyko pas Gudijos lietuvius dar būdamas aspirantas – 1969 metais į Plikius. 1971 m. vykta į Pelesą, 1972 ir 1973 metais apsilankyta Gervėciuose. Nuo 1989 iki 1996 Gudijos lietuvių kultūrą J. Kudirka tyrė kasmet, keliaudamas pėsčiomis, beje, jau tegalėdamas užrašinėti tik diktofonu, jis apsilankė net keliolikoje lietuviškų parapijų. 1997 metais dienos šviesą išvydo „Apso ir Pelekų lietuviškoji kultūra“. Po metų skaityojai turėjo progą susipažinti su knyga „Plikių kaimo papročiai“. Net ir pablogėjus sveikatai etnologas, sukaupės paskutinės jėgas, rengė knygą apie Lazūnų krašto bei Zietelos lietuvių papročius „Lietuvos pasieniu Baltarusijoje“ (rankraštyje aprašytos 8 skirtingos vietovės – Azierkų ir Piliakalnio kaimai, Asavos parapija, Benekainių–Ramoškonių, Lentupių, Starčiūnų (buvusi Aduitiškio parapijos dalis) apylinkės ir Brėslaujos parapija). Tikiame, kad šis leidinys išvys dienos šviesą.

J. Kudirkos vardas tarp etnologų tapo darbštumo sinonimu. Jo plunksnai priskiriami 24 autoriniai leidiniai, 8 sudaryti straipsnių rinkiniai, kelios dešimtys moksliinių ir nemaža mokslo populiarinimo straipsnių. Be to, J. Kudirka sukaupė daugiau kaip 10 tūkstančių fotonegatyvų ir medžiagą leidiniui apie Kazlų Rūdos miškų kaimus. Kalbėdamas apie nuveiktus darbus jis niekada nepamiršdavo paminėti ištokimos draugės Lilijos, dukters Agnės, tévo giminių paramos. Geru žodžiu minédavo visus jam padėjusius žmones. Nors daug nuveikė, bet buvo paprastas, kuklus. Be galio džiaugdavosi jaunesniųjų kolegų laimėjimais ir kiek galédamas jiems padėdavo. Be galio mylėjo Lietuvą.

Etnologo Juozo Kudirkos gyvybė užgeso trumpiausią vasaros naktį. Tai simboliskas laikas... po kelių dienų Joninės. Šventė, dar tarpukariu turėjusi jungti Didžiosios ir Mažosios Lietuvos lietuvius, per garbingą Lietuvos praeitį turėjusi tiesi tiltus į ateitį... Juozo Kudirkos taikomosios etnologijos darbai nemažai prisidėjo tvirtinant šiuos tiltus. Todėl tikiu, kad Juozo Kudirkos atminimas bus gyvas ne tik etnologų, bet ir visų lietuvių, žmonių, kuriems brangus žodis Lietuva, širdyse.

Žilvytis ŠAKNYS

IN MEMORIAM

On the Loss the Famous
Ethnologist Juozas Kudirka

Žilvytis ŠAKNYS

Žilvytis Šaknys offers an account of the life and work of the famous Lithuanian ethnologist Juozas Kudirka (1939–2007). He believes that Kudirka did more than academic work, such as research pottery, traditions, and Vilnius' palms among others. Juozas Kudirka devoted a lot of attention to applied ethnology. It is thanks to him that the Mother's and Father's Days were restored in Lithuania along with some sports games.

Dirbęs Lietuvai

Su velioniu Antanu Stravinsku (1927–2007) buvome tik pažįstami, nebuvome artimi draugai, bet susitikę visada maloniai ir įdomiai pasišnekédavome. Prisimenu Antaną dar iš studijų laikų, gal nuo 1962 metų. Tada jis, dar būdamas Vilniaus universiteto Istorijos-filologijos fakulteto studentas, su bendraminčiais kūrė Kraštotoyros draugiją. Kadangi mokémės sennuosiuose Universiteto rūmuose, o gyvenome „Tauro“ bendrabutyje, tai mūsų keliai kartais susikirsda-vo. Atmintyje išlikęs aukštasis gražus trisdešimtmetis, malonių, gal kiek artistiškų manierų vyras, jaunesnių kolegų apsuptyje žengiantis Liejyklos ar K. Kalinausko gatve ir kažką gyvai diskutuojantis. Neprisimenu, kaip pirmąsyk prakalbome vienas į kitą, bet kvietimą įsijungti į kraštotoyros judėjimą prisimenu. Tuo metu tam dar nebuvau subrendęs.

Antrąsyk su Antanu artimiau pabendravome 1970 m. vasarą legendinėje Lietuvos kraštotoyros draugijos būstinėje, Trakų gatvės pradžioje stovinčių Umiastauskų (Umiastovskij) rūmų antrajame aukšte. Tuomet buvau perėjęs dirbtį Universitetan, Ekonomikos moksłų fakultete buvau suorganizavęs kraštotoyros būrelį, su kurio nariais savaigaliais keliaudavome po Vilniaus apylinkes. Norėjosi prasmingesnės veiklos. Todėl pas Antaną, pažįstamą nuo studijų laikų, užėjau pasitar-ti. Užlipęs plačiais ir ilgais, beveik nuo gatvės pradžios prasidedančiais laiptais, kiek nedrąsiai pravé-riau jo erdvaus kabineto su židiniu duris. Džiaugsmingai sutikęs, Antanas išklausė mano samprotavimus, negailėjo patarimų, aprūpino metodine litera-tūra. Jo kabinete parašiau ir prašymą priimti į Krašto-tyros draugiją, t. y. oficialiai tapau Draugijos nariu. Palydėdamas pro duris džiaugėsi, kad Universitete plečiasi kraštotoyros judėjimas, kvietė nepamiršti Drau-gijos būstinės.

Kai 1972 m. rugėjį pradėjau vadovauti Vilniaus universiteto kraštotoyrininkų ramuvai ir jvairiai reikalais dažniau ėmiau lankytis Draugijos būstinėje, Antano ten jau nebebuvo. Jo ir kitų bendraminčių atgaivintas kraštotoyros judėjimas pradėjo duoti gražius lietuvišku-mo vaisius: į Norberto Vėliaus ir kitų šviesuolių orga-nizuojamas vilniečių kraštotoyrininkų ekspedicijas, be mokslininkų ir vyrėlesnio amžiaus kraštotoyrininkų, su-sirinkdavo būriai akademiniu jaunimo, okupuotoje Lietuvoje išėjo pirmosios kraštotoyros monografijos, kur-rios skatinė domėtis savo krašto praeitim, tradicinė lietuvių kultūra. Tai neatitiko oficialiosios ideologijos, negreitino „tarybinės liaudies“, kaip sakydavo Mask-vos cerberiai, formavimosi, o faktiškai – rusifikavimo

Antanas Stravinskas jaunystės metais.

proceso. Sujudo „šlovingosios partijos“ širšynas Lenino (dabar Gedimino) prospektė: „Gvalt! Nacionalistai kelia galvas. Neleisti, stabdyti!“ Prasidėjo organizuotas, ideologinė frazeologija pridengtas puolimas prieš kraštotyrą. Kai kurių rajonų KGB skyriai, terorizuodami aktyvesnius vietinius kraštotyrininkus, jų būstuose atliko kratas, gąsdino galimomis represijomis. Antanas buvo priverstas pasitraukti iš Kraštotos draugijos pirmininko pavaduotojo (faktiškai iš tikrojo Lietuvos kraštotyrininkų vadovo) pareigų. Pagal sovietmečio papročius Antano patriotinę veiklą stengtasi menkinti, apie jį skleistos žemiančios paskalos. Pavyzdžiuui, vienas „šlovingosios partijos“ Ignalinos ar Zarasų rajono veikėjų pusiau viešame pasisakyme teigė, kad buvęs Draugijos pirmininko pavaduotojas esąs pijočelis, nes, organizuodamas regioninį kraštotyrininkų renginį Rytų Lietuvoje, siūlęs padaryti alaus ir juo renginio dalyvius pavaišinti.

Vėlesnėse darbovietėse (Enciklopedijų leidykloje, Vilniaus universiteto bibliotekoje) Antanas, kiek leido aplinkybės, stengėsi laikytis patriotinių nuostatų. Tai atsispindėjo ir jo nuveiktuose darbuose. Dėl to ir vieną, ir kitą darbovietę ideologijos cerberių buvo priverstas palikti ne savo valia.

Antano darbas Vilniaus universiteto bibliotekos direktoriaus pavaduotoju sutapo su pasirengimu artėjančiam Universiteto 400 metų jubiliejui ir jo iškilimėmis. Su Antanu dažnokai susitikdavome kur nors Universiteto koridoriuose, pasišnekédavome. Antanas nuoširdžiai džiaugėsi, kad Universiteto kraštotyrininkų ramuvai leidžiamą organizuoti ekspedicijas, kad jų ramuvą įsitraukia vis daugiau jvairių fakultetų studentų,

kad ekspedicijose surenka daug lituanistinės medžiagos. Prašyavo užpildyti anketų apie kalvystę. Pats dalyvauti Universiteto kraštotyrininkų ekspedicijose sakési negališ, bijas pakenkti ramuvai. Nežinau, ar KGB tiesiogiai prie jo kabinėjos, ar pats Antanas suprato esąs sekamas, – per pokalbius būdavo labai atsargus: paramatęs ateinant kokį bendradarbij ar šiaip skaitytoją patildydavo balsą, o kartais skubotai atsisveikindavo ir pasišalindavo.

Kiek sveikatos reikalavo tokia nuolatinė įtampa, nesiliaujantys valdžios kabinėjimaisi ir trys atleidimai iš darbų? Juk reikėjo gyventi, išlaikyti šeimą. Ir tokiomis sąlygomis dar sugebėti dirbtį kūrybinį darbą, kaupti medžiagą apie kalvystę, rašyti straipsnius. Siekiančio užsibrėžto tikslo, valingo žmogaus pavyzdys.

Naujos galimybės kraštotyrininkams atsivėrė atkūrus Lietuvos nepriklausomybę. Antanas, nepaisydamas amžiaus, kartu su jaunesniais važinėjo į kraštotos ekspedicijas, dirbo archyvuose, rašė straipsnius, o naktimis, norėdamas užsidirbtį duonai, dar budėjo Mokslo akademijos bibliotekoje. Koks iškalbingas ir artistiškai žaismingas buvo Antanas per Veliuonos ekspedicijos baigiamajį vakarą 1993 m.! Džiaugėsi tokiu gausiu kraštotyrininkų būriu, senųjų kraštotyrininkų pamaina – ekspedicijoje dirbusiais studentais, džiaugėsi atsveriančiomis neribotomis galimybėmis netrukdomai dirbtį gimtajam kraštui, dirbtį Lietuvai.

Paskutinį kartą ekspedicijoje Antaną sutikau Žarėnuose (Šiaulių r.) 2001 m. Buvo jau kiek pasiligojės, sakési gerias vaistus. Tačiau rytais kartu su kitais kambaryste gyvenančiais vyrais dar išeidavo pasimankštinti, o gržęs juokaudavo, kad jstengių judėti tik žingine.

Kalvystė, vienas seniausių Lietuvos ir pasaulio amatų, buvo didžioji Antano meilė. Tyrinėjo šią temą visą gyvenimą, priešo kais prie kitų darbų, stengėsi sukaupti kuo daugiau faktų ne tik iš gimtosios Žemaitijos, bet ir iš visos Lietuvos. Ieškojo pagalbininkų, ekspedicijų vadovus aprūpindavo anketomis, prašyavo jas užpildyti. Ieškojo į Vilnių persikėlusį senųjų kalvių, juos iki smulkmenų išklausinėdavo. I jų gretas pateko ir mano tėvelis, kalvio amato išmokęs iš senelio ir priešokais dirbdavęs kalvėje. Geriausia sukauptos informacijos dalis buvo sudėta į monografiją „Lietuvos kalvystė“. Tai jo viso gyvenimo darbas, kurio niekas, ir labai norėdamas, pakartoti nebegalėtų. Užverstas reikšmingas lietuvių etninės kultūros istorijos puslapis.

Didžiausias Antano nuopelnas Lietuvai – Kraštotos draugijos atkūrimas, kraštotyrininkų telkimas tikrojioms lietuvių tradicinės kultūros vertybėms tirti. Šia veikla Antanas stojo į vieną gretą su J. Basanavičiumi, P. Bugailiškiu, P. Geniu, N. Vėliumi, V. Miliumi, kitais šviesuoliais.

Venantas MAČIEKUS

IN MEMORIAM

He Worked for Lithuania

Venantas MAČIEKUS

Venantas Mačiekus, a well known regional studies scholar in Lithuania talks about his acquaintance with another famous regional studies scholar, one of the founders of the Lithuanian Regional Studies Society and expert in smithery, Antanas Stravinskas (1927–2007). Venantas Mačiekus praises what Antanas Stravinskas did for Lithuania.

Idos Stankevičiūtės (1952–2006) atminimui

Nauji puslapiai Neries istorijoje

Vykintas VAITKEVIČIUS

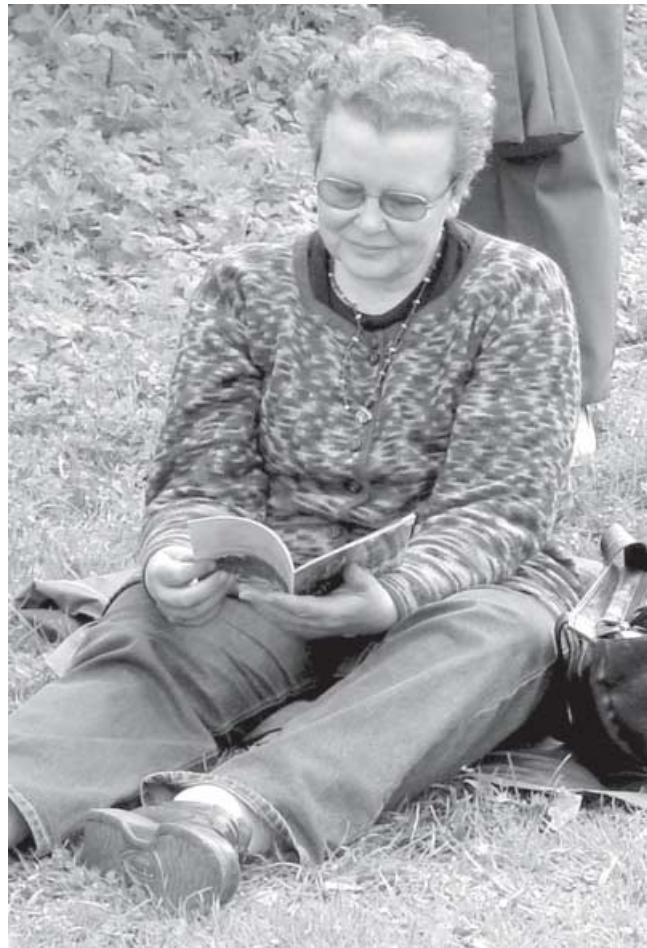
Su Ida, nors, atrodo, trumpai, bet išgyvenau daug džiugų ir liūdnų akimirkų. Džiugios, be abejonių, yra susiję su atradimo ir pažinimo džiaugsmu. Liūdnos – su prarastais paminklais ir pateikėjų netektimi. Tačiau pati liūdniausia akimirką – pačios Idos išėjimas. Ji buvo pasirinkusi Lietuvą, jos gamtą ir kultūrą, paveldą ir šiandienos visuomenę. Tam ji atidavė daug jėgų ir sveikatos. Atvykusi į Vilnių, Ida pasirinko Nerį. Šią upę kaip darbo objektą ir, kad ir kaip būtų skaudu, kaip galutinį savo gyvenimo kelionės tikslą.

Pasinėrusi į Nerį – jos praeities paslaptis – Ida ieškojo atsakymų ne tik į istorijos, bet ir į šiandienos būties klausimus. Ji ne vien išgyveno upę. Ida ją tyrė ir siekė kuo gilesnio jos vaidmens kultūroje pažinimo.

2002 m. rugpjūtį Ida aplankė mane namuose, teiravosi, kokios turia medžiagos iš Neries regioninio parko ir ją kopijavo. Vėliau atėjo metas jos pažinčiai su Lietuvių tauto-

Koplyčninkų šventas šaltinis (Vilniaus r.). Išaiškino I. Stankevičiūtė.
V. Vaitkevičiaus nuotrauka.

Ida Stankevičiūtė etnininkų seminare Veisiejuose. 2004 m.
Ingos Kriščiūnienės nuotrauka.

sakos rankraštyne saugomais duomenimis (daugiausia – 1969 m. Kernavės ekspedicijos rinkiniai), publikacijomis ir straipsniais.

Nebežinau kada, prieš ar po pirmos bendros išvykos į Grabijolus 2003 m. lapkričio 15 d., Ida perdavė laišką, kurį pradėjo kreipdamasi: „Mielas Vyktintai, ko nepadedi man su mano bėdom susitvarkyti? Juk ir Tau gal tai būtų naudinga, juk renki dzūkišką medžiagą. Surašysiu Tau kai kuriuos duomenis. Gal tai Tave paskubins link manęs“. Toliau buvo pateiktas Idos iki to laiko atrastų mitologinių vietų sąrašas ir trumpos jų anotacijos. Ilgai manęs įtikinėti nereikėjo – bylojo pati medžiaga, dažnai išskirtinis jos turinys ir interpretacijos, kurių link vedė tekstai, (pa)stebėjimai vietoje,

Dūkštų mitologinis akmuo Dūkštos upelyje (Vilniaus r.).
Išaiškino I. Stankevičiutė. V. Vaitkevičiaus nuotrauka.

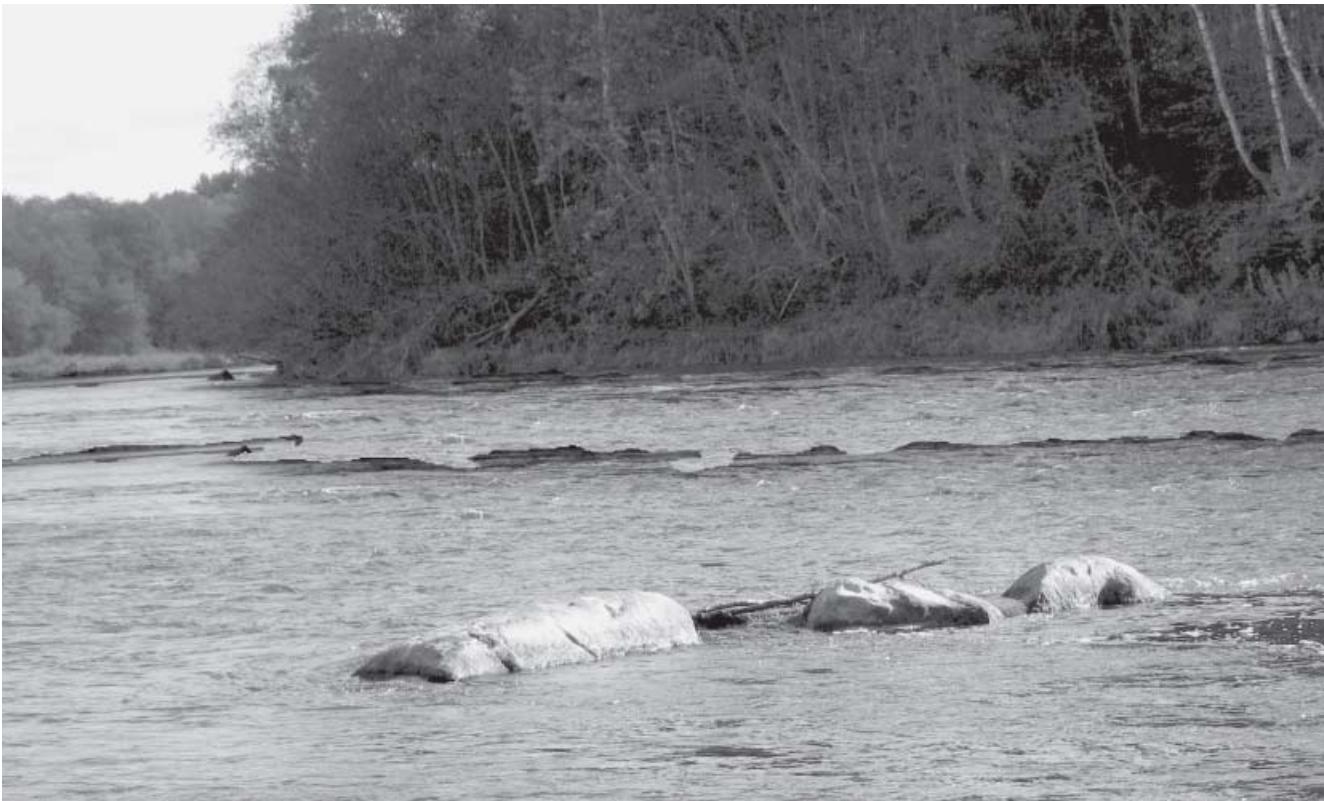
kamerinė lingvistinė, archeologinė, mitologinė medžiagos analizė. Nuo tada su Ida ėmėm bendrauti ir abipusiai naudingai bendradarbiauti. 2003–2005 m. surengėme septynias bendras pažintines ir tiriamašias išvykas prie Neries, 2005 m. kovą išvykome į Rygoje surengtą konferenciją „Archeologija ir folkloras“ ir talkinant Beatai Piaseckai spaudai parengėme du šimtus padavimų ir pasakojimų apie Neries regioninio parko ir greta jo teritorijos esančias, kultūrinę ir (arba)

istorinę reikšmę turinčias vietas (*Tautosakos darbai*, 2005, t. XXIX, p. 219–261; *Tautosakos darbai*, 2007, t. XXXIII). Ilgainiu i Idos surinkti duomenys, išaiškintų senųjų šventviečių aprašymai ir fotonuotraukos papildė mano parengtos knygos *Senosios Lietuvos šventvietės. Aukštaitija* (Vilnius, 2006) skyrius.

Artimiausioje ateityje dėmesį ketinome sutelkti į Neries vardyną – pavienių upės akmenų, rėvų, upės gelmių ir kitų jos dalių pavadinimus. Vietovardžius Ida pamégino lokalizuoti dviejų kelionių Nerimi metu (2005 m. rudenį, nuo Gariūnų tilto iki Kernavės, talkinant Alvydui Barzdėnui, Kęstučiui Navickui, Vyčiui Vidūnui ir kitiems). Deja, ankstesnių stebėjimų ir šių kelionių metu surinktu duomenų pagrindu suspėjome parengti tik pradinę, dar tikslintiną Neries upės vietovardžių tarp Vilniaus ir Kernavės schemą.

2002 m. vasarą – 2006 m. pavasarį Neries regioninio parko teritorijoje ir už jos ribų Idos surinktų etnografijos, folkloro, kalbos, istorijos duomenų vertę sunku pverinti. Jie labai svarbūs lituanistikai, padės išsaugoti ir skleisti informaciją apie kultūros paveldo vertybes. Dabar šie daugiau nei 30 magnetofono juostelių įrašų ir kelių dešimčių lauko užrašų sąsiuvinį duomenys kaip atskiras rinkinys yra saugomi Neries regioniniame parke. Rinkinio kopija perduota Lietuvių tautosakos rankraštynui.

XVIII–XX a. Lietuvos istorijos verpetai lémė, kad pastaraisiais dešimtmečiais labiausiai tyrėjų dėmesio stokojo ne kuris nors nuošalus krašto kampelis, o sostinės Vilniaus apylinkės. Kalbos ir visų kitų bendaravimo stereotipų barje-

Naujosios Révos akmenys, vadinami Trim Broliais (*Trzy Bracy*), Neryje. V. Balkūno nuotrauka.

ras ypač ryškus kalbant apie etnografijos ir folkloro tyrimus. Lietuvių tautosakos rankraštyne saugoma vos keletas rinkinių duomenų, surinktų Neries apylinkėse tarp Vilniaus ir Kernavės (plg. LTR 1183 (J. Šiaučiūno 1937 m.), 3977 (J. Dovydaicio 1957 m.), 4112, 4113 ir kt. (Kraštotoyros draugijos ekspedicijos Kernavėje 1969 m.), 6489 (V. Vaitkevičiaus 1995 m.).

Į Neries regioninio parko direkciją Ida atėjo dirbtį pasiryžusi minėtą barjerą tarp tyrejų ir Vilniaus krašto gyventojų įveikti. Tai daryti jai puikiai sekėsi. Pramokusi svarbiausius vietos tarmės žodžius ir frases, įdėjusi kitų pastangų, Ida netrukus tapo laukiama kaimo močiučių viešnia. Nors ir su tam tikro nepasitikėjimo šešeliu, tačiau kaimų vyrai su Ida taip pat dalijosi žiniomis – dažniausiai informacija apie senuosius vietovardžius, padavimais ir prisiminimais apie žvejybą.

Į kalbos, folkloro ir etnografijos paveldą Ida žvelgė per savo domėjimosi ir suvokimo prizmę. Idos klausimai pateikėjams atspindi jos pačios interesų ratą (plg. ypatingą dėmesį gyvatėms ir žalčiams, garsiemis Ausiutiškėse ir Apskritoje gyvenusiemis burtininkams Lickūnui ir Vaiciukevičiui). Kita vertus, temų, kuriomis ji rinko duomenis, ratas yra išties platus. Tai visų pirma vietovardžiai, padavimai, Neris, kaimų istorijos, mitologinės sakmės, liaudies medicina ir kitos žinijos sritys, tikėjimai, papročiai.

Savo darbo svarbą Ida suprato ir tam galėjo patekti ne vieną argumentą. Visi jie bylojo, kad Neries apylinkių tarp Vilniaus ir Kernavės gyventojai, nors kalba vadinamaja vilnietiška lenkų kalbos atmaina, yra vietiniai šio krašto gyventojai, o jų atmintyje išsaugoti vietovardžiai, tautosaka, žinija yra ne kas kita kaip senųjų Lietuvos gyventojų kultūros dalis. Tautosakos pobūdis (atitinkamų pasakojimų motyvų ir tikėjimų turinys bei paplitimas) rodė, kad Neries apylinkės yra šiaurinis vidurio Dzūkijos arealo, apimantį Alytaus, Prienų, Kaišiadorių, Trakų rajonus, pakraštys. Todėl Ida savo užrašytą tautosaką laikė iš esmės dzikiška.

Jeigu apie Idos duomenų rinkinį kalbėtume kaip apie eilinį arba tipinį iš kurios nors „tikrosios“ Lietuvos vietas sukauptą, jam turėtume taikyti kitą vardiklį ir ieškoti to, ką dabar retai pavyksta užrašyti, kur glūdi lokaliniai užrašyti tautosakos ypatumai. Tačiau būtina pabrėžti, jog Idos rinkinyje pateikti duomenys dažnai yra iš pirmą kartą krašto tyrejų aplankytų vietovių ir turi dar vieną ne mažiau svarbū brožą – daugelis jų buvo įrašyti į magnetofono juostelę taip, kaip jie natūraliai gyvuoja arba gyvavo, t.y. vilnietiška lenkų kalbos atmaina.

Tad išeidama Ida paliko mums įspūdingą Vilniaus krašto istorijos ir kultūros duomenų rinkinį, suteiké galimybę XXI a. pradžioje į ši kraštą žvelgti kaip į vientisos Lietuvos dalį ir, žinoma, skatino pradėtą darbą testi.

Alkū (Uolkai) vietovė Neries kairiajame krante (iš Grabijolų kaimo pusės).

V. Vaitkevičiaus nuotrauka.

Alkū (Uolkai) vietovės tarp Paalkių ir Grabijolų (Elektrėnų sav.) schema.

I. Stankevičiūtės brėžinys ir faksimilė.

1. Upelis Ylgoja, kurio vanduo saldu

2. Upelis be vardo, ant jo buvo II tiltas telio į Paalkius iš Grabijolų. Ten daug gybių salumių ašis velnius.

3. Alkūnys „Užkeikta veselia ar Trys broliai

4. Upelis be vardo, vadinamas aukščiau Drūžonų upeliu, o žemau yra vieta Piekielka, neveigia, kad iš upelio Piekielka gal

5. Beveži Piekello vėžliavus Punktyrai – iki kur buvo vadinama Uolkai

6. Piliakalnis

IN MEMORIAM

New Pages in the History of the River Neris

In memoriam of Ida Stankevičiutė (1952-2006)

Vykintas VAITKEVIČIUS

The paper reviews and assesses Ida Stankevičiutė's (1952-2006), the folklorist, traveller, and co-worker at the Neris National Park efforts to register ethnological, mythological, and linguistic material related to the Neris focussing on the area between Vilnius and Kernavė, where Lithuanian culture and statehood took shape.

Probočiaus daina Londone

Su Londono lietuvių folkloro ansamblio „Saduto“ vadove ir lituanistinės mokyklos „Švyturiukas“ mokytoja Ligita PAULAUSKAITE kalbasi Juozas ŠORYS

Kaip atsitiko, kad prieš kurį laiką atsidūrėte Didžiojoje Britanijoje, Londone? Juk prieš tai ramiai ir prasmingai darbavotės kultūros srityje, vadovavote vaikų ir suaugelių meno kolektyvams?

Viskas turbūt prasidėjo nuo to, kad, kaip mama sako, išlipusi iš lopšio, dar nemokėdama šnekėti, aš jau nuo pirmųjų žingsnių norėjau šokti. Ta kryptimi aktyviai veikiau, aišku, tėvams palaikant, ir darželyje, ir mokykloje. O gimiav Žemaitijoje, Mažeikiuose. Ir senelių, ir tėvų šaknys yra iš Mažeikių apylinkių. Veikiamas gyvenimo būdo dalimi tapusių šokių ir dainų, baigusi vidurinę mokyklą istojau į Panevėžio Jono Švedo pedagoginę muzikos mokyklą, pasirinkau muzikinio auklėjimo specialybę. Kitais sakant, vaikų darželio muzikos vadovės specialybę. Buvo poreikis dirbtį su vaikais, jaučiau lyg kažkokią trauką su jais bendrauti ir kai ko išmokyti. Baigusi mokslus, grįžau į Mažeikius, dirbau darželiuose „Saulutė“, „Linelis“. Po to, tiesa, buvau išėjusi į kitą darbą, bet kultūrinės veiklos vis reikėjo, vis buvo negana. Lankiau Stanislovo Žebrausko vadovaučią folkloro ansamblį. Ten, galima sakyti, pajutau tikrąsias folkloro šaknis ir atodangas, nors folkloro ansamblį lankiau ir mokydamasi Panevėžyje. Rimtas pagrindas ir gilus susipažinimas su folkloru mane tiesiog „pagavo“... Gaila, bet ilgainiui Mažeikių naftininkų kultūros rūmu veiklos kryptis émė keistis, atsirado teatras, folkloro ansamblio veikla nutruko. Tada buvęs klasės draugas pakvietė mane į folkloro ansamblį „Alksna“. Ten puikiai dainavome, šokome, rimtais repetavome ir daug kur dalyvavome. Kai vadovė Raimonda Ramanauskienė turėjo išeiti vaikelio laukimo ir priežiūros atostogą, kolektyvas nusprendė, kad laikinai aš turėčiau imtis vadovavimo naštos. Bet, kaip sakoma, nėra nieko pastovesnio kaip laikinumas... Žodžiu, laikinai gal apie trejus metus dirbau folkloro ansamblio „Alksna“ vadove. Tiesa, dar prieš tai dirbau Urvikių kaimo kultūros namuose, ir mes ten su kultūrai neabejingais žmonėmis ištėsėme puišiai leidome laiką. Ir su jaunimu, ir su senimu renégime nebilogai pavykdavusių kultūrinių renginių – pavyzdžiui, Jonines, Užgavēnes ir kitokias šventes.

O būna taip, kad, kai tik ateina atostogos, vis noriu kur nors išvažiuoti. O vienais metais Londone kaip tik dirbo mano tėvelis, ir aš sugalvojau jį aplankytį. Išvažiavau, patbuval kiek ir kartą susitikau pažįstamą moterį, kuri pasakė: „O kodėl tau čia nepadirbėti ir bent kiek užsidirbti? J savo Mažeikius visada suspėsi grįžti...“ Intriga atsirado, reikia pabandyti. Aišku, pradinis adaptacinis tarpsnis buvo nelengvas, sunkios buvo ir darbo paieškos, ir pats darbas...

Pusę metų tėsėsi ieškojimai ir lyg tam tikros dvasinės tuščiomas išgyvenimai. Vyko ir kova už būvį – tiesiog reikėjo užsidirbti pinių.

Vėliau atsirado neblogas materialinis pagrindas, bet siela vis tiek šaukia... Vis norisi kažką daryti, neapsileisti. Su draugėm svarstėm, kokios galėtume imtis kultūrinės veiklos. Gal užsiimti šviečiamaisiais projektais? Bet nėra patalpų ir kiti sunkumai... Kartą atverčiu laikraštį ir pamatau skelbimą, kad renkamas lietuvių ansamblis. Pasirodė, kad didžioji šio ansamblio organizatorė ir vadovė buvo Onutė Dobrovolskiene, beje, kilusi iš Tirkšlių, kurie yra visai netoli nuo Mažeikių. Ji subūrė ir chorą „Giminė“, ir tą ansambliu kā émė lipdyti. Susibūrėme prie bažnyčios, prie vienos iš parapijų.

Ar tai viso Londono lietuvių bendruomenės pastangų rezultatas?

Tai apima vadinamąjį Lietuvių sąjungos pirmajį skyrių. Visas pavadinimas – Didžiosios Britanijos lietuvių sąjungos pirmasis skyrius. Žodžiu, rinkomės Šv. Kazimiero bažnyčios svetainėje. Kadangi po dviejų savaičių jau turėjo vykti renginys, greit apsisprendėme, kaip galime ir turime pristatyti Lietuvą. Sugalvojome, kaip apsirengsime, ir iš tikrųjų po dviejų savaičių jau surengéme pirmajį koncertą. Tiesiog užkopėm į sceną su lietuvių liaudies daina...

Ar tada jau suvokėte, kad esate būtent Londono lietuvių folkloro ansamblis?

Dar nebuvo jokių apibréžimų, jokių rėmų... Dar nežinojome, ką ir kaip darysime, tik žinojome, kad mums reikia dainuoti ir šokti. Kad mums tikrai to reikia! Tik vėliau émėme kalbėtis ir svarstyti, kokią tolesnę veiklos kryptį rinksimės. Pamažu émėm linkti į folklorą... Tiesa, iš pradžių ansamblio vadovai buvo Danielė ir Gintas Martinkėnai. Jie – pagal specialybę režisieriai, artistai, todėl po keturių mėnesių darbo naujajame ansambluje pasitraukė. Gal kitokių tikslų turėjo, nežinau. Toliau sueidavome, repetuodavome, patys išsirinkome ansamblio pavadinimą – „Saduto“.

Kuo remdamiesi ir ko siekdamai taip pasivadinote?

Svarstytm metu buvo visokių pasiūlymų. Vienas ir „užkliuvo“ – sodinukas iš pradžių būna liaunas, bet mes manome, kad jis užaugs ir bus didelis ir platus medis. Mes manome, kad sužaliuosime!

Aišku, mums dar daug ko reikia mokyti. Norime atvažiuoti vasarą į Dainų šventę Vilniuje jei ne kaip dalyviai, tai bent kaip žiūrovai. Iš Londono į Vilnių atvažiuosime tam, kad pasimokytume, kad pasižiūrėtume, kaip Lietuvos folkloro ir kiti ansambliai koncertuoja ir bendrauja su žiū-

rovais, tiesiog norime pajusti šventės dvasią. [Rengiant medžiagą spaudai „Saduto“ ansamblis vasarą dalyvavo Dainų šventėje Vilniuje – J. Š.] Nes į mūsų ansamblį atėjė kai kurie žmonės visai nežinojo, kas yra folkloras. Yra ir tokiai, kurie jau pusantrų metų šoka ansamblio repeticijoje, bet vis dar nepataiko į ritmą. Juk svarbu, kad jie nori dalyvauti, nori šokti! Sakau jiems – kaip išeina, taip ir šokite! Ateis laikas ir išmoksite!

Kiek šiuo metu turite ansamblio dalyvių?

Iš pradžių buvome penkiolika, o dabar jau esame dvidešimt septyni. Norinčiujų dalyvauti „Saduto“ vis daugėja, beveik kas antroje repeticijoje pasirodo naujas žmogus. Draugas atsiveda draugą, ir toks būrimasis yra fantastiškai geras, kylantis iš vidinio poreikio dainuoti, šokti, būti lietuviu. Nors ne kiekis lemia kokybę, bet ten, Londone, yra vos ne žygarbis daugiau nei valandą po darbo važiuoti į repeticiją ir naktį grįžti namo. O dalyvauja daugiausia statybose dirbantys žmonės, jie krauna plytas, dažo, betonuoja, jų darbas nėra lengvas, bet jis neatima noro burtis ir dainuoti! Moterys paprastai valo namus arba dirba viešbučiuose – krūvis didelis, žmonės sunkiai užsidirba pinigus. Ir tikrai lenkiu galvą prieš žmones, kurie iš šiaurės ar vakarų Londono pusantros valandos važiuoja į repeticijas! Kartais jie grįžta naktiniai autobusais apie pirmą valandą nakties, kai jau nebevažiuoja metro traukiniai.

Su kokiais emigrantams būdingais kūrimosi sunkumais susiduriate? Turbūt trūksta gero repertuaro, tautinių drabužių, patalpy, finansų?

Iš pradžių glaudėmės Šv. Kazimiero bažnyčios svetainėje. Bet būdavo tokiai atvejų, kad ir svetainė būdavo užimta, ir repetuoti neturim kur, nors reikia ir to norim. Buvo ir taip, kad kunigas Petras iš bažnyčios išnešdavo Švenčiausiajį, ir mes repetuodavome bažnyčioje. Sustumdamov suolus ir... Taip nenetrūkdavo mūsų veikla.

Juk ir folkloras – šventas reikalas... Ypač priartėjusio ir tarsi įdėmiai į lietuvių akis žvelgiančio globalizuoto pasaulio akivaizdoje.

Paskui atsirado truputis lėšų, ir dabar turim salę, kuria galim naudotis penktadieniais lygiai dvi valandas. Pokalbiai vyksta jau už salės ribų – prie tvoros, nes taupom laiką pačiomis repeticijoms.

O su rūbeliais... Iš pradžių kas ką turėjo, tas ir buvo gerai. Klostyti sijonai, vienodos medžiagos sijonai ir lie menės... Patys ardėm, darėm, siuvom. Bandėm iš to, kas buvo siūta prieš dešimt metų, kažką pataisyti. O dabar ansambliečiai jau nori nusipirkti sau gerą tautinį kostiumą ir juo didžiuotis. Neretai ansamblietis, paatostogavęs Lietu-

„Saduto“ vadovė ir lituanistinės mokyklos „Švyturiukas“ mokytoja Ligita PAULauskaitė (dešinėje) Vilniuje. Jolantos Norkevičienės nuotrauka.

voje, į Londoną grįžta su kokybišku tautiniu kostiumu ir juo didžiuojasi ne tik prieš lietuvius, bet ir prieš visus aplinkinius. Tai pasakiška! Kita vertus, kaip ansamblis rašom projektus, ir Tautinių mažumų ir išeivijos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės mums jau nupirko keturis tautinius kostiumus, šiemet tikimės dar keturių...

Turbūt tas rengimasis tautiniais drabužiais – dar gana stichiškas procesas, nes, matyt, reikia gerai žinoti, kuo ir kaip rengtis. Kaip valdyti kartais neapgaliavotus ar vien pasididžiuoti skirtus veiksmus? Juk svarbu ir regioniniai akcentai, ir medžiagų parinkimas, ir amžiaus tarpsnių specifika...

Visiems reikia mokyti. Pirmiausia man pačiai. Kadangi esu žemaitė, iki Londono domėjausi tik žemaitišku tautiniu kostiumu, dainomis ir šokiais, nes man to reikėjo. O dabar turiu mokyti ir kitų Lietuvos regionų folkloro, analizuoti tautinius kostiumus. Visi ansamblio dalyviai renkame knygas, straipsnius ir kitą medžiagą, kuria galėtume pasinaudoti. Juk norime žinoti, kaip iš tiesų turime atrodyti atstovaudami Lietuvai. Kad žmonės turėtų supratimą, kad bet kokių niekalų jiems neįkištų. Aišku, žmones reikia tikslingai nukreipti, kad jie žinotų, ko nori, todėl kai kuriuos svarbius pasirinkimus darome kartu. Kadangi vis ateina naujų žmonių, tautinių kostiumų mums vis reikia ir reikia. Todėl iškart ansamblis negali sužibėti, turi praeiti laiko, kol subrēsime.

Repertuarą parinkti irgi sudėtinga. Suvalkietiškos, dzūkiškos, aukštaitiškos dainos man yra gana tolimos, nejprastos, todėl man reikia jų tarsi iš naujo mokyti ir pačiai prie jų specifikos prisiderinti. Po truputį kaupiame medžiagą ir mokomės, renkame kitų ansamblių kompaktinius diskus ir klausome, aptarinėjame. Juk Londone mes nesurinksime reikalingos folkloro medžiagos, nesurengsime ekspedicijos. Galime tik pasinaudoti ir pritaikyti savo poreikiams tai, kas jau kitų padaryta.

ETNINĖS VEIKLOS REALIJOS

Visai neseniai rengėme Sausio 13-osios minėjimą, parengtą programėlę nufilmavome. Prieš išvažiuodama į Vilnių, į seminarą „Šventės ir bendruomeniškumo ugdymas“, tą filmotą medžiagą parodžiau téveliui, nes jis renginyje negalėjo dalyvauti. Tėtis žiūrėjo žiūrėjo ir tapo toks kažkokis susirūpinęs, keistas. Prieto prie manęs ir apkabino. Jo akyse buvo ašaros... Nežinau, gal tai ir yra kažkoks darbo įvertinimas... Tėtis pasakė: „Ačiū tau! Būdama Londone tu dainuoji mano bočiaus dainą!“ Jo bočius man – prosenelis, ir po tos išgirstos dainos tévas buvo labai susijaudinęs...

Tikresnio įvertinimo sunku ir tikėtis, juolab kad jūsų ansamblis gyvuoja dar tik pusantrų metų... Kokie ansamblio ir Jūsų asmeniniai planai? Ar suvisam rengiatės tapti emigrante?

Ne... Šiaip dabar patogu keliauti – léktuvu Lietuva greit pasiekama. Pavyzdžiu, Kalėdos – stebuklų metas, imi ir parvažiuoji, pasidarai dovaną sau ir artimiesiems. Ir nematau jokių sunkumų grįžti į Lietuvą... Kai manęs klausia, kada grįšiu į Lietuvą, atsakau, kad nežinau, o kada reikia? Trys valandos ir būsiu čia. Išisuki į tą ratą ir nežinai, kada ir kur geriau būti.

Juk kartais girdisi ir gana paradoksaliai tiksliai dabartiniés „naujosios“ emigracijos apibūdinimų – sakoma: „Aš tik kur kas ilgiau nei turistas ten lankausi, užsibuvau, padarbéjam, bet jaučiuosi, kad rimtai netgi nebuval išvažiavęs, šaknį nenukirtau, sielos kaip pirštinės neišverčiau“.

Taip... Jei iš esmės žiūrėsim – kai kurie taip mąsto.

Ypač padeda draugai – jei kas nors neaišku ar trūksta informacijos, iškart skambinu Lietuvoje likusiems draugams ir jie padeda. Ypač „alksnaiški“. Pavyzdžiu, reikia sužinti, iš kur tas ar kitas šokis, daina, kokia jų metrika... Juk neprilakstysi, o medžiagą būtina rinktis.

O kaip „Saduto“ dalyvauja Londono lietuvių bendruomenės gyvenime?

Švenčiam kartu šventes – ne tik valstybines, bet ir kaledorines. Pavyzdžiu, Jonines, Užgavėnes, Sekmines. Kiek įmanoma tai padaryti. Kur kas svarbesnės nei Lietuvoje jos ten mums tapo. Itraukiam į tai vaikus iš sekadieninių liutanistinių mokyklėlių. Labai noriai jaunimas dalyvauja. Sekmines švenčiam lietuvių sodyboje, kuri yra už Londono. Netgi teko su ansambliečiais būti vakaronėje po Lietuvių jaunimo sajungos suvažiavimo – sulaukėm pasiūlymų kartu surengti renginių. Manau, kad Londono lietuvių kultūrinė veikla labai aktyvi.

Ir seminare kalbėta – tarsi suinteresuotumas lietuvybės palaikymu tarp naujujų išeivių yra didesnis nei pačioje Lietuvoje. Iš ko randasi toks tikras poreikis?

Nežinau, kodėl taip yra. Gal todėl, kad būdamas svetur aiškiau suvoki, kas esi, ir turi judėti, kažką daryti, kad nebūtum nuplukdytas pasroviui. Šį rudenį, rugsėjo mėnesį, planuojam surengti rudens lygiadienio šventę, kviesimės svečių iš Lietuvos.

Kokia būna jūsų švenčių nuotaika, dvasia, specifika?

Antai negalima ten per Jonines deginti laužų. Randame kitų būdų naudoti ugnį – nešame fakelus arba kitaip ją „apžaidžiame“. Būnant kitoje kultūrinėje aplinkoje lietuviškas

šventes vis tiek galima švęsti, tik reikia prisitaikyti prie esamų aplinkybių.

Kaip sekasi dirbtį sekadieninėje lituanistinėje mokykloje „Švyturiukas“?

Sekadieninėje mokykloje „Švyturiukas“ vaikus mokau šokti folklorinius šokius. Mokyklą lanko daugiau nei šimtas vaikų. Mano grupėje yra jaunimo nuo vienuolikos iki septyniolikos metų, kuriems įdomu šokti tautinius šokius. Puiku, kad jie nori tai daryti, patys tuo yra suinteresuoti. Iš mėgstamiausių šokijų – „Gričenikė“, nes tai šokis su „cinku“, taip pat noriai šokame „Malūnėli“, „Granskverą“. Traukia paprasti, uždegantys šokiai, gal kad juos šokant darosi linksma. Aišku, mokytis kartais būna nuobodu, bet atperka pasiekti rezultatai, ir, žinoma, jaunimą gerai nuteikia galimybė pakoncertuoti, tai būna stimulas neapsileisti, sužibeti viešumoje. O su lietuviška programa pasirodom ne tik lietuviams – neseniai koncertavome anglų mokykloje, dainavom liaudies dainas ir šokom folklorinius šokius. Angliai buvo sužavėti, ir tai gerai, nes juk ir lietuviukai lanko angliskas mokyklas, todėl jų bendramokslius svarbu supažindinti su mūsų kultūra. Pakoncertavę vaikai pašiuicia lyp Lietuvos astovais už jos ribų.

Manau, kad dauguma iš tų, kurie dabar išvažiavę iš Lietuvos, sugrįš. O dabar pasitraukusius iš šalies žmones reikia skatinti neužmiršti lietuviškų tradicijų, skleisti jas ne tik šeimose, bet ir bendruomenėse, tarp draugų. Nemanau, kad blogai, jei lietuvių ten ir toliau kalba gimtaja kalba, o bendraudami angliskai daugelį žmonių supažindina su lietuvių tradicine ir kitokio pobūdžio kultūra. Juk yra tokį atvejų, kad gyvenantys Lietuvoje žmonės irgi nutautėja, nes kai kurios socialinės grupės iš principo nesidomi arba tiesiog atmeta lietuviškos kultūros vertėbes.

Genetiškai lietuvis, bet kultūriškai jau nutautėjės, be gyvenimo orientyrų – domisi tik masine kultūra, „plastmase“, kalba žargonine puskalbe, niekina tautos ir valstybės istoriją, atmeta vertėbes. Tokių štampuotų zombių daug prisižiūrim... Gal ištisies kai kurie kultūrinio atgimimo impulsai mus pirmiausia pasieks pajutus karštą išvažiavusiuju ir gržtančiuju į Tėvynę širdis ir neapsnūdusią tautinę dvasią?

Galiu tik pasakyti, kad noro veikti lietuviškos kultūros srityje ir turėti tam sauso parako reikia visur – tiek namie, tiek svetur.

CURRENT AFFAIRS IN ETHNIC CULTURE

The Song of the Forefather in London

Juozas Šorys talks to the leader of the Lithuanian folklore group in London Saduto and the teacher of the Lithuanian school Švyturiukas, Ligita Paulauskaitė, about retaining the Lithuanian ethnic character abroad. In the ‘big village’ Lithuanians perceive the idea of a sedentary way of life differently, their life style and values are changing and Lithuanians like sparrows can be found anywhere these days. Some of them still want to remember the songs of their ancestors and the wisdom of the generations inscribed in them.

Gerb. redakcija, siunčiu „Liaudies kultūrai“ kelis pasakojimus. S. Sirvydo (1902–1995) tautosakos (pasaką, kelias sakmes ir porą anekdotų apie vokietij ir žemaitij) jau esate spausdinę žurnale 1992 m. Šiemet prisėdau tvarkyt savo rankraštį ir pamaniau, kad pasakojimai apie paslėptus lobius gal sudominty ir žurnalo skaitytojus. Žinoma, tai néra kažkokie ypatingi tekstai, tačiau, kai vis mažiau lieka gyvosios tradicijos, jie mums po metų kitų atrodys dar brangesni.

Su įdomumu skaitau „Liaudies kultūrą“, patinka „Mokslo darbai“, „Skaitymai“, tačiau dažniausiai skaitymą vis dėlto pradedu nuo pabaigos, kur žmonės pasakoja – gyvas žodis, tarmė, nesuredagoti, nejsprauti į bendrinę kalbą tekstai širdžiai mielesni.

Linkiu Jums kuo geriausios kloties visuose darbuose.

Viliutė Ružinskaitė, Tauragės „Santakos“ muziejaus Etnografijos skyriaus vedėja

Stanislovo Sirvydo pasakojimai apie 1863 m. sukilėlių paslėptus lobius Pūtvės apylinkėse

---

1988–1991 metais teko gyventi ir dirbti Pagramantuje lietuvių kalbos ir literatūros mokytoja. Mano penktos klasės auklėtinė Rimantė Normantaitė, guvi ir gabi mergaitė, papasakojo, kad jos senalis (taip ji vadino seneli) moka įvairių pasakų, ypač apie velniukus. Rimantė ir jos brolis Ignas, metais už ją vyresnis geraširdiškas ir linksmas vaikas, vardijo, kokias jų senalis atsimenąs pasakas ir kaip smagu jų vakarais klausytis. Sutarėme, kad ir aš pas jų senalj nueisiu.

Tada kaip tik buvau nusipirkusi tuo metu naują gremždišką latvių gamybos magnetofoną, o rajono švietimo skyrius, žinodamas, kad renku tautosaką ir man trūksta tokių dalykų, per vietinę kraštotoiros draugiją parūpino garso kasečių. Kasetės buvo su melodijomis, skirtomis rengti moksleivių rytines mankštas. Tautosaką rašiau „ant viršaus“, trindama buvusias melodijas. Bet tai nesvarbu, nes svarbiausias buvo atradimo džiaugsmas. Stanislovas Sirvydas man pasirodė nuostabus pasaką, sakmių sekėjas, dainininkas ir puikus žmogus. „Aš buvau dainiuškininks“, – kartais pasakys Stanislovas. Ir pradėjo nuo dainos. Vėliau išguldė pasaką apie aukso obuolius, trečiojo brolio padėjėją vilką ir, žinoma, apie velniukus. Rimantė su Ignu bei jų mama, Stanislovo Sirvydo duktė Birutė Normantienė, senaliui priminė daug visokių pasakojimų, kuriuos ka-

dais buvo iš jo girdėję. Stanislovas Sirvydas buvo gimęs 1902 m. ir, kaip pats sakési, esas „dikčium sens“. Tuo metu jam buvo arti devyniasdešimt metų, ir sveikatos turėjo nedaug, vaikščiojo mažais žingsneliais, tačiau jo atminties, proto, iškalbos ir gyvenimo patirties galėjo pavydėti daugelis jaunesnių. Senalis atsiminė savo sendolio pasakojimus apie baudžiavos laikus, 1863 m. sukilimą, paslėptus sukilėlių lobius. Iš tiesų Pūtvės apylinkėse, kur jis praleido didžiąją gyvenimo dalį, didžiuliouose miškų plotuose veikė ir 1863 m. sukilėliai, ir vėlesni Lietuvos laisvės kovotojai, ten žmonės esą rasdavę netgi sukilėlių ginklų.

Stanislovas Sirvydas pasakojo gražia, vaizdinga kalba, pietų žemaičių tarme, jo dėstymas logiškas ir nuoseklus, su aiškiomis siužeto linijomis, gyvais, šmaikščiais dialogais.

Užkasti sukilėlių pinigai

Muna senuolis, muna tieva tievs, tuo baudžiavas tūjau buva parvaryts į Pūtvę, ir jis ten gyvena. Turieja daug gyvuolių, laikydava avis pakuruo. Paskui pavarėj prisiašdava suluos, prisipildava kubilus i vasara giruos būdava atsigerti gerā. Uo ta paskum tuos giruos jis nuein vynąsyk, kitąsyk parsinešt. Jau nie tų avių

ŽMONĖS PASAKOJA

neblika, nieka tuo pakuruo. Daba jis nuein suluos parsinešt. Kaži kas brež už pečiaus.

– Kas čia brežat?

Nieks neatsilyp.

– Kas, – saka, – esi? Pasisakyk, uo ka ne, rasiu vis tyk, bus bluogā.

– Puonuk, aš esu. Aš esu paršauts, sužeists, – saka.

– Niekam nieka nesakyk. Sugydyk muni. Aš tau dirbsiu visą amžių be atlyginima. Dūsi pavalgyt i drabužj.

Aš tau visą laiką dirbsiu.

Pareja, žmuonā saka:

– Nūnešk valgyti, vaistų, šiuo tuo.

Gydi gydi, sugydi. Daba kan daryti? Bija parvežti. Baisiā bausdava valdžia už tų sukilielių, miatiežnikais vadindava, tų sukilielių laikymą. Nu, ta dabar jau reik parsivežti, ka jis galietų dirbt. Ta nuvažiava kur į kuo-
kį ten turgū – ar į Kaltinienus, a kaži kur, nabatmenu. Nu, tai parvažiava vidurnaktį, tą iš pakurouos išsitruuki berną. Kaimynai tik klaus:

– Iš kur jis?

Saka:

– Ten, nu Kražių parsivežiau. Gers vyrs, – saka. – Gerā dirb ant vytas.

Vyną metą, antrą metą. Jau viskas nuščiuviej, ne tap tus sukilielius begauda. Tas berns jau pradrjsa. Atsisiedęs pri stala valgys, vis:

– Mh-mh-mh, mh-mh-mh...

– Kas tau, Juonai, yr? Kas tau ant širdys?

– Nieka.

Vyną, kitą syk. Saka:

– Kas tau yr? Kuodiel tu nesakā? Aš tavi išgelbie-
jau, išgydžiau, viskā.

– Kad tu, puons, žinuotumē, tu būtum puons ir aš
puons.

– U kan tu žinā?

– Važiavuom iš Telšių, – saka, – su puonu. Turie-
juom tris bačkutes auksa. I apnika rusā, apspeiti.

Muna tan puona nušuovi, uo aš i pasukau į tuokius eglynus, nu tuoki i tuoki berža atsižingsniavau tyk žingsnių, iškasiau dūbę i sustačiau visas tris bačkutes auksa, – saka. – Mudu tan auksa parsivežtumem, ta būtum puonā dideli, nemaži. Ten baisiā daug auksa yr. Bijau ir aš važiūt: uo gal nutvert, gal nubaust. Nu, važiūkem pamažiukās kaip nuors, – saka.

Nu, i gerā. Vyną pavasarj jau kaip atsieja ir važiū. Pasiiemi štempelj, pasiiemi puorą luopetų i važiū. Važiū važiū, jau netuoli tuo miškiuka. Jau tas berns šuokinie:

– Jau matyt! Jau matyt! Ta giruti matyt, tas beržas matyt, viskas, – saka.

Sauli leidas, pymenys bandą gen. Saka, į tuokį egllyną arklius įvariem ir kiūtuojam. Ty pymenys nustuoja. Najuom, saka, atžingsniava žingsnius nu berža, su štempeliu bakst bakst. Tik džingt – tebier! Viskas gerā. Iš kur buvės, kur nebuvės – eigulys iš eglyna šmakšt.

– Uo kas čia? – saka. – Metiežninkā? Sukilielē?

Paiemi štempelj.

– Aha! Yr luobis! Nu, daba kaskem, – saka, – nepalikem.

Iškasi. Visas trys bačkutes kap buva sudietas, teip i tebesančias.

– Nu, ta dabar, – tas eigulys saka, – kur jūs daba naktj važiūste? Važiūsma pri munes. Vakarynė gauste, pernakvuoste. Rytmetj i parvažiūste.

Parvažiū pri eigulia. Ūkis didelis, budinkā tvarkingi. I jaujā įvara arklius, pašer, jaujuo užrakin.

Anus pavalgydina, nuvedi į klėtj, į klėtj užrakina. Užrakina klėtj. Gulem, šnekam jau:

– Jau daba bus bluogā. Jau kad mudu užrakina, ta bus bluogā. Ja daba neatidūs valdžiai.

I nieka, saka, kentam. Jau sauliki tek. Nieks nejud, nieks neišleid. Jau sauli patekieja, nieks neišleid. I gerā pakila. Atrakina.

– Nu, vyrā, kelkit ant pusryčia. Juk nelaimi atsitika pri mūsų.

– Uo kas?

– Juk apvuogi mus.

– Uo kaip?

– Juk visą auksą mūsų pavuogi.

Nu, i kan tu pasakysi jam? Nieka negali sakyti. Nu, pavalgi ir išvažiava. Parvažiava. Ta tan mana senuoliou saka tas berns:

– Aš vis tyk tam šetuonou neduovanuosiu. Reikieja dvi bačkutes pasiimt, trečią mudam atidūti, būt gerā buven, būt užteken mudam. Aš nueisiu, – saka, – užramstysiu ir uždegsiu jan.

Nu, saka:

– Neik, da pakliusi.

– Ne, – saka, – aš turu eit.

Nueja jau prabuvus kelis mienesius. Saka – nebesą to eigulia: pardavęs ir išvažiavęs kur tan už Kauna, nusipirkęs dvarą didelj, pragyvena. Uo tas berns šnekieja šnekieja, saka:

– Aš eisiu ten. Aš jin turu rast ir uždegt.

Eja išeja, saka, i neblika. Kur jis dinga, nežinai.

Paslėptas sukilielių lobis

Kitas yk Kilpinių dvare Meiri tuoks gyvena. Turieja aug žemes. Ne taip dikčium daug, a šimtą dvide-

šimt hektarų, i buva stambus vyrs. I par tan sukilimą, kap ty lenkā turieja suruošen sukilimą, kap nuverti baudžiavas, visi bajuorā... Ten, ant Tauragies važijant, yra Užgūdūpis tuoks. I tam Užgūdupy, tam miške, ty sukilielė pasidirba tuoki sava gyvenvieti. Ten anu prisirinka dikčium daug. I kuniga turieja, viskan turieja. Nu, ta dabar anus ten užpūli ir išmuša. I da daba dūbes tebier, tų kalavijų rankenų kartas rasda va dar gerū, kartas kalavijā gerā būdava.

Uo tas Meiri neja, nediejuos. Ta ty bajuorā vis jam suveži, susidieja turta pri juo, ten auksines liekštės, viską. Nu, ta dabar jis įkasi tą visą turtą palei sava tuo dvara kapukus – ten buva įkasęs. I tuokj berną pasiunti arti. Vyns berns kažkur kitur buva išvažia vės, uo antras su žagriums tada ten ardava, plūgų nebuva. Nu, tai jis ar ar ir įlūža. Įlūža į tuokj sklepą. Parpūli, tas arklys šuoka, tan žagrę sulauži.

– Vyt mat, puons! Kas ten duo velns yr? Arklys įkrita į tuokj rūsi, tuokj sklepą, – saka. – Ka šuoka, i žagri sulauži, i viskan. Kan daba daryt?

– A, pani, teip, – saka. – Padūk, gaspadini, jam pavalgyt. Arklj kur diejā?

– Čia nūvedžiau, – saka, – čia.

– Ta dūk jam pavalgysi, – saka. – Uo tu dabar nuseisi ten, – paruodi visai į kitą pusę, – ten alksnių kirsti, kuo ten, malkų tykti.

Rykmetj atsikel. Nie znuoka, kur tas skleps buva. Kur jis nūneši, kur jis įkasi, kur jis nejkasi?

Tik tuoks ravelis bieg sens. Už tuo sena ravelia ten tuoki kalnai yr, Palypis vadinams. Tai už tuo Palypia neleisdava nie miška kirsti, niekur nieka nedaryti. Žmuonys ten yškuodava, badydava su štempelēs, ale nieks nieka nerand ir gana. Tebier tas luobis užkasts.

Žmogus nepažino popierinių pinigų

Kitas ykten, už mūsų ganyklų gala, tuoks Kazlauskis gyvena, biednas žmuogus. Turieja vyną karviki i daugiau nieka jis naturieja. I tuoks ravuks bieg par juo žemę. Čia y tuokia nūšlaiti, tuoks gražus nūšlaituks, į pietų pusį nukrypęs. Jis i saka:

– Aš pasidirbsiu čia dirviki bulviums įsisuodyt, būs gerā.

Tuokie elksniā dideli. Jis kirta, kirta, ruovi kelmus. Beraunant bliekinati tuokia pukšt ir išrytieja.

Daba jis žiūr, kas čia yr. Ale dideli ta bliekinati. Ne kuokia maželiki, ale jau dideli. Žiūr atsidaręs, kad puopieriā kaži kuoky sukišti. Uo jis nie skaityt, nie rašyt, nie pinigu buva matęs, nieka. Dabar parsineši

numy, žiūr, sklaida. Ant stala pasitys, par stalą viskas: karaliaus, karalienes paveikslā, viskas.

– Čia, – saka, – pryš karalių yr. Negal niekam ruoduti.

Bemiečiuojant, bedirbant ir išplyša vyna šimtini, uo buva piningā puopieriniā suvyntuoti, dikčium ten daug tūkstančių buva tų piningų ir sukimšta į tan bliukini. Nu, ta daba nūneš pri tuokia bajuora paskaityti.

– Puons, sakyk, kas čia? – saka. – A pryš karalių čia yra? Kuoky ty puopierā falšyvi?

– A, pani, falšyvi puopierā! Pryš karalių, – saka. – Tik niekam nesakyk, negirkis.

Uo buva baugu. Uo senuovie už tan sukilimą tų miatiežinkų balsiā bausdava valdžia.

Nu, ta tas žmuogus džiaugias, ka tik nieka nesaka jau, i palika tam bajuorou tus puopierius.

Parein numy. Vyną dyną, antrą dyną... Trečią dyną atein gers kaimyns, kur jau matęs pinigą, viską, jau biški rašyti muok. Žiūr. Saka:

– Uo jergustaliau! Kazlauski, – saka, – tu tuoks biednas žmuogus, kuo tu vaikams piningus dūdi?

– Kuokius piningus? Kur piningā?

– Uo ant vaikā, – saka, – žaid. Šimts rublių yr į krūvą puopieriniā.

– A čia piningā?

Saka:

– Piningā.

Už galvuos tik...

– Uo Jezau, kan aš padariau! – saka. – Kyk anu buva – baisu matyt! Nūnešiau pri Nūtauta, bajuors tas Nūtauts buva, saki, ka pryš karalių, ir jis pasilika.

Antrą dyną nūbiega, saka:

– Puons, mun nuors pusę atidūk.

– Sudeginau, puoni, sudeginau. Neblika nie vyna.

Ir apgava tan žmuogų. Tan šimtą rublių jau jis džiaugies radęs ir viskas.

Užrašė Viliutė RUŽINSKAITĖ

PEOPLE TELL

Stanislovas Sirvydas' (1902–1995)

Tells About the Treasures Hidden by
the 1863 Rebels in the Vicinity of Pūtvė.

Viliutė RUŽINSKAITĖ

The stories provided by Stanislovas Sirvydas, a teller of a rare talent, and recorded by the Head of Tauragė Museum Ethnography, Viliutė Ružinskaitė takes us to the 19th century. They tell some interesting details about people's worldview and every day life in a distinctive accent.

LIETUVOS KULTŪROS MINISTERIJA
LIETUVOS LIAUDIES
KULTŪROS CENTRAS
LIAUDIES KULTŪRA 2007 Nr. 5 (116)
Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų, kas du mėnesiai
<i>REDAKCIJOS ADRESAS:</i>
Barboros Radvilaitės 8, LT01124 Vilnius el. p. liaudies.kultura@llkc.lt
<i>VYRIAUSIOJI REDAKTORE</i>
Dalia RASTENIENĖ, tel. 261 34 12 el. p. lkredaktore@llkc.lt
<i>SKYRIŲ REDAKTORIAI:</i>
Dainius RAZAUSKAS – bendrieji kultūros klausimai, mitologija, tel. 261 31 61
Saulė MATULEVIČIENĖ – bendrieji kultūros klausimai, tautosaka, tel. 261 31 61
Liudvikas GIEDRAITIS – etnologija, folkloras, etninės veiklos realijos, tel. 261 31 61
Juozas ŠORYS – etnologija, tautodailė, etninės veiklos realijos, tel. 261 31 61
Beatričė RASTENYTĖ – korektorė-stilištė Kompiuteriu rinko Enrika STANEVIČIENĖ Maketas Martyno POCIAUS Reziumė į anglų kalbą vertė Eglė KAČKUTĖ
<i>REDAKCINĖ KOLEGIJA:</i>
Prof. habil. dr. Leonidas DONSKIS, Politikos mokslų ir diplomatinės institutas, Vytauto Didžiojo universitetas, Gedimino g. 44, LT44261 Kaunas
Habil. dr. Simas KARALIŪNAS, Lietuvių kalbos institutas, Antakalnio 6, 2055 Vilnius
Habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos institutas, Kražių 5, LT01108 Vilnius
Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio 6, LT10308 Vilnius
Dr. Alė POČIULPAITĖ, Lietuvos liaudies kultūros centras, Barboros Radvilaitės 8, LT01124 Vilnius
Doc. dr. Daiva RACIŪNAITĖ-VYČINIENĖ, Lietuvos muzikos akademija, Gedimino pr. 42, LT01110 Vilnius
Irena SELIUKAITĖ, Lietuvos kultūros ministerijos Profesionalaus ir mėgėjų meno skyriaus vedėja, J. Basanavičiaus g. 5, LT01118 Vilnius
Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus universitetas, Didlaukio 27, LT08303 Vilnius
Dr. Žilvytis ŠAKNYS, Lietuvos istorijos institutas, Kražių 5, LT01108 Vilnius
Vida ŠATKAUSKIENĖ, Lietuvos liaudies kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8, LT01124 Vilnius
Dr. Marija ZAVJALOVA, Ленинский проспект 32-а, Институт славяно- ведения, Российская Академия Наук, Москва 117334, Россия, el. p. marija_z@mtu-net.ru
© „Liaudies kultūra“ Steigimo liudijimas Nr. 152 Pasisėrašyta spaudai 2007 10 30 Tiražas 850 egz. Formatas 60x90/8 Rinkta kompiuteriu. 11 sp. I.
Lietuvos liaudies kultūros centras Barboros Radvilaitės 8, LT01124 Vilnius http://www.llkc.lt
Spausdino UAB „Grafija“, Sėlių g. 3a, Vilnius

TURINYS:

Dainius RAZAUSKAS.

Baltų religijos ir mitologijos tyrinėjimų prasmė ..... 1•

Ritos laimė. Liudviko GIEDRAIČIO pokalbis su Lietuvos liaudies
kultūros centro vyriausiaja archyvare Rita BALKUTE ..... 7•

MOKSLO DARBAI

Eglė ALEKNAITĖ. Indoeuropiečių šamanizmas:
problema, interpretacijos, variacijos ..... 12•

Dalia URBANAVIČIENĖ. Sutartinių choreografijos bruožai ..... 19•

REGIONŲ KULTŪRA

Viktoras VITKUS. Kapinių paslapty ..... 28•

KITOS KULTŪROS

Ingrida RAZUTIENĖ.
Žymiausių XIX a. Europos kapinių įkūrimo istorija ..... 33•

SKAITYMAI

Hans JONAS. Gnostinė „Giesmė apie perla“ ..... 38•

ATMINTIS

Iš pokalbių su Romualdu OZOLU: 7–8 dešimtmečio
dvasinės erdvės. Kalbėjosi Saulė MATULEVIČIENĖ ..... 45•

Karolis PUGAČIAUSKAS. Irkutsko srities lietuvių tremtinių
kapinės: 2006 metų ekspedicijos duomenimis ..... 54•

SUKAKTYS

Juozas ŠORYS. Liogino ŠEPKOS šimtmetis ..... 58•

Elvyra SPUDYTĖ. Gyvenimo prasmė – kūryba ir darbas.
Liaudies meistrui, medžio drožėjui Pranui DUŽINSKUI ..... 70•

IN MEMORIAM

Žilvytis ŠAKNYS.
Žymaus etnologo Juozo KUDIRKOS netekus ..... 75•

Venantas MAČIEKUS. Dirbęs Lietuvai ..... 77•

Vykintas VAITKEVIČIUS. Nauji puslapiai Neries istorijoje.
Idos STANKEVIČIŪTĖS (1952–2006) atminimui ..... 79•

ETNINĖS VEIKLOS REALIJOS

Probočiaus daina Londone. Juozo ŠORIO pokalbis
su Londono lietuvių folkloro ansamblio „Saduto“
vadove ir lituanistinės mokyklos „Švyturiukas“
mokytoja Ligita PAULAUSKAITE ..... 82•

ŽMONĖS PASAKOJA

Viliutė RUŽINSKAITĖ. Stanislovo Sirvydo pasakojimai apie
1863 m. sukilėlių paslėptus lobius Pūtrės apylinkėse ..... 85•

VIRŠELIUOSE: Keiči'o Kagi'o nuotraukos. 2007 metai.

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.